

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРИНЧЕНКА

О. О. ДРАЧ

A decorative rectangular frame with rounded corners and a double-line border, containing the title text.

**ЗАРУБІЖНА ІСТОРИОГРАФІЯ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРИЇ**

**Навчальний посібник
для студентів спеціальності «Історія»**

ЧЕРКАСИ – 2015

ББК 63.1(0)я73–1+63.3(0)я73–1
УДК 930.1(100):94(100)(075.8)
Д 72

Рекомендовано до друку вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 4 від 23 квітня 2015 року)

Рецензенти:

Решет О. П., доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заступник директора Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України

Срібняк І. В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Київського університету імені Бориса Грінченка

Фареній І. А., доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Драч О. О.

Д 72 Зарубіжна історіографія всесвітньої історії. Навчальний посібник / О. О. Драч. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2015. – 164 с.

ISBN 978-966-920-015-0

Навчальний посібник містить предметну інформацію про основні етапи становлення історичної думки й історичної науки Заходу XIX – XX ст. у контексті зміни парадигми й образу історії. У виданні представлено аналіз теоретико-методологічних уявлень і конкретної дослідницької практики окремих зарубіжних учених, провідних історіографічних напрямів і національних історичних шкіл. Матеріал, який подано в посібнику, дає змогу сформуванню уявлень про сучасний стан, проблеми і перспективи історіописання в умовах множинності інтерпретативних парадигм історичної реальності. Посібник підготовлений на основі нормативного курсу лекцій і практичних занять навчальної дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» у рамках магістерської програми спеціальності «історія» Київського університету імені Бориса Грінченка.

Навчальний посібник призначений для студентів вищих навчальних закладів історичних спеціальностей, а також для всіх, хто цікавиться історією.

**ББК 63.1(0)я73–1+63.3(0)я73–1
УДК 930.1(100):94(100)(075.8)**

ISBN 978-966-920-015-0

© О. О. Драч, 2015.

ЗМІСТ

Передмова	5
------------------------	----------

Лекція 1

Теоретичні питання курсу.....	7
1. Становлення історіографії як науки	7
2. Предмет, завдання й періодизація курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Джерельна база.....	11
3. Понятійно-категоріальний апарат сучасної історіографії.....	15
4. Історія і колективна пам'ять	18

Лекція 2

Основні школи й напрями історіописання XIX ст.....	23
1. Романтизм першої половини XIX ст. та історична наука	23
2. Утвердження наукових засад історіописання. Позитивізм	26
3. Інституалізація історії як науки	29
4. Образ історії XIX ст. та його прикметні риси.....	31

Лекція 3

Криза історичної думки кінця XIX – початку XX ст.....	37
1. Поняття кризи науки в сучасній історіографії та її ознаки.....	37
2. Філософія «модерну» і її вплив на історіописання Заходу: критика позитивізму	40
3. Сумніви щодо євроцентризму в працях дослідників початку XX ст.	44

Лекція 4

«Нова історична наука» у Франції.....	52
1. Становлення нової історичної науки у Франції. Творчість М. Блока, Л. Февра.....	52
2. Школа «Анналів» і дослідження історії ментальності	57
3. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання.....	60

Лекція 5

Англо-американська історіографія

другої половини ХХ ст. 68

1. Парадигма нової соціальної історії
в другій половині ХХ ст. 68
2. «Нова соціальна історія» у Великобританії 72
3. «Нова історична наука»
в США: напрями й представники 77
4. Психоісторія як один з напрямів «нової історії» 87

Лекція 6

Зарубіжна історіографія кінця ХХ – початку ХХІ ст. 97

1. Постмодернізм і «лінгвістичний поворот» в історії..... 97
2. Мікроісторичні студії як розширення
дослідницьких практик новітніх істориків 102
3. Історична антропологія в Німеччині..... 108

Методичні рекомендації до самостійної роботи 118

Схема навчального проекту

«Вивчення творчої спадщини історика» 122

Тематика індивідуальних завдань 125

Питання до заліку..... 128

Рекомендована література і джерела 130

**Тестові завдання з теми «Історична антропологія
як новітня парадигма історіописання» 151**

**Тестові завдання
для самоконтролю знань з дисципліни 159**

ПЕРЕДМОВА

XIX ст. окреслило становлення історії як науки. Сформовану парадигму історіописання позначають як класичний історизм, засадничою для якого була впевненість у можливості об'єктивного пізнання минулого та лінійно-прогресистського тлумачення історичного розвитку. Суспільні трансформації на зламі XIX–XX ст. призвели до кризи усталеної рефлексії про природу історичного пізнання й обумовили методологічні дискусії як пошуки виходу із цієї кризи. Рух за оновлення підходів до історіописання початку XX ст. виявився тривалим і непростим процесом руйнування усталених загальнонаукових і світоглядних уявлень, складових образу історії, що поступально формувався з доби Нового часу. Результативні підсумки втілилися в діяльності французької школи «Анналів», що започаткувала «нову історичну науку» – модель історичного пізнання Людини у всіх її виявах і взаємодіях. «Тріумфальний хід» «нової історії» на Заході відбувається протягом другої половини XX ст., коли в її рамках сформувався цілий ряд дослідницьких напрямів і шкіл. На кінець XX ст. історична наука переживає глибоку внутрішню трансформацію, що виявляється також на поверхні академічного життя – у непростій зміні поколінь учених, домінантних інтелектуальних орієнтацій і дослідницьких парадигм, самої мови історії.

* * *

Актуальність вивчення історіографії безсумнівна. Величезна кількість наукових і науково-популярних видань з історії, які побачили світ протягом останньої чверті століття в умовах відходу істориків пострадянського простору від монометодології й відновлення плюралізму дослідницьких підходів, зумовлює необхідність допомогти студентів-істориків не лише навчитися орієнтуватися в цьому масиві літератури, а й впевнено почуватися в сучасному історичному дискурсі, що збільшується й фрагментується.

Широке й вільне освоєння здобутків зарубіжної історичної думки XIX–XX ст., глибше вивчення творчості західних учених, які дотримувалися різних методологічних позицій, сприятиме підвищенню рівня фахової підготовки нових генерацій українських істориків, постановці ними інноваційних дослідних завдань, розширенню арсеналу пошукових методик, удосконаленню методологічного інструментарію і, врешті-решт, суттєвому поглибленню висновків наукових праць.

Мета пропонованого посібника – формування в студентів уявлень про основні тенденції розвитку зарубіжної історіографії XIX–XX ст., уміння критично аналізувати історичну літературу, визначати своє ставлення до неї, а також використовувати у власній діяльності кращі досягнення світової історичної думки.

При підготовці видання керувалися ключовим завданням представити цілісну історіографічну панораму зарубіжного історіописання всесвітньої історії модерного часу. У посібнику розглянуто як теоретико-методологічні уявлення, так і дослідницьку практику окремих учених, груп істориків і національних історичних шкіл. Головним критерієм тематичної рубрикації матеріалу було виокремлення найбільш важливих тенденцій у розвитку історичної науки XIX–XX ст., звернення до значущих напрямів західного історіографічного дискурсу, висвітлення зв'язку типів історіописання з трансформацією культури і суспільства Заходу.

Посібник складається із шести лекцій. Наприкінці кожної подано контрольні питання, список історіографічних джерел (творів зарубіжних істориків) і рекомендованої для глибшого ознайомлення з темою наукової літератури.

У додатках читач знайде методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів, її форм і змістового компоненту; питання і тестові завдання для самоконтролю, тематику індивідуальних завдань до навчальної дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Наприкінці посібника список рекомендованої літератури і джерел до курсу.

Лекція 1

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ КУРСУ

1. Становлення історіографії як науки.
2. Предмет, завдання й періодизація курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Джерельна база.
3. Понятійно-категоріальний апарат сучасної історіографії.
4. Історія і колективна пам'ять.

*Наш обов'язок перед історією –
постійно її переписувати.*

Т. Карлейль

1. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ЯК НАУКИ

Термін «історіографія» (від грец. *історіа* – розповідь, оповідання та *γράφω* – пишу; буквально – опис, описання історії) є одним з найуживаніших в історичній науці, але водночас і найменш точним за адресною спрямованістю. Походження історіографії пов'язують із саморефлексіями автора історичного твору щодо його предмета, джерел, способу викладу матеріалу та ін.

У сучасній науці виокремлюють кілька значень поняття «історіографія»:

♦ сукупність історичних студій із певної проблеми, теми чи наукової галузі (дисципліни), які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметне коло дослідження (наприклад: історіографія Великої французької революції, історіографія Другої світової війни, історіографія епохи хрестових походів);

♦ історична література певної доби чи періоду, об'єднана спільним соціо- та етнокультурним простором, типовими

інтелектуальними рефлексіями й концептуальними підходами (марксистська історіографія, позитивістська історіографія, англомовна історіографія; радянська історіографія, французька історіографія);

♦ історія історичної науки в цілому або окремих її розділів (історіографія всесвітньої історії), яка вивчає темпи, інтенсивність та етапи розвитку історичної думки, зокрема формування та нагромадження знань про минуле; тяглість, дискретність і просторово-регіональну конфігурацію науково-історичного процесу; інституціонально-організаційні форми історико-наукової діяльності; соціокультурні та інтелектуальні передумови, чинники та середовища функціонування історичної науки.

Передовсім історіографія – це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію розвитку історичних знань, історичної думки, історичної науки. У цьому контексті розрізняють проблемну та теоретичну історіографію (І. І. Колесник) або загальну (досліджує розвиток історичних знань, історичної науки в цілому), предметну (історіографія історії окремих регіонів, країн, сфер людської діяльності) та проблемну (вивчення історії опрацювання певних наукових проблем) історіографію (М. А. Варшавчик). В останньому варіанті історіографія перш за все виконує функцію визначення перспективних напрямів подальших конкретно-історичних досліджень.

У системі історичної науки історіографія виконує функцію управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика. У процесі історичного пізнання історіографія виконує конструктивну (розбудова історичного знання, здобуття нового в науці) та парадигмальну (закріплення усталених наукових норм) функції. Ці дві функції почасти поєднуються в одну – методологічну. Вирізняють також світоглядну функцію (вплив на стиль мислення історика, критичне ставлення до історіографічної спадщини), функцію інтегративного чинника та дидактичну функцію (І. І. Колесник). Послугуючись формою та спрямованістю праць, дехто виокремлює рівні історіографічного дослідження: реєстраційний (оглядово-бібліографічний), проблемний («критичний»), узагальнювальний (прогностичний).

Перші історіографічні уявлення виникають водночас із предметним знанням про історію. Витоки історіографічних уявлень становить власна рефлексія автора історичного твору. Протягом тривалого часу історіографічний елемент існував у формі самосвідомості окремого автора.

З XVI ст., у зв'язку із поширенням друкарства, виникає жанр історико-наукових та історико-літературних описів. Поява перших праць з історії науки у вигляді переліку літератури з предмета дала підстави деяким дослідникам виводити історію науки (історіографію) від доби Ренесансу (Б. А. Старостін).

Термін «історіографія» має французьке походження. У XIV ст. «історіографом» називали митця, який малював мініатюри на історичні сюжети, із XVI ст. – придворного письменника, якому доручали писати офіційну історію країни, життєписи представників правлячої династії. Пізніше біографії королів, імператорів, князів перетворилися на історії держав, написані за відповідним каноном спеціально призначеною особою – історіографом.

Утім, посади, аналогічні становищу придворного історіографа в Європі, існували ще в Давньому Китаї й античному світі. Здебільшого ці посади обіймали відомі літератори, філософи та вчені. Приміром, офіційними історіографами герцогів Бургундії в XV ст. були поети Ж. Моліне та Ж. Шатлен. При дворах європейських монархів XVI–XVIII ст. цю посаду обіймали: поети Н. Буало, П. Бембо, філософи Дж. Віко та Вольтер, драматурги А. Дзено, Ж. Расін, Тірсо де Моліна, історики С. Пуфендорф, В. Робертсон та ін. Історіографами Пруського королівства були відомі німецькі історики Б.-Г. Нібур, Л. фон Ранке, Г. Трейчке. У Російській імперії офіційними історіографами були Г.-Ф. Міллер (з 1748 р.), кн. М. Щербатов (з 1768 р.), М. Карамзін (з 1803 р.). Варто наголосити, що звання офіційного історіографа відкривало додаткові можливості в опрацюванні архівних матеріалів, до певної міри звільняло від офіційної цензури. Власне на терени Російської імперії термін «історіографія» прийшов з Німеччини. Спочатку його вживали як синонім понять «історик», «історія», «історична наука».

Процес формування історіографії як науки більш чи менш активно відбувався в європейських країнах другої половини XVIII – початку XX ст. Його спричинила низка інтелектуальних чинників, соціо- та етнокультурних передумов:

- ◆ нагромадження значного обсягу фактографічних відомостей;

- ◆ перехід від описової, теоцентричної фіксації історичного досвіду до його раціонального осмислення;

- ◆ секуляризація історичних знань;

- ◆ зростання обсягів друкованої продукції з історії та їхнього видового й жанрового розмаїття;

- ◆ розширення спектра критичних рефлексій та практично-утилітарних потреб конкретних наукових студій, пов'язаних з необхідністю вивчення історії питання, наявних підходів, концепцій, гіпотез;

- ◆ формування класичного типу науки;

- ◆ поява новітніх вимог до актуалізації історичного минулого для легітимації певних ідей або концептів у добу творення націй та національних держав.

З XVIII ст. у європейській традиції поступово виокремлюється такий напрям, як надання оцінок літературі з конкретного питання, критична історія конкретної проблеми («критичний напрям», або «критична історія»). Це знаменувало становлення історіографічного методу в конкретно-історичних дослідженнях, за якого аналіз проблеми здійснювався за допомогою з'ясування підходів її вирішення тим чи іншим ученим. В університетах ця тенденція з часом трансформувалася в навчальну дисципліну й окреслила нове значення терміна «історіографія» як історії самого історичного знання. Саме «критичний стрижень» – критичний огляд літератури, а точніше, огляд застосування істориками критичного методу став основою змісту історіографічних досліджень та історіографічних курсів.

Протягом другої половини XIX – початку XX ст. відбувається утвердження ширшого розуміння проблемного поля нової наукової дисципліни. До неї стали зараховувати історію історичної думки, історичних установ. Її почали розглядати в контексті історії як науки в цілому, історії культури, історії ідей.

2. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ Й ПЕРІОДИЗАЦІЯ КУРСУ «ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ». ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

До *об'єкта історіографічного вивчення* належать історичні напрями, школи зарубіжної історіографії, у рамках яких створюють концепції й теорії всесвітньої історії; зміна останніх і становить реальний поступальний розвиток історичної науки й історичної думки.

Предметом вивчення «Зарубіжної історіографії всесвітньої історії» є напрацювання світової історичної думки XIX – початку XXI ст.

Основними *завданнями* вивчення курсу визначено: з'ясування провідних історіографічних шкіл, напрямів, концепцій Західної Європи й США протягом XIX – початку XXI ст.; знайомство з історіографічним доробком провідних західних учених; опрацювання комплексу історичних досліджень зарубіжних учених із проблем всесвітньої історії; виокремлення трансформацій західної й російської історіографії доби постмодерну, їхнього впливу на вітчизняну історичну науку.

Історію історичної науки можна вивчати у двох аспектах:

- ◆ у зовнішньому – як емпірично зримий ланцюг змінюваних з плином часу історіографічних шкіл і напрямів;
- ◆ у внутрішньому, «невидимому» – як процес, обумовлений системними зв'язками історіографії з конкретним типом культури.

Історична свідомість епохи виступає як одна з найважливіших і сутнісних характеристик її культури й визначає властивий їй тип історіописання («тип історичного письма») і схему організації накопиченого історичного досвіду («тип історизму») в їхній нерозривній єдності.

Історична думка й історична наука Заходу розвивалися в руслі основних наукових і суспільно-політичних тенденцій нового й новітнього часу. Тому еволюція зарубіжної історичної науки та історичної думки відображає головні ета-

пи становлення західного суспільства й культури XIX–XX ст. Конкретизуємо періодизацію зарубіжної історіографії.

Перший етап охоплює першу половину XIX ст. й репрезентує епоху романтизму в історіописанні. Він має ключове значення для становлення історичної думки та історичної науки Заходу. Протягом першої половини XIX ст. на засадах романтичного світогляду й романтичної парадигми історії формуються національні історіографії, а історична наука перетворюється на професійну галузь знання. І, найголовніше, на цьому етапі усталюється принцип історизму як основний метод наукового історичного дослідження. Представники романтичної історіографії осмислювали поступ історії як органічний процес. Історичне явище розглядали в контексті його становлення, розвитку й занепаду. Історики-романтики сприймали явища й події минувшини як неповторні й унікальні (такий підхід був притаманний усім національним історіографіям). В їхніх працях уперше в західній гуманітаристиці окреслилася чітка межа між минулим і сьогоденням. Кожна епоха всесвітньої історії набула обґрунтованості свого існування, неповторності й значущості в розвитку історії людства.

Другий етап тривав протягом другої половини XIX – початку XX ст. У змістовому плані він репрезентує виникнення, розквіт і кризу позитивізму в зарубіжній гуманітаристиці. Позитивізм здійснив величезний вплив на розвиток новоевропейської історичної думки. Позитивістська парадигма історіописання та історіографія сформували новий образ історії, що ґрунтувався на засадах раціоналізму, гуманізму, віри в морально-дидактичну місію історичної науки, суспільний і науковий прогрес західної цивілізації, а також на чітко визначених наукових методах історичного дослідження. Саме в окреслений період історична наука стає важливим чинником самосвідомості суспільства другої половини XIX ст.

Засадничими принципами позитивістської історіографії, на нашу думку, були такі. Позитивісти розглядали історичний процес крізь призму теорії факторів (біологічних,

географічних, економічних, психологічних тощо), один з яких ставав домінантним. Історики-позитивісти дотримувалися тези щодо еволюційного й прогресивного поступу суспільства. На практиці дослідники запозичували методи природничих наук. При цьому вони негативно ставилися до з'ясування об'єктивних закономірностей історичного розвитку, вважаючи це предметним полем соціології. Позитивістська історіографія уникала широких історичних узагальнень і концентрувалася на пошуку та описі фактів. Хоча серед позитивістськи налаштованих дослідників були спроби створення загальної теорії історичного процесу. Такий підхід сприяв розвитку джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін.

Осібю в ряду позитивістської історичної думки перебуває філософія історії марксизму. Абсолютизуючи економічні та соціальні чинники, теоретики марксизму запропонували грандіозну картину історії людства, основу якої утворила теорія зміни суспільно-економічних формацій, яку проголошували визначальним законом історичного процесу.

Третій етап охоплює 1918–1945 роки. Він репрезентує досить складний і суперечливий період розвитку зарубіжної історичної думки та історичної науки. Його прикметними рисами є глибока криза образу історії та принципів позитивістської парадигми історіописання, а також пошуки нових підходів і методів осягнення історії. Образ історії, характерний для історіографії XIX – початку XX ст., зазнав фіаско. Замість нього з'явилося безліч «історій», а метод історизму в його традиційній формі вичерпався. Виникає розмаїття «історизмів» зі своїми світоглядними, філософськими засадами, що знаменувало епоху кризи історизму.

Четвертий етап розпочався на рубежі 40–50-х років XX ст. і триває донині. Історикам вдалося успішно здолати кризу історизму. Більше того, зарубіжна історіографія виходить на якісно новий рівень розвитку, що ґрунтується на міждисциплінарних підходах у гуманітаристиці, оскільки історики активно запозичують і використовують доробки антропології,

лінгвістики, культурології, політології, психології, соціології тощо. Нову парадигму історіографії, або «нову історичну науку» репрезентують нова соціальна історія, нова економічна історія, нова політична історія, психоісторія тощо.

Історіографічне дослідження засновується на джерелах, що мають певні особливості. Розлогий і різнорідний матеріал історичних творів (пам'ятки усної традиції, аннали, хроніки, літописи, «церковні історії», «історії народів», «природні історії»), публіцистичної та художньої літератури, а також документів приватного й публічного характеру, який так чи інакше відображає соціальне побутування уявлень про минуле в елітарній і народній культурі та їхню роль у суспільному житті й політичній орієнтації індивідів і груп, є ґрунтовною джерельною базою для вивчення історичної культури та історичної думки певної епохи.

Історіографічним джерелом можна вважати пам'ятку минулого, яка надає дослідникові інформацію щодо характерних рис та особливостей розвитку історичних знань і історичної науки. Категорія «історіографічне джерело» має досить широке значення. До неї належать різнотипні історичні джерела, що містять інформацію про життя та творчість відомих істориків, виникнення та розвиток історичної науки, типові для кожної епохи риси мислення. До історіографічних джерел також зараховують пам'ятки, які лише опосередковано стосуються історії історичної науки, проте уможливають вивчення «духу часу», «мікроклімату» суспільства й науки, тобто соціально-політичної й ідейної атмосфери певного історичного етапу. До історіографічних джерел застосовують видовий принцип класифікації, за яким їх поділяють на: легенди, міфи, літописи, історичні праці, науково-популярну літературу, матеріали наукових досліджень ученого (його «творчої лабораторії»), навчальну літературу, документи, що відображають організаційно-інституціональні процеси в історичній науці й освіті тощо.

Найважливішими *джерелами* до курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» є праці західних дослідників: монографії, навчальна література, окремі статті, присвячені

проблемам всесвітньої історії. Джерелами також слугують матеріали наукових дискусій і рецензії, які допомагають визначити суспільну значущість праць зарубіжних учених.

Результатом змін в історіографії останньої третини ХХ ст. стало й нове ставлення до документів: оскільки останні не відображають, а інтерпретують минулу реальність, справжня й цілісна реконструкція минулого за таких умов – мета недосяжна. Завдання історіографії – не претендуючи більше на об'єктивність і універсальність, конструюючи досліджуване минуле, допомогти індивідам і соціальним групам (особливо маргінальним) у набутті ними власної ідентичності.

3. ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Вивчення історії історичної науки передбачає розгляд теоретико-методологічних уявлень, конкретної дослідницької практики, почасти політичних ідей окремих учених чи груп істориків, провідних тенденцій історіографічного процесу в цілому. Для історіографа становить інтерес те, як на різних етапах розвитку історичної науки ставили й вирішували найбільш актуальні проблеми та питання. У вузькому розумінні зміст роботи історіографа – у вивченні досвіду колег, пошуку найбільш типового й виразного. Основними категоріями, якими оперують історіографи для вирішення поставлених дослідницьких завдань, є поняття «течія», «напря́м» і «школа». Розглянемо їх детальніше.

Течія в історичній науці – об'єднання вчених відповідно до їхніх суспільно-політичних поглядів, підтримки тих або інших програм розвитку й перебудови суспільства. Течія може бути виокремлена лише у процесі зіставлення з іншими течіями (як мінімум може існувати дві течії). Приналежність до тієї або іншої течії може і не усвідомлюватися самим істориком (відкрито декларуватися або, навпаки, маскуватися). У течіях розрізняють відтінки (наприклад,

помірно-консервативні, націонал-комуністичні, буржуазно-демократичні тощо).

Течії виникають і сходять з історичної арени під впливом політичних та інших подій. Подібні соціально-економічні й суспільно-політичні умови в різних країнах породжують схожі течії в історичній науці, які тісно пов'язані із суспільно-політичною думкою. Формування індустріальних, а потім і постіндустріальних суспільств призвело до того, що течії в історичній науці вийшли за межі окремих країн і навіть континентів. Течії, як правило, не сходять з історичної арени назавсім: в умовах, що змінилися, у них знаходяться спадкоємці, які усвідомлюють свій генетичний зв'язок із попередниками. Наприклад, радянська історична наука до своїх попередників зараховувала радикальні і демократичні течії наукової й суспільно-політичної думки XVIII – початку XX ст.

Найменування течій («буржуазна», «націоналістична», «соціалістична») сформувалися історично й не мають загальної основи. Часто трапляються найменування на зразок «буржуазне» – «соціалістичне», «консервативне» – «радикальне» тощо, побудовані за принципом антитези. Іноді ці найменування не тільки відбивають сутність і характерність поглядів тих або інших дослідників, але й відіграють роль політичних ярликів, навішуваних на ідейних супротивників.

Напря́м в історичній науці – це об'єднання вчених (реально або умоглядне), яке має своїх лідерів, організаційне оформлення (необов'язково) на основі загальних методологічних принципів і настанов. У рамках того чи іншого напряму існують наукові школи. Поняття напряму досить умовне, оскільки нечіткість методологічних принципів окремих дослідників, еkleктичне застосування різних методологій у дослідженнях і, нарешті, перехід окремих дослідників (і навіть цілих наукових співтовариств) на інші методологічні позиції часом ускладнює їх співвіднесення з тим або іншим напрямом.

Найменування напрямів («романтизм», «позитивізм» тощо) виникають історично й не мають загальної основи. Приналежність до того чи іншого напряму може усвідомлюватися чи ні істориком (і навіть категорично заперечуватися).

Це змушує приділяти більше уваги аналізу наукової спадщини істориків різних епох. Складна картина стану науки дозволяє визнати можливість приналежності істориків до різних напрямів одночасно.

У літературі напрям характеризують здебільшого як ширше, ніж течія, поняття. Напрямок виникає під час зміни парадигм наукового дослідження та репрезентує не тільки внутрішні наукові процеси, але й, головним чином, колізії тієї чи іншої епохи, до якої належить історик.

Школа в історіографії в широкому розумінні означає формальне чи неформальне об'єднання вчених, які можуть бути послідовниками одного вчителя або групуватися навколо певного університету чи наукового центру (наприклад, школа Ранке, Оксфордська група).

Більшість авторів характерними рисами школи в історичній науці другої половини XIX – початку XX ст. називає єдність методичних прийомів роботи з джерелами; близькість тематики та проблематики праць; наявність педагогічного аспекту зв'язку «вчитель – учень». Причому в останньому випадку, якщо поняття «вчитель» персоніфікується, то йдеться про школу того чи іншого вченого (школа Ключевського, Платонова), якщо ж «топонімізується», то – про школу того чи іншого наукового й навчального центру (московська, петербурзька). При цьому «персоніфіковані» школи можуть належати до «топонімізованих».

Першим ученим, що порушив питання про змістовну відмінність понять «напрямок» і «школа», був О. С. Лаппо-Данилевський, який у своїх лекціях з історіографії (1890-і рр.) підкреслював, «що школа дає метод», напрям же зводиться швидше до «створення історичного стилю». У сучасній історіографії запропоновано взагалі відмовитися від уживання термінів «напрямок» і «течія», обмежуючись лише терміном «школа» (Г. П. Мягков (2000 р.)). При цьому передбачається розглядати історію історичної науки як історію розвитку шкіл у науці.

Таким чином, головними критеріями виокремлення течій, напрямів, шкіл в історіографії є методологічні принципи й пов'язана з ними проблематика.

Історична дисципліна має кумулятивний характер: кращі зразки, створені історіографічною епохою, залишаються в «скарбниці» історичного знання, їхнє життя не завершується, ці праці знову й знову спонукають читачів до рефлексії. Прикладів робіт, що пережили свій час, чимало. І, навпаки, на різних етапах розвитку історичної науки існували праці, як говорять французи, «avant la lettre» – з інноваційними підходами, які випереджають час.

4. ІСТОРІЯ І КОЛЕКТИВНА ПАМ'ЯТЬ

Історія спільноти людей як версія колективного минулого, що поділяється її членами, є основою групової ідентичності. Пам'ять про ключові події минулого (у моделі «катастрофи» або «тріумфу») формує ідентичність, детермінуючи життєву ситуацію сьогодення. Історична пам'ять мобілізується й актуалізується в складні періоди життя суспільства або соціальної групи, коли перед ними постають нові складні завдання чи створюється реальна загроза самому їхньому існуванню. Такі ситуації неодноразово виникали в історії кожної країни, етнічної або соціальної групи. Значні соціальні зрушення, політичні катаклізми дають потужний імпульс до змін у сприйнятті образів та оцінюванні значущості історичних осіб та історичних подій (включаючи цілеспрямовану інтелектуальну діяльність): триває процес трансформації колективної пам'яті, який захоплює не тільки «живу» соціальну пам'ять, пам'ять про пережите сучасників і учасників подій, а й глибинні пласти культурної пам'яті суспільства.

Природно, що, незважаючи на імперативи об'єктивності та неупередженості, започатковані Фукідідом, абсолютизовані «науковою історією», професійна історіографія, виконуючи свою соціальну функцію, не залишається осторонь від цього процесу, створюючи нові інтерпретації – потенційні елементи майбутньої національної міфології. Не випадково Люсьєн Февр підкреслював: «Людина не пам'ятає минулого – вона постійно відтворює його. Вона виходить із

сьогодення – і тільки крізь його призму пізнає і тлумачить минуле». Тому одне із завдань історії історіографії – пояснити, чому певні традиції відповідали пам'яті конкретних груп, зрозуміти, як ці групи інтерпретували і використовували свої історичні традиції як джерело знання.

Останні десятиліття характеризуються активним зверненням істориків до проблем *колективної (соціальної) історичної пам'яті*. Вихідним пунктом стали праці французького соціолога Моріса Альббакса (Хальббакса) (1877–1945). Підкреслюючи соціальну природу пам'яті, обумовленість того, що запам'ятовується і забувається, «соціальними рамками» дійсності, Альббакс запропонував поняття колективної пам'яті як соціального конструкту, позначаючи ним комплекс уявлень (міфів, традицій, вірувань) щодо минулого, які притаманні представникам певних спільнот і поділяються ними. У його концепції саме групи задають зразки тлумачення подій, виконують функцію підтримки, а за необхідності реорганізації колективної пам'яті з метою адаптації до змінених умов їхнього існування.

Історична пам'ять – один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті, символічна репрезентація історичного минулого. Історична пам'ять – не тільки один з головних каналів передачі досвіду і відомостей про минуле, але і найважливіша складова самоідентифікації індивіда, соціальної групи і суспільства в цілому, оскільки активізація образів історичного минулого є таким типом пам'яті, який має особливе значення для конституювання та інтеграції соціальних груп у сьогоденні.

Боротьба за політичне лідерство нерідко виявляється як суперництво різних версій історичної пам'яті (чи супротив її офіційній версії) і різних символів її величі, як суперечка з приводу того, якими епізодами історії нація має пишатися, а про які краще забути. Причому конструюванням прийнятних для себе версій історичної пам'яті опікується не тільки офіційна влада, а й опозиційні сили й різні громадські рухи («пам'ять» і «контрпам'ять»).

Зміст колективної пам'яті змінюється відповідно до соціального контексту й практичних пріоритетів. Влучно

висловився з цього приводу британський історик Крістофер Хілл: «Ми сформовані нашим минулим, але з нашої вигідної позиції в сьогоденні ми постійно надаємо нову форму тому минулому, яке формує нас».

Отже, будь-яка колективна історія – це узгоджена і постійно оновлювана версія минулого. Історія невіддільна від пам'яті, а історична свідомість від міфів. Деконструкція морально застарілих історичних міфів зумовлює собою створення нових версій. Намагаючись розвінчати соціальну пам'ять, відокремивши факти від міфу, дослідники почасти замість наявної пропонують, а суспільство отримує іншу історію, яка прагне стати новим міфом.

Британський історик Джон Тош вирізняє три модуси соціальної пам'яті, які мають ефект спотворення історії.

По-перше, традиціоналізм – те, що діялося в минулому, як авторитетний дороговказ у сьогоденні. По-друге, ностальгія, яка, не заперечуючи факту історичних змін, тлумачить їх лише в одному напрямі – перемін до гіршого. Ностальгія перетворює минуле на «золотий вік», відсікаючи всі його негативні риси («процес вибіркової амнезії»). По-третє, віра в прогрес – перевага теперішнього над минулим і продовження процесу вдосконалення в майбутньому.

Щодо професійних істориків, то одним з їхніх найважливіших завдань є протистояння соціально мотивованим хибним тлумаченням минулого.

Отже, історіографія, як і історична пам'ять, змінюється з часом, у зв'язку з потребами суспільства. В основі професійної історичної культури виявляється особливий тип колективної пам'яті, з характерними цінностями (насамперед вимогою достовірності) і засобами комунікації (як всередині своєї «мнемонічної спільноти», так і з іншими групами і з суспільством у цілому), які також схильні до змін.

Проблема співвідношення історичної пам'яті та колективної ідентичності з усією визначеністю стає фокусом сучасної історіографії, при цьому виявляються дві характерні риси:

◆ по-перше, наявність протиріч між історією та пам'яттю;

◆ по-друге, суттєві міжпоколінні відмінності в сприйняттях і уявленнях.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Охарактеризуйте процес становлення історіографії як галузі наукових знань. Визначте, які чинники його обумовлювали.

2. Що, на вашу думку, належить до предмета й завдань навчального курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії»?

3. Схарактеризуйте основні категорії історіографії. Поясність поняття «колективна пам'ять».

ДЖЕРЕЛА

1. Митин И. И. Методика полевых гуманитарно-географических исследований в контексте мифогеографии / И. И. Митин // Гуманитарная география : научный и культурно-просветительский альманах. – М.: Институт Наследия, 2005. – Вып. 2. – С. 235-275.

2. Нора П. Всемирное торжество памяти [Електронний ресурс] / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

3. Ревель Ж. Общественное использование истории: ожидания и неясности [Електронний ресурс] / Ж. Ревель. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/4868>

4. Рикёр П. Память, история, забвение / П. Рикёр. – М.: Изд-во гуманитар. лит-ры, 2004. – 717 с.

5. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41).

6. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.

7. Шартъе Р. История сегодня: сомнения, вызовы, перспективы / Р. Шартъе // Одиссей. Человек в истории. – М., 1995. – С.193-205.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історіографічний словник : навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / [за ред. С. І. Посохова]. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

2. Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 608 с.
3. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII–XXI вв. : сб. ст. / [под ред. Н. Н. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011. – 512 с.
4. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : Кругъ, 2006. – 768 с.
5. К новому пониманию человека в истории: очерки развития современной западной исторической мысли / [отв. ред. Б. Г. Могильницкий]. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1994. – 226 с.
6. Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации : сб. ст. / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2005. – 288 с.
7. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М. : Кругъ, 2011. – 560 с.
8. Розов Н. С. Философия и теория истории. Кн. 1 : Прологомены / Н. С. Розов – М. : Логос, 2002. – 656 с.
9. Рохас К. А. Историография в XX веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К. А. Рохас ; пер. с исп. – М. : Кругъ, 2008. – 163 с.
10. Савельева И. М. Знание о прошлом: теория и история : в 2 т. [Электронный ресурс] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб.: Наука, 2003. – 632 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel/
11. Феллер В. Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005. – 672 с.
12. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Китика, 2007. – 376 с.

ЛЕКЦІЯ 2

ОСНОВНІ ШКОЛИ Й НАПРЯМИ ІСТОРІОПИСАННЯ ХІХ СТ.

1. Романтизм першої половини ХІХ ст. та історична наука.
2. Утвердження наукових засад історіописання. Позитивізм.
3. Інституалізація історії як науки.
4. Образ історії ХІХ ст. та його прикметні риси.

*Людина – це суто розумовий феномен, це гіпотеза,
яка не має під собою ніяких підстав.*
Ф. Гізо

*Я надав можливість відбуватися величним світовим
подіям, від яких здригалася земля, не беручи участі в них...*
Л. фон Ранке

Цілі роки аналізу готують один день синтезу.
Н. Д. Фюстель де Куланж

*Все, що може сказати історик, має бути тільки
коментарем оригінальних джерел, без вивчення яких
вся дотепність є тільки порожньою балаканиною.*
Е. Фрімен

1. РОМАНТИЗМ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. ТА ІСТОРИЧНА НАУКА

Велика французька революція викликала найгостріші суперечки серед своїх противників і прихильників. Історія, що творилася на очах, призводила до результатів, які не вкладалися в раціональну схему. Упорядкована картина світу мислителів ХVІІІ ст. була зруйнована соціальними потрясіннями. Теорії про швидке настання царства розуму, свободи й щастя перестали видаватися правдоподібними. Осягнення досвіду

революції мало наслідком переосмислення поглядів на суспільство. У цих умовах у Європі на рубежі XVIII–XIX ст. формується ідейно-художній рух, що згодом назвали *романтизмом*.

Характерні риси романтичного світосприйняття:

1) *Релігійність* не через засвоєння догматів, а через почуття й містичний досвід; природа сама встановлювала правила, не підкоряючись розуму людини.

2) Визнання *переваги емоцій*, зокрема станів екстазу та натхнення, над раціонально усталеними правилами (свій вияв, зокрема, це знайшло у витісненні класицизму з літератури, малярства й архітектури (поява «романтичних» парків, що імітують живу природу));

3) *Захоплення усім індивідуально-неповторним*, незвичайним, екзотичним, таємничим, що виявилось в зростанні інтересу до «сивої давнини» – середньовіччя та його решток у руїнах і легендах;

4) *Культ неординарної особистості* (роль «поета-пророка», літературні образи «зайвих» молодих людей, які не знаходять собі місця серед нудних «обивателів»).

У першій половині XIX ст. суспільний інтерес до історії був надзвичайно високий. У 1823 р. французький історик Огюстен Т'єрі (1795–1856) стверджував, що саме історія дасть ім'я XIX ст., як філософія XVIII ст. Захоплення історією виявлялося в різноманітних формах: праці відомих істориків читали, обговорювали в пресі, неодноразово перевидавали. Розповсюдженою практикою стало читання відкритих лекцій. У Європі й Америці створювали історичні товариства, музеї, спеціалізовані журнали. У багатьох країнах почали друкувати багатотомні збірки джерел з національної історії.

Романтизм збігся в часі з активізацією національних рухів у європейських країнах, із завершенням оформлення національних держав. Для мислителів того часу були актуальними такі поняття, як нація, національна держава, патріотизм. У їхніх працях національна ідентичність втілювалася насамперед в особливостях життя народу тієї або іншої країни, внутрішній єдності мови й культури. Історики ставили перед собою завдання вивчення виявів духу народу.

Особливу привабливість мали сюжети, пов'язані з вивченням народної творчості. Уважалося, що дух народу, властивий йому неповторний геній найяскравіше виявлялися в мові, фольклорі, переказах, звичаях. Романтики збирали й публікували тексти народних пісень, легенд, обрядів, тобто джерела, які науковці визначали неважливими. Ця діяльність заклала основи майбутніх культурно-антропологічних досліджень.

У цей час виникає новий літературний жанр – *історичний роман*, який набув популярності серед освіченої публіки. Такі письменники, як В. Скотт, В. Гюго, О. де Бальзак, О. С. Пушкін, Дж. Ф. Купер долучилися до створення праць з історичною проблематикою. Історичний роман вплинув не тільки на художню прозу й поезію, але й на способи написання національних історій.

Романтизм відбивається і в історичному знанні. У цей час історія поступово оформилася як самостійна дисципліна. Якщо у XVIII ст. авторами історичних творів були здебільшого філософи, антиквари-колекціонери, публіцисти й літератори, то в першій половині XIX ст. вивчення минулого стало набувати характеру спеціалізованої професійної діяльності. Широку популярність в Європі й світі здобули праці таких істориків, як О. Т'єрі, Франсуа Гізо (1787–1874), Жуль Мішле (1798–1874), Алексіс де Токвіль (1805–1859), Леопольд фон Ранке (1795–1886), Бартольд Георг Нібур (1776–1831), Томас Бабінгтон Маколей (1880–1859), Томас Карлейль (1795–1881), М. М. Карамзін.

У романтичній історіографії важливу роль приділяли таким формам пізнання, як осягнення й співпереживання, тобто інтуїтивне розуміння людей минулого.

Історики О. Т'єрі, Ф. Гізо, Ж. Мішле – представники французького романтизму, які у своїх працях ставили завдання реконструкції неповторного колориту минулого. Прикметною рисою робіт французьких істориків-романтиків було поєднання ретельної роботи із джерелами й орієнтація на науковість з яскравою художністю тексту. Відбувалося зближення принципів ерудитського знання, літературної політичної історії й ідеї науковості.

У Російській імперії романтична історіографія була представлена працями Миколи Михайловича Карамзіна (1766–1826), історика й письменника, автора дванадцятитомної

«Історії держави Російської» (1816–1829). Карамзін зробив російську історію надбанням широкої публіки. Фундаментальна праця була написана гарною літературною мовою. В основі роботи «Історія держави Російської» лежала концепція, яка доводила переваги абсолютної монархії, що гарантувала державі процвітання й національну могутність.

Отже, у першій третині XIX ст. естетичні, філософські установки романтизму поширилися повсюдно. У 1830-і рр. у суспільній думці почалася критика романтичних поглядів. Але утвердження реалістичних принципів художньої творчості й поширення позитивістських ідей в історичному знанні не зумовили повну відмову від них.

2. УТВЕРДЖЕННЯ НАУКОВИХ ЗАСАД ІСТОРІОПИСАННЯ. ПОЗИТИВІЗМ

Відповідно до засад позитивного методу дослідники другої половини XIX ст. прагнули ствердити в історичній науці примат об'єктивного факту. Вони визнавали реальність минулого, вважаючи, що воно репрезентовано залишками історичних документів і речових пам'яток, якими оперує дослідник. Історик не може знати більше того, що міститься в документах. Завдання науковця полягає в тому, щоб якнайточніше відтворити минуле за документами й уникати умоглядних міркувань.

Маніфестом *позитивізму* в історії вважають статтю Г. де Моно в першому номері «*Révue historique*» (1876 р.). У ній мова йшла про те, що історія повинна розвиватися як позитивна наука, а історик повинен обмежуватися сферою документів і фактів, уникаючи будь-яких політичних і філософських теорій. Історикові належало працювати із джерелами й фактами. Критерієм відбору свідчень було їхнє значення для подальшого розвитку подій. Настанова на об'єктивність дослідження припускала, що основну увагу потрібно було приділити емпіричним пошукам.

Серед позитивістів панував погляд на історію як сукупність ізольованих одна від одної подій. Відповідно до суворої позитивістської формули, кожна з них потрібно було розглядати не

як унікальну, а як подію певного типу, і пояснити її – значило виявити причину, загальну для всіх подій цього типу. Позитивістська філософія виявила визначальний і надзвичайно довготривалий вплив на уявлення про історичний факт.

Історичний факт розглядали як окремих ізольований об'єкт, незалежний від усіх інших і від його дослідника. Вважали, що готові факти наявні в джерелах, і кожний з них може бути встановлений і досліджений без зв'язку з іншими. Завдання полягало в тому, щоб їх виявити, а потім вибудувати історичну концепцію, причому всі суб'єктивні моменти, пов'язані з поглядом дослідника й оцінкою факту, відкидали. За висловом одного з метрів позитивістської історіографії Шарля Віктора Ланглуа (1863–1929), «вірити чи не вірити – це справа Бога», тоді як обов'язок історика – чітко описувати факти. Робити це належало в жорсткій хронологічній послідовності.

Найбільш послідовним втіленням образу позитивного методу в історичній науці стала історична школа Леопольда фон Ранке (1795–1886), професора Берлінського університету, «батька німецької класичної історії» та «вчителя Європи», і його учнів (найвідоміші з них – Г. Вайц, В. Гізебрехт, Г. фон Зібель). Школа Ранке, започаткована в Німеччині в 1830–1840 рр., згодом набула провідного становища в європейській історіографії як еталонна щодо культури історичного дослідження.

Представники школи Ранке зробили історизм, а потім і позитивізм засадничими принципами досліджень, мінімізувавши «витрати» романтизму (містицизм, сентименталізм, художню риторіку). Методологічне кредо Ранке сформульоване в передмові до його першої праці «Історія романських і германських народів з 1494 по 1535 р.» (1824 р.):

«Історії призначають функцію суду над минулим, напущування сучасників задля користі майбутніх поколінь, але вона не почуває себе гідною таких високих обов'язків, вона має тільки розповісти, як воно сталося насправді».

Школа Ранке відрізнялася від нарративно-романтичного напряму свідомим прагненням до наукового, «об'єктивного» відтворення дійсності. Саме тому Ранке доклав зусиль для розробки принципів відбору й дослідження джерел.

Дослідницька методика Ранке, що ґрунтувалася на позитивістському розумінні завдань історичного аналізу, мала такі засади:

- ♦ об'єктивні факти містяться, головним чином, в архівних матеріалах політичного характеру (повідомлення по слів, листування державних діячів);

- ♦ те, чого немає в документі (думки, чутки), не існує для історії;

- ♦ правильне використання джерел вимагає філологічного аналізу, встановлення автентичності й достовірності документа й інших прийомів зовнішньої та внутрішньої критики тексту.

Як влучно підсумовував англійський історик Дж. Гуч, заслуги Ранке полягали в тому, що він відділив вивчення минулого від пристрастей сьогодення; був не першим, хто використав архіви, але першим, хто використовував їх добре; розвинув критичний метод стосовно аналізу офіційних джерел, що «зробило німецьку історичну школу найкращою на той час в Європі».

Методика критики історичних джерел детально розроблена німецьким дослідником античності Бартольдом Георгом Нібуром (1776–1831). Історик повинен був установити оригінальність тексту, послідовно відповісти на запитання про його походження, про вплив на зміст документа уявлення епохи, зрівняти всі відомі свідчення для визначення справжнього перебігу подій й для критичної оцінки джерела.

Найліпшим істориком почали вважати найвправнішого майстра деталі, а взірцем історіографічного твору – нечитабельну для нефахівця монографію, присвячену ретельному обґрунтуванню за допомогою «фактів» конкретного сюжету. Класичним прикладом реалізації принципів позитивізму в історіографії є знаменита праця Генрі Томаса Бокля (1821–1862) «Історія цивілізації в Англії».

На переконання французького історика Ньюма-Дені Фюстеля де Куланжа (1830–1889), «найліпшим поміж істориків є історик, який тримається найближче до текстів, який їх інтерпретує найбезсторонніше, який пише й думає лише

згідно з ними». Науковець констатував: *«Говорю не я, але говорить моїми устами історія»*.

Отже, з появою позитивізму певним чином відбувається відхід дослідників від ідейно-політичних орієнтирів до пріоритету наукових критеріїв. З позицій позитивістської парадигми, диференціація істориків здійснюється не за ознакою національної, політичної або ідеологічної приналежності, а на основі наукових поглядів. Позитивістські критерії науковості історичного дослідження багато в чому донині визначають наукову етику історичної спільноти й пропонують орієнтири, послуговуючись якими, можна відрізнити історика-науковця від ідеолога, що легітимізує сьогодення за допомогою минулого.

3. ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ЯК НАУКИ

Розширення предметного поля історичного дослідження, накопичення фактичного матеріалу в небачених до того розмірах, висування на перший план проблем соціальної, економічної та культурної історії є, безперечно, досягненнями позитивістської історіографії.

Історичне знання XIX ст. стає більш спеціалізованим, виокремлюється спектр досліджень не тільки за країнами й епохами, але й окремими проблемами. Систематичне застосування порівняльно-історичного методу, інтенсивний аналіз писемних і речових пам'яток, у тому числі щойно віднайдених, – усе це посприяло значному прогресу історичних пошуків. Удосконалюється техніка дослідження. Розвиваються допоміжні дисципліни: дипломатика, нумізматика, палеографія, а також суміжні наукові галузі – археологія, історична географія, філологія, етнографія.

У XIX ст. були написані класичні історичні праці, на які орієнтувалися й продовжують орієнтуватися вчені-історики наступних поколінь. Серед них відзначимо праці: Ф. Гізо «Історія цивілізації у Франції» (1829–1830) і Ж. Мішле «Історія Франції» (1833–1867); Т. Б. Маколея «Історія Англії від воцаріння Якова II» (1842–1859) і Г. Т. Бокля «Історія цивілізації в Англії»

(1857–1861); І. Г. Дройзена «Історія пруської політики» (1855–1886) і К. Лампрехта «Історія Німеччини» (1891–1909) тощо.

В останній чверті XIX ст. формується організаційна структура історичної науки й система професійної освіти. Повсюдно створюють кафедри історії та історичні семінари в університетах. Якщо на початок XIX ст. в університетах Німеччини було всього 12 кафедр історії, то на кінець – 175. У Великобританії перший університетський систематичний курс з історії почали читати в 1870-х рр., у США перша історична кафедра створена в 1881 р., у Німеччині вже на початку 1860-х рр. існувала спеціалізація з різних галузей історичних знань.

Саме в університетах Німеччини запроваджено семінари з історії, у ході яких увагу студентів скеровували на освоєння засад роботи із джерелами. Студенти та викладачі з інших країн приїжджають до Німеччини вчитися в історичних семінарах Берлінського, Мюнхенського, Лейпцигського та інших університетів. Поступово по всій Європі поширюється досвід підготовки фахівців за зразком семінарів Ранке. У 1834 р. Л. Ранке започатковує в Берлінському університеті семінар для студентів-істориків, теми для якого обрано з ранньої історії Німеччини. На заняттях семінару учні Ранке студіювали історичні джерела. Так сформувалася історична школа Ранке, з якої вийшли такі відомі історики, як Вайц, Гізебрехт, Зібель та ін. Підсумком роботи цього семінару став перший том «Літопису Німецької держави», що ґрунтувався на дослідженнях учнів Л. Ранке.

Відбулося інституціональне оформлення історичної науки. Засновують інститути історії при академіях, і незалежно від них з'являються солідні історичні журнали й численні наукові товариства. У Франції з 1876 р. починає виходити журнал «Історичний огляд» («Revue historique»), завданням якого була пропаганда історичних знань і боротьба за реорганізацію історичної освіти у Франції. У Німеччині поряд з провідним «Історичним журналом» («Historische Zeitschrift», з 1859 р.) з'являються періодичні видання Геттингенського, Лейпцигського, Гейдельберзького університетів, виникає багато місцевих історичних товариств і комісій зі своїми друкованими органами та щорічними конференціями. В Англії з 1886 р. починає

виходити «Англійський історичний журнал» («English Historical Review»). У другій половині XIX ст. цей досвід запозичують університети США, Англії, Російської імперії. Університети розпочинають публікацію документів, започатковують власні друковані періодичні видання на зразок «учених записок».

Водночас чималу роль у дослідженні історичного минулого людства продовжували відігравати аматори, а їхні історичні твори за стилем наближалися до літературних праць. Показово, наприклад, що німецький історик *Теодор Моммзен* (1817–1903) у 1902 р. став лауреатом Нобелівської премії з літератури.

4. ОБРАЗ ІСТОРІЇ XIX СТ. ТА ЙОГО ПРИКМЕТНІ РИСИ

XIX ст. визначають як «золоте століття» історії. Саме в цей час відбулося становлення наукового історичного знання, що до того було прерогативою дослідників-аматорів; були написані класичні праці з історії, що стали засадничими для фахової історичної освіти.

Звернемося до з'ясування образу історії, що панував у XIX ст. і визначив напрями розвитку історичної думки XX ст. Основним його елементом було *переконання в науковості історії, її здатності давати достовірне знання* щодо свого предмета, який не залежить від суб'єктивних пристрастей автора, отже, має об'єктивно-дійсний характер. Стояло завдання не оцінювати минуле, не звеличувати або засуджувати його діячів, а адекватно його відображати.

Завдання історика – писати, «як насправді це було». Ця відома максима Л. Ранке, сформульована в 1824 р., стала своєрідним девізом усієї історіографії XIX ст. з її претензією на науковість. При цьому ні Ранке, ні інші історики не сумнівалися в здатності своїх досліджень створювати об'єктивну картину минулого, основним елементом якого був історичний факт.

Своєрідний *культ історичного факту* становив ще одну прикметну рису парадигми історіописання XIX ст. Вважали, що існують незаперечні факти, незалежні від суб'єкта пізнання (історика), які містяться в історичних джерелах.

Завдання історика полягало у виявленні їх для побудови на основі цих фактів конструкції історичної концепції. У такий спосіб установлювався ланцюг послідовності: історичне джерело – історичний факт – історична концепція, що забезпечувала можливості наукового дослідження.

Пріоритетну роль у дослідженні надавали опрацюванню документів; проблему їхнього пояснення історики XIX ст. найчастіше ігнорували. Приміром, лекції, які читав Ш. В. Ланглуа студентам, являли собою буквальний монтаж історичних текстів: учений був упевнений, що джерела замінюють історика. Єдино можливими історичними джерелами визнавали архівні документи.

Наслідком таких підходів ставало заперечення принципової відмінності між історичним і природничо-науковим пізнанням. Звичайно, визнавалося відставання історії від природничих наук, подолання якого проголошувалося головним завданням істориків, а способом його вирішення – відкриття законів суспільного розвитку. Так формується один з найважливіших структурних елементів парадигми історії XIX ст.: *переконання в закономірному характері суспільного розвитку*, пізнання якого є метою історії. Наслідком стає поширення в XIX ст. типу історичного дослідження – макродослідження, де на розлогодному фактичному матеріалі в широких просторово-часових межах формулювали історичні закони, що мали пояснити не лише минуле, але й з'ясувати сьогодення й передбачити майбутнє.

Ще один елемент парадигми історичної науки XIX ст. – її *послідовний монізм*. Вирізняли домінуючий чинник історичного розвитку, на засадах якого створювали загальну теорію історичного процесу. Цю домінуючу по-різному розуміли історики. Одні вбачали її в розвитку виробництва, дії божественного Провидіння, русі Абсолютного духу, прогресі людського розуму, проте загальним для всіх було переконання в існуванні певного визначального начала, що зумовлює розвиток людського суспільства, особливо трансформацію його інституційних форм.

Характерною рисою парадигми історичної науки XIX ст. є постулат щодо нерозривного зв'язку епох як поступального

розвитку людського суспільства від нижчих форм до вищих. *Ідея прогресу*, писав Ф. Гізо, «вважається мені основною ідеєю цивілізації». Історію розглядали як поступальний і змістовий процес; хоча цей зміст історики розуміли по-різному, проте загальним для всіх дослідників було переконання в нездоланності соціального, політичного, економічного, морального прогресу людства.

Цим обґрунтовували важливе наукове й соціальне значення історії, оскільки її набуток переконливо репрезентували прогрес людства, а історична наука ставала «наставницею життя», покликаною вчити правителів, їхніх підданих, і насамперед розробляти наукові рекомендації для дій політиків. Це переконання відбивала відома максима англійського історика Е. Фрімена про те, що «історія є політика сьогодення, а політика – історія минулого».

Такі переконання науковців мали глибокі епістемологічні основи. Характерною рисою парадигми історичної науки XIX ст. також був *культ розуму* – спадщина просвітницької філософії історії, що звеличувала людський розум як каталізатор суспільного прогресу. Мислителі були впевнені в його безмежних пізнавальних можливостях. Яскравим свідченням цієї разючої самовпевненості історіографії XIX ст. є міркування Ф. Гізо, професора Сорбонни, автора ґрунтовних праць «Історія цивілізації у Франції» й «Історія цивілізації в Європі»: «В історії людства є для мене пробіли, величезні пробіли, але таємниць для мене немає».

Учені вірили в те, що вони можуть формулювати універсальні, непорушні закони суспільного розвитку на зразок природничо-наукових; панував *сциєнтизм* – наукоподібність. Історики апелювали до досвіду природничих і точних наук, авторитету експерименту.

Західна історична наука XIX ст. була *антропоцентричною* – у центрі її уваги перебувала людина. Однак розуміння людини мало свої особливості. Людину минулого розглядали як суб'єкт, який усвідомлює свої цілі та дії, сутність якого протягом віків незмінна. Французький історик XIX ст. Ж. Мішле стверджував, що людина в усі часи мислить, відчуває і любить однаково. Бачення людини

вирізнялося однобічністю: зазвичай звертали увагу на видатних особистостей у сфері політики, економіки, культури. Переважала політична (державна, військова, дипломатична) історія.

При цьому характерною рисою зарубіжної історичної думки був *європоцентризм* – погляди на всесвітню історію, що надають провідної ролі в процесі історичного розвитку європейській (ширше – західній) цивілізації; абсолютними вважають винятково європейські норми й цінності.

Отже, ключовими компонентами уявлень, усталеними у співтоваристві істориків ХІХ ст., які позначають як *класичний історизм*, є: впевненість у можливості дослідника отримати об'єктивне знання, лінійно-прогресистське тлумачення історії, європоцентризм, монізм, сцієнтизм, фактологізм.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Вкажіть прикметні риси романтизму як типу історіописання.
2. Визначте засади позитивізму як напряму історіописання і його основних представників.
3. Розкрийте сутність процесу інституалізації історії як самостійної наукової дисципліни протягом ХІХ ст.
4. Сформулюйте основні риси парадигми історичної науки, усталені в ХІХ ст., щодо мети й завдань історії та істориків.

ДЖЕРЕЛА

1. Бокль Г. Т. История цивилизаций: история цивилизации в Англии / Г. Т. Бокль. – М. : Мысль, 2000-2002. – Т. 1, 2.
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Книга 1. / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 350 с.
3. Гиббон Э. Закат и падение Римской империи: в 7 т. / Э. Гиббон ; пер. с англ. – М.: Терра, 1997. – Т. 1-7.
4. Гиббон Э. История упадка и крушения Римской империи / Э. Гиббон ; пер. с англ. В. Н. Неведомского. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 704 с.
5. Гизо Ф. История Английской революции / Ф. Гизо; пер. с фр. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – Т. 1, 2.
6. Гизо Ф. История цивилизации в Европе / Ф. Гизо. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – 416 с.

7. Гизо Ф. История цивилизации во Франции: в 4-х т. / Ф. Гизо. – М. : Рубежи XXI. – 2006. – Т. 1-4.
8. Грановский Т. Н. Лекции по истории средневековья / Т. Н. Грановский. – М.: Наука, 1987. – 432 с.
9. Грин Дж. Р. История Англии и английского народа / Дж. Р. Грин; пер с англ. – М. : Кучково поле : Гиперборей, 2007. – 886 с.
10. Зибель Г. О законах исторического знания / Г. Зибель. – СПб., 1866. – 363 с.
11. Кареев Н. И. Основные вопросы философии истории [Электронный ресурс] / Н. И. Кареев. – СПб., 1897. – 286 с. – Режим доступа: <http://minervium.com/sociology/Kareev-Osnovnye-voprosy-filosofii-istorii.html>
12. Кареев Н. И. Теория исторического знания / Н. И. Кареев. – СПб., 1871. – 172 с.
13. Карлейль Т. Герои и почитание героев в истории / Т. Карлейль. – М. : Эксмо, 2008. – 865 с.
14. Карлейль Т. История Французской революции / Т. Карлейль ; пер. с англ. Ю. В. Дубровина, Е. А. Мельниковой (ч. I). – М. : Мысль, 1991. – 575 с.
15. Карлейль Т. Теперь и прежде / Т. Карлейль ; сост., подгот. текста и примеч. Р. К. Медведевой. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
16. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский // Ключевский В. О. Сочинения : в 9 т. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1. – 432 с.
17. Маркс К. [Рецензия на книгу] Гизо. Почему удалась английская революция? Рассуждение об истории английской революции / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1956. – Т. 7. – С. 218-223.
18. Маркс К. Капитал / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М.: Политиздат, 1960. – Т. 23. – 878 с.
19. Маркс К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1955. – Т. 4. – С. 419-459.
20. Маркс К. Немецкая идеология [Электронный ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Режим доступа: https://www.marxists.org/russkij/marx/1845/german_ideology/index.htm
21. Мишле Ж. Народ / Ж. Мишле ; [подгот. В. Г. Дмитриев, Ф. А. Коган-Бернштейн]. – М. : Наука, 1965. – 148 с.
22. Моммзен Т. История Рима / Т. Моммзен; [препринт изд. 1909 г.]. – М. : Вече, 2009. – 455 с.
23. Токвиль А. Давній порядок і революція / А. Токвіль ; з фр. пер. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2000. – 224 с.
24. Токвиль А. Про демократію в Америці / А. Токвіль ; з фр. пер. Г. Філіпчук, М. Москаленко. – К. : Всесвіт, 1999. – 590 с.
25. Токвиль А. Про демократію в Америці / А. Токвіль. – К.: Всесвіт, 1999. – 590 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алпатов М. А. Политические идеи французской буржуазной историографии XIX века / М. А. Алпатов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 406 с.
2. Васильев Ю. А. Феномен «Ecole russe»: теория истории Н. И. Кареева [Электронный ресурс] / Ю. А. Васильев // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 2-3. – Режим доступа до журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-ecole-russe-teoriya-istorii-n-i-kareeva-nachalo>
3. Історіографічний словник : навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / [за ред. С. І. Посохова]. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.
4. Кареев Н. И. Историки французской революции / Н. И. Кареев. – Л. : ГИЗ, 1925. – 306 с.
5. Маркс-историк : сб. ст. – М.: Наука, 1968. – 576 с.
6. Назаров С. Огюстен Тьерри: биография и библиография [Электронный ресурс] / С. Назаров. – Режим доступа: http://family-history.ru/material/var/var_23.html
7. Плеханов Г. В. Огюстен Тьерри и материалистическое понимание истории [Электронный ресурс] / Г. В. Плеханов // Плеханов Г. В. Сочинения. – Т. VIII. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1925. – Режим доступа: <https://www.marxists.org/russkij/plekhano/1895/tierry.htm>
8. Федосова Е. И. Франсуа Гизо: историк и государственный деятель [Электронный ресурс] / Е. И. Федосова // Новая и новейшая история. – 1997. – № 2. – Режим доступа до журн.: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/GUIZOT.HTM>
9. Чикалова И. Р. Англоведение в России : зарубежные труды по истории и государственному строю Англии в интеллектуальном пространстве империи (1860-е – 1917 гг.) [Электронный ресурс] / И. Р. Чикалова // Диалог со временем. – 2011. – Вып. 36. – С. 314-343. – Режим доступа: http://roii.ru/publications/dialogue/article/36_15/chikalova_i.p./english-studies-in-russia-foreign-works-on-english-history-and-state-in-the-intellectual-space-of-the-russian-empire-1860s-1917
10. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко– К. : Китика, 2007. – 376 с.

ЛЕКЦІЯ 3

КРИЗА ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

1. Поняття кризи науки в сучасній історіографії.
2. Філософія «модерну» і її вплив на історіописання Заходу: критика позитивізму.
3. Сумніви щодо європоцентризму в працях дослідників початку ХХ ст.

Чому ми повинні вважати, що науковий метод, створений для аналізу неживої природи, може бути застосований до історичного мислення, яке передбачає розгляд людей у процесі їхньої діяльності?

А. Тойнбі

Історична дійсність фактично непізнана для історика, яким би працюючим, обережним і ретельним він не був.

Ч. О. Бірд

1. ПОНЯТТЯ КРИЗИ НАУКИ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ТА ЇЇ ОЗНАКИ

У концепції американського наукознавця Т. Куна настання кризи передуює становленню нової парадигми науки. Криза є показником того, що панівна парадигма вже не спроможна пояснити нові результати, отримані науковим співтовариством, що інноваційні дослідні методики не вписуються в загальноприйнятий образ науки, з'являється й посилюється розрив між емпіричними даними науки і її теоретичними постулатами.

Отже, криза не є виявом занепаду науки, а, навпаки, її підйому, необхідною передумовою її поступального розвитку. Період кризи – це період руйнування старої парадигми науки й активного пошуку її нового образу, відповідного зміненим

реаліям. Тому він характеризується гострими методологічними дискусіями, появою конкурентних дослідницьких стратегій, суттєвим розширенням самого пізнавального поля науки.

Парадигма історії (Б. Могильницький) – це панівна в науковому співтоваристві протягом певного часу стійка система теоретичних уявлень, сформованих у ході взаємодії наукових (внутрішня логіка розвитку історичного пізнання, вдосконалення дослідницьких технологій, накопичення фактичних даних тощо) і позанаукових (стан суспільства, домінуючі в ньому політичні, філософські, економічні, правові, естетичні ідеї, загальний духовно-інтелектуальний клімат епохи і т. д.) чинників. Вона охоплює загальну картину світу, уявлення про характер історичного процесу й можливості його осягнення, провідні пізнавальні принципи, методи й методика. Тобто *парадигма історії* – це сукупність загальнонаукових і загальносвітоглядних уявлень, складових образу історії, поширених протягом певного часу.

Як форма самосвідомості суспільства, історія чутливо реагує на його проблеми. Тому проблема кризи історичної науки має виразний соціальний аспект, який нашаровується на власне науковий аспект, істотно ускладнює й загострює її перебіг.

Під кризою в широкому сенсі сучасний російський дослідник Б. Могильницький розуміє загальну кризу історичної науки ХХ ст., обумовлену грандіозними потрясіннями цього сторіччя. Загальна криза історичної науки в ХХ ст., на думку дослідника, складалася з двох фаз. Початок першої поклали Велика війна й російська революція, друга стала породженням «холодної війни».

Уже в ХІХ ст. діяли мислителі, творчість яких не тільки не вкладалася в усталену парадигму історіописання, але й вела до її руйнування. У своєму розумінні природи історичного знання й самої історії вони передбачили деякі суттєві тенденції розвитку історичної думки ХХ ст. Зокрема, варто назвати філософа Артура Шопенгауера (1788–1860) та історика культури Якоба Буркхардта (1818–1897) з їхнім трагічним світосприйняттям. Борцем зі своїм часом був і російський дослідник Микола Якович Данилевський (1822–1885), який

виступив проти основоположної ідеї суспільно-історичної думки XIX ст. – ідеї прогресу. Він органічно пов'язав критику ідеї прогресу із запереченням європоцентризму й заснованого на ній розуміння західної цивілізації як синоніма цивілізації загалом. М. Я. Данилевський обґрунтував теорію культурно-історичних типів, що поклала початок сучасному цивілізаційному підходу до вивчення історії людства. Науковець розглядав історію людства як історію існування й зміни багатьох різноякісних культур, що не є окремими фазами єдиного поступального процесу, вінцем якого стала західна, романо-германська цивілізація. Ідеї М. Я. Данилевського не були сприйняті сучасною йому наукою. Його праця «Росія і Європа», в якій була обґрунтована теорія культурно-історичних типів, викликала різку критику з боку сучасників.

Особливу роль у руйнуванні парадигми історії, що домінувала в XIX ст., належала Фрідріху Ніцше (1844–1900). Так, у роботі «Антихрист. Прокляття християнства» Ф. Ніцше заявляє програму переоцінки всіх цінностей та заперечення прогресу як «фальшивої ідеї». Несамовитий «борець зі своїм часом», Ніцше, як ніхто інший, зумів за яскравим фасадом його зовнішнього добробуту розгледіти глибинні паростки тієї кризи, яка радикально змінила вигляд Європи і всього світу в XX ст.

Відчуття «щось відбувається не так» чіткіше виявилось серед дослідників у кінці XIX ст., зокрема й у рефлексії про природу історичного пізнання, його своєрідності, неможливості зводити до пізнання природничо-наукового. Уперше такі погляди сформулював видатний учений, німецький професор Карл Лампрехт (1856–1915), що атестував себе як історика-психолога.

В одній зі своїх програмових робіт він стверджував, що «історія є ні чим іншим, як прикладною психологією». Грандіозний досвід психологічної інтерпретації минулого репрезентує його багатотомна «Історія німецького народу». Основні події й факти історії німецького народу Лампрехт визначає особливостями його психології. Завданням історії ставало виявлення психологічних закономірностей, вивчення колективної та індивідуальної психології. Таким чином, руйнувався

засадничий елемент панівної парадигми історії, який визначив її високий соціальний статус як «наставниці життя».

З ім'ям К. Лампрехта пов'язаний ще один яскравий вияв кризи в історичній науці. Це так звана методологічна дискусія 90-х рр. XIX ст., в якій взяли участь чи не всі видатні німецькі історики того часу.

2. ФІЛОСОФІЯ «МОДЕРНУ» І Ї ВПЛИВ НА ІСТОРІОПИСАННЯ ЗАХОДУ: КРИТИКА ПОЗИТИВІЗМУ

Кінець XIX ст., означений в історії європейської культури терміном «fin de siècle», ознаменувався появою так званого модерну в мистецтві та літературі, ширше – у мисленні та світогляді. Виникло багато альтернативних позитивізму учень, наприклад, так звана «філософія життя» Вільгельма Дільтея (1833–1911) та Фрідріха Ніцше, вчення Анрі Бергсона (1859–1941) про роль інтуїції в пізнанні людиною навколишньої дійсності. З другого боку, на кінець XIX ст. припадає масове поширення політичних ідеологій, зокрема радикальних, що сприяло активізації різних політичних і суспільних угруповань.

Творцем мистецького модерну виступала передусім молодь, тому інколи поворот до модернізму називають «бунтом покоління fin de siècle». Категорично відкинуто «реалістичну» позитивістську естетику, що наполягала на об'єктивній безсторонності митця. Навпаки, програмовим гаслом «молодих» стало максимальне самовираження особистого «Я».

Ентузіазм «молодих» кардинально розходився з ностальгією старшого покоління за великою «епохою Європи» – добою панування гуманістичних і ліберальних цінностей. Песимістична реакція на занепад особистісної духовності в «новій Європі» яскраво виражена в одному з есеїв базельського професора Якоба Буркхардта:

«Я хочу заховатися від них усіх – від радикалів, комуністів, індустріалістів, інтелектуалів, вискочок, резонерів, абстракцій, абсолюту, філософів, софістів, держави, фанатиків, ідеалістів і від усіх інших “істів” та “ізмів”».

Здатність до роздумів буде витіснено готовністю підкорятися, одиначне й множинне – цілісним та єдиним. Панівним типом життя стане жорстка доцільність. Решту довершать війни, вони утвердять такий стан речей. Сама держава набуде такого вигляду, що довгий час годі буде навіть припустити, ніби вона може дістати інакше спрямування».

Власне на fin de siècle припадає початок переоснащення історичної науки, що вперше «задумалася» над тим, яку роль у пізнанні / описуванні минулого відіграє особисте світовідчуття історика. Однак своє найбільш глибоке обґрунтування теза про специфіку історичного пізнання отримала не в «чистій» історіографії, а в німецькій філософії історії в рамках «філософії життя» В. Дільтея та баденської школи неокантіанства.

«Демонами модернізму» в історіописанні стали німецькі філософи-неокантіанці. Особливе місце тут належить Вільгельму Дільтею, який у праці «Вступ до наук про дух» (1883) радикально відокремив історію як «науку про дух» від природознавства. Він став автором одного з найпоширеніших в історико-філософській літературі ХХ ст. обґрунтування своєрідності історичного пізнання, побудованого на протиставленні світу людської історії світові природи. Послугуючись центральним у його філософії поняттям життя як способу буття людини, яка розкривається тільки в історії, Дільтей обґрунтував свій знаменитий *метод розуміння*, протиставивши його методу пояснення, характерному для природничих наук. Розуміння, як особливий метод, передбачає специфічний набір пізнавальних засобів, відмінних від раціонального інструментарію. Розуміння може бути досягнуто шляхом «вживання», «співпереживання» та інших ірраціональних прийомів. Так було завдано ще одного удару по класичній парадигмі історії з її культом людського розуму, вірою в його безмежні можливості. Стверджувалося, що розуміння минулого не може бути переведено в раціональні поняття. Так декларувалося широке вторгнення *суб'єктивізму* в історичне пізнання.

Наголошуючи на відмінності в методах, що ними послуговуються історія та природнича наука, – індивідуалістичному

для першої та спрямованому на формулювання загальних законів для другої, – ці дві сфери знання рішуче протиставляє одна одній у своїй лекції 1894 р. інший філософ-неокантіанець – ректор Гейдельберзького університету Вільгельм Віндельбанд (1848–1915). Утім, глибше обґрунтування ця ідея дістала в низці праць наступника Віндельбанда – німецького філософа Генріха Ріккєрта (1863–1936). Полем історії, за Ріккєртом, є «світ культурних цінностей», що постає з індивідуальних суджень дослідника, ведучи його до узагальнень.

Ще далі в запереченні можливостей «об'єктивно» пізнати минуле пішов італійський філософ і теоретик історії Бенедетто Кроче (1866–1952). Уже в першій своїй праці «Історія з погляду загальної концепції мистецтва», 1893 р. Кроче ототожнив історіописання з красним письменством. На його думку, історіографічний текст, як і текст літературний, виражає інтуїтивне бачення автора: адже в обох випадках той описує вчинки людей так, як зрозумів їх сам, а читацька публіка сприймає так, як представив митець / історик. Отже, головним інструментом, за допомогою якого історик відтворив те, про що оповідає, є його особиста уява.

Кроче на початку ХХ ст. формулює свій знаменитий постулат, що відіграв величезну роль у зміні оцінки можливостей історіописання. Будь-яка історія, на його думку, є історією сучасною. Найвіддаленіше минуле, аби бути дослідженим, мусить спершу «забриніти в душі історика», викликати його співпереживання тут і тепер. Джерельне свідчення про минуле, що на нього спирається історик, саме по собі є, за висловом Кроче, «хронікою» – «трупом без душі», і лише після того, як історик оживить його власною свідомістю (певними ідеалами, патріотизмом, почуттям обов'язку, захопленням чи відразою), «хроніка» перетвориться на «історію». Історик, власне, сам «творить» минуле, бо, апелюючи до джерел, він насправді шукає в них відповіді на питання сучасного йому світу.

Ідея Кроче про те, що всякий опис минулого неухильно віддзеркалює сучасний історикові світ, тобто є «сучасною історією», і власне це підштовхує до постійного оновлення історіографічних парадигм (знаменитий трюїзм: «кожне

покоління переписує історію заново»), невдовзі була ґрунтовно опрацьована та спопуляризована одним із найпомітніших теоретиків історіографії ХХ ст. – англійським науковцем Робіном Колінґвудом (1889–1943) у праці «Ідея історії». Колінґвуд визначає дослідницьку процедуру пізнання історії як «повторне програвання» минулого в уяві історика. Беручись інтерпретувати подію, історик формулює власне дослідницьке питання з огляду як на особистий інтерес, так і на пізнавальні пріоритети своєї доби. Як зазначає Колінґвуд:

«[...ж]одне покоління ніколи не може перейняти готових історичних висновків попереднього покоління. Воно відкидає їх не тому, що ті хибні, а тому, що не говорять».

Ще однією новацією кінця ХІХ – початку ХХ ст. стали перші нищівні удари по ідеї еволюційного прогресу та наперед заданій причинності («законах») історії. Не можна оминати увагою вже згаданого німецького філософа Ф. Ніцше. Плин історії, за Ніцше, є наслідком вольових імпульсів, що надходять від «надлюдей», наділених підвищеною життєздатністю та «волею до влади». Така історія не має й не може мати ні цілісного впорядкованого сенсу, доступного емпіричному пізнанню, ні законмірного еволюційного поступу.

Чимало уваги цьому присвячено і в праці Бенедетто Кроче «Теорія та історія історіографії». Вістря критики Кроче спрямовано проти позитивістського погляду на плин історії як нібито зумовлений наперед даними «законами». Науковець називає таку філософію історії «поетичною».

За оновлення історії виступила група науковців, зосереджених навколо французького соціолога Еміля Дюркгейма (1858–1917) і його «Année Sociologique», журналу, який значною мірою сприяв появі «Анналів». У їхньому середовищі народилася презирлива фраза «подієва історія».

Вислів «нова історія» має власну історію. Найперше відоме вживання терміна датоване 1912 р., коли американський науковець Джеймс Гарвей Робінсон видав книжку з такою назвою. «Історія, – писав Робінсон, – враховує кожен слід і залишок усього, що людина зробила або про що подумала з часу її появи на Землі». Робінсон сфокусував увагу

на загальнонауковому характері історичного дослідження. Справжня мета історіографії, на його думку, полягає в тому, щоб звільнитися від моралізму й естетизму. Завдання історії варто переосмислити як загальний виклад долі найрізноманітніших людських починань. Отже, «нова історія» Робінсона – це прагматичний погляд на історію як інструмент, що пояснює сьогодення й допомагає контролювати майбутнє.

Поступовому витісненню ідеї прогресу як лінійного напрямку історичного розвитку сприяли також запропоновані в першій чверті ХХ ст. альтернативні пояснювальні парадигми, наприклад, популярна свого часу ідея руху історії як наслідку «циркуляції еліт». Італійський соціолог Вільфредо Парето (1848–1923) обґрунтував цю концепцію 1916 р. у праці «Трактат про загальну соціологію».

Отже, на межі ХІХ–ХХ ст. засадничі риси усталеного образу історії й історичного пізнання (позитивістської доктрини) було піддано сумніву, а саме: віра в можливість отримати об'єктивне («позитивне») знання про минуле, переконаність у прогресивному розвитку людства, уявленні про цей прогрес як такий, що підлягає певним законам розвитку, отже, є передбачуваним.

Легкою перемогою модерністського мислення стало подолання «релігії прогресу» та пов'язаних із цим уявлень про закономірність і передбачуваність історичного процесу. Інакша доля судилася дискусії про пізнавальні можливості історика та міру його суб'єктивності; про межі території, що історик здатен освоїти дослідницьким аналізом. Ці проблеми не вдалося зняти з порядку денного донині.

3. Сумніви щодо європоцентризму в працях дослідників початку ХХ ст.

Природний процес теоретико-методологічного перезброєння історичної науки був порушений катастрофічними потрясіннями початку століття.

Серпень 1914 р. знаменував початок справжнього, а не календарного ХХ ст. з його катаклізмами, що супроводжувалися

вулканічними викидами зла й насильства, інфернального та ірраціонального. Війна розвела по різні боки не тільки народи, але й істориків. Перестало існувати світове співтовариство істориків, яке почало оформлюватися на рубежі століть; воно розкололося за національною, а потім і за ідеологічною ознакою. Його становлення було ознаменовано створенням у 1898 р. міжнародної організації істориків та регулярним проведенням, починаючи з 1910 р., міжнародних конгресів історичних наук.

Світосприйняття, яке панувало в західному суспільстві і, відповідно, у ліберальній історіографії, усталилося ще в ХІХ ст. І не лише ліберальній. І консервативній, і марксистській історика вірили в недалеке «світле майбутнє», хоча вкладали в це поняття різний, інколи діаметрально протилежний, сенс. Спільним було переконання в невпинному поступальному розвитку західної цивілізації як Цивілізації з великої літери, здатної гармонійно вирішувати всі свої проблеми.

Перша світова війна і російська революція вщент розбили цей образ цивілізації, обґрунтуванню якого вагомо прислужилася історична наука. Відбувся крах образу історії ХІХ ст. – мудрої «наставниці життя», здатної на підставі осмислення минулого віщувати майбутнє. У визнанні цієї неспроможності найбільш яскраво виявилася загальна криза історичної науки. Це була криза соціальної функції історичної науки, представники якої гостро усвідомили втрату своєї корисності для суспільства.

Оскільки ліберально-прогресистські інтерпретації історії продемонстрували власну неспроможність, то настав зоряний час марксизму. Здавалося, історія в ХХ ст. пішла за К. Марксом.

У загальній оцінці тогочасної історіографічної ситуації серед дослідників переважали похмурі фарби. Як писав один з найавторитетніших американських істориків міжвоєнних років Чарльз Остін Бірд (1874–1948), «від Рейну до Уралу і далі відбулися події, що докорінним чином змінили “об’єктивну реальність” існування людей і націй. У Росії більшовики проголосили кінець “буржуазної історії”. Перед дослідниками поставали питання: “Чи була інтерпретація історії, якою послуговувалися більшовики, здійснюючи грандіозну революцію, правильною?”

Якщо ж вона не є правильною, то чому їм вдалося так ефективно... знищити царський режим і уряд Керенського?»»

Вирок історії був пов'язаний з крахом ще однієї складової усталеного образу історичної науки – віри в науковість історії, її здатність давати об'єктивне знання про минуле. У 1920–1930-х рр. у західній історичній думці поширюється релятивізм.

Релятивізм (від лат. *relativus* – відносний) – методологічний принцип, який наполягає на відносному, умовному характері наших знань і підводить до заперечення можливостей отримання об'єктивно-істинного знання.

Перегляд пізнавальних можливостей історичної науки був невтішним для традиційного розуміння науковості історії, оскільки відбувався під знаком презентизму.

Презентизм (від англ. *present* – теперішній час) – методологічний принцип, який розглядає історичне пізнання як вираження ідеологічних відносин сучасності.

У презентиському трактуванні минулого зникає об'єктивна реальність, яка існує незалежно від дослідника. Є лише уявний образ його. Розвиваючи цю тезу, видатні представники американської історіографії Ч. О. Бірд і Карл Лотус Беккер (1873–1945) з посиланням на італійського філософа Б. Кроче заявили, що історичне пізнання довільне й позбавлене будь-якої науковості. Вони стверджували, що «написання історії – акт віри» (Ч. О. Бірд), що «кожен сам собі історик» (К. Беккер), а історія є не більше ніж «сучасна думка про минуле», «думка про минулу дійсність».

Потужного удару ідеї неухильного прогресу людства і євроцентристській картині світу завдав двотомний трактат німецького філософа Освальда Шпенглера (1880–1936) «Присмерк Європи: нарис морфології світової історії», який вийшов друком у 1918–1922 роках.

Із філософської перспективи працю Шпенглера не вважають надто серйозною, проте завдяки своїй образно-метафоричній стилістиці та парадоксальності мислення вона справила неабиякий вплив на інтелектуальну читацьку аудиторію. Перший том книги О. Шпенглера під назвою «Присмерк Європи» був опублікований у 1918 р. і витримав за три роки 53 видання (другий том видано в 1922 р.). У чому

криються причини шаленого успіху книги в переможений і принижений Німеччині, що відразу перетворила Шпенглера з відставного гімназійного вчителя на володаря умів співгромадян? Подумки стверджуючись у невідворотності всього ходу подій, читачі книги знаходили розраду в тому, що доля Німеччини є долею всієї західної культури.

В основі концепції О. Шпенглера лежала ідея культурно-історичного циклу в поєднанні з принципом замкнутості локальних культур. Піонером цих ідей Шпенглер не був. До круговороту в історії неодноразово зверталися мислителі від сивої давнини (Чжоу Янь, Геракліт, Платон) до нового часу (Дж. Віко, Й. В. Гете, М. Я. Данилевський, Ф. Ніцше). Проте, на відміну від них, Шпенглер абсолютизував свою засадничу ідею, перетворивши самотність кожної культури в повну її відособленість. Спираючись на величезний фактологічний матеріал історії, археології, етнографії, філології, мистецтвознавства та інших наук і продемонструвавши неабияку ерудицію, дослідник розширив рамки традиційної історичної науки й обґрунтував неспроможність європоцентризму.

За Шпенглером, історія являє собою послідовність замкнених культурних утворень. В історії людства О. Шпенглер виокремлює 8 культур: єгипетську, вавилонську, індійську, китайську, арабську, античну, західну й культуру народу майя, кожна з яких є неповторною й унікальною. Вони проходять однаковий життєвий шлях, довжиною приблизно 1000 років: народження, розвиток і загибель. Сформулювавши розуміння культури, О. Шпенглер став одним з родоначальників культурологічного підходу до вивчення історії, який набув поширення у XX ст.

Шпенглер розчиняє історію в життєписах цивілізацій. Розглядає зміни в історії як «пульсацію життя» – циклічний кругообіг локальних культур, кожна з яких переживає свою весну, літо, осінь і зиму (зокрема, для європейської культури початком «зими», тобто доби згасання, він вважає XIX століття, а XX століття, за його передбаченням, взагалі покладе край індивідуалістично-ліберальному духові цієї культури, повернувши її до одноманітності й примітивізму). Таку історію годі

вкласти в універсальні закони, а що більше – наділити ідеєю прогресу.

Методологія О. Шпенглера була призначена не для реконструкції образу минулого, а для створення картини майбутнього, грандіозної й великомасштабної, де просто не могло бути місця для історичної деталізації. До осмислення історії вченого рухало прагнення осягнути долю західної цивілізації в критичний момент її існування.

Власне, О. Шпенглер вважав своєю заслугою те, що зумів замінити «птолемеевську систему» історії, згідно з якою всі високі культури здійснювали свій шлях навколо західної, як центру всього світового процесу, «коперніковською», яка проголошувала, що жодна з культур не мала провідного становища. Якщо традиційна історіографія розуміла історичний процес «моністично», як єдиний процес висхідного розвитку людства від давнини через середньовіччя й нову історію до сучасності, то в Шпенглера історія розпадається на кілька самостійних світів-культур, кожен з яких рухається своєю орбітою. Варто зауважити, що стосовно критики європоцентризму в Шпенглера були попередники, насамперед М. Я. Данилевський. Саме в праці «Присмерк Європи» ідея локальних різноякісних культур була фундаментально обґрунтована, завдяки чому стала надбанням історичної думки ХХ ст. Книга О. Шпенглера актуалізувала ідею проблеми історичної долі західної цивілізації.

Отже, глобальні міфологеми О. Шпенглера привернули історичну думку ХХ ст. до справді важливої історико-культурної проблематики. З ними погоджувалися чи, частіше, їх заперечували, але відтоді історія культури стала одним з магістральних напрямків розвитку історичної науки. По суті, «культурно-історична монадологія» Шпенглера виявила неспроможність глобальної схеми світового історичного процесу на основі узагальнення винятково досвіду Західної Європи.

Зазнало краху європоцентристське бачення світу, що мало наслідком інтенсивне вивчення неєвропейських культур як самотутніх історичних феноменів. Під час їх вивчення використовували запропонований Шпенглером

інструментарій, зокрема деякі пізнавальні категорії – «історичні псевдоморфози».

Таким чином, зміна парадигми історіописання на початку XX ст., що в сутнісному вимірі означало наукову революцію, виявилася тривалим і непростим процесом руйнування усталених загальнонаукових і світоглядних уявлень, складових образу історії, що поступально формувався з доби Нового часу. Загалом, у світовій історичній науці на початку XX ст. спостерігалася певна суперечність. З одного боку, розчарувавшись у позитивізмі, багато істориків декларувало непізнаність минулого. Відбувається це, за словами американських дослідників Ч. О. Бірда і К. Беккера, тому, що історик творить суб'єктивно, він створює факти минулого, спираючись на власні ідеї й уявлення свого часу. На британському ґрунті подібні ідеї пропагував неогегелієць Р. Коллінгвуд, для якого «вся історія є історія думки», а в Італії, де панувала «етико-політична школа», її лідер Б. Кроче не втомлювався повторювати, що «будь-яка історія є сучасна історія». Водночас всі ці теоретичні декларації залишалися лише деклараціями, яких насправді не дотримувались навіть їхні автори, творці вагомих і абсолютно реалістичних історичних праць.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Розкрийте сутність поняття «криза в історіографії». Окресліть вияви кризових явищ у парадигмі історіописання XIX ст.
2. Визначте засадничі напрями критики позитивізму в працях представників історичної науки епохи модерну.
3. Сформулюйте аргументацію сумнівів щодо європоцентризму в працях дослідників початку XX ст.

ДЖЕРЕЛА

1. Буркхардт Я. Век Константина Великого / Я. Буркхардт ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 367 с.
2. Буркхардт Я. Культура Италии в эпоху Возрождения: Опыт исследования / Я. Буркхардт ; пер. с нем. [2 -е изд., испр.]. – М. : Интрада, 1996. – 543 с.

3. Виндельбанд В. История и естествознание : речь при вступлении в ректорскую должность в 1894 г. / В. Виндельбанд. – М., 1901. – 25 с.
4. Виндельбанд В. Прелюдии : философские статьи и речи / В. Виндельбанд. – СПб., 1904. – 374 с.
5. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н. Я. Данилевский; [сост., вступ. статья и комментарии А. А. Галактионова]. – СПб. : Глаголь, 1995. – 552 с.
6. Дильтей В. Категории жизни / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1995. – № 10.
7. Дильтей В. Сущность философии / В. Дильтей // Философия в систематическом изложении. – СПб. : Тов-во «Общ-ная польза», 1909. – С. 1-70.
8. Кареев Н. И. Историология: теория исторического процесса / Н. И. Кареев. – Пг., 1915. – 675 с.
9. Кареев Н. И. Сущность исторического процесса и роль личности в истории / Н. И. Кареев. – СПб. : Тип. Стасюлевича, 1914. – 574 с.
10. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории: автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. – М. : Наука, 1980. – 486 с.
11. Лампрехт К. История германского народа : в 3-х т. / К. Лампрехт. – М., 1894–1896. – Т. 1-3.
12. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевский. – М. : Территория будущего, 2006. – 622 с.
13. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий: логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт ; вступ. ст. Б. В. Маркова. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.
14. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 413 с.
15. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – К. : Ника-Центр, 1998. – 512 с.
16. Тойнби А. Дж. Исследование истории : в 3 т. / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 1333 с.
17. Тойнби А. Дж. Роль личности в истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Астрель, 2012. – 222 с.
18. Тойнби А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
19. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сборник / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Рольф, 2002. – 592 с.
20. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / О. Шпенглер ; пер. с нем., [вступ. ст., прим. К. А. Савьяна]. – М. : Мысль, 1993–1998. – Т. 1, 2.
21. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. 150-ти лете со дня рождения А. С. Лаппо-Данилевского // Журнал «Клио». – 2003. – № 12.
2. Данилов А. И. Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии конца XIX – начала XX в / А. И. Данилов. – М. : ГИЗ, 1958. – 368 с.
3. Иванов Г. Кризис позитивистской концепции исторического источника и Б. Кроче / Г. Иванов // Вопросы истории. – 1974. – № 1.
4. Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки : учеб. пособие для студентов / [под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева]. – М. : Простор, 2000. – 432 с.
5. Ковальченко И. Д. Кризис русской буржуазной исторической науки в конце XIX – начале XX вв. / И. Д. Ковальченко, А. Е. Шикло // Вопросы истории. – 1982. – № 1.
6. Кон И. Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли: критические очерки философии истории эпохи империализма / И. Кон. – М. : Соцэкгиз, 1959. – 403 с.
7. Кречетова Н. С. Учение о «понимании» В. Дильтея // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1980. – Вып. 14.
8. Могильницкий Б. Г. История исторической мысли XX века : курс лекций. Вып. 1.: Кризис историзма / Б. Могильницкий. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2001. – 206 с.
9. Могильницкий Б. Г. Об одном опыте психологической интерпретации истории средневековой Германии (культурно-исторический метод Карла Лампрехта) / Б. Г. Могильницкий // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1969. – Вып. 6.
10. Моммзен В. Макс Вебер и историческая наука / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.
11. Ростовцев Е. А. А. С. Лаппо-Данилевский в петербургской университетской корпорации / Е. А. Ростовцев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2013. – Т. XVI. – № 3 (68).
12. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко – К.: Китика, 2007. – 376 с.

Лекція 4

«НОВА ІСТОРИЧНА НАУКА» У ФРАНЦІЇ

1. Становлення «нової історичної науки» у Франції. Творчість М. Блока, Л. Февра.
2. Школа «Анналів» і дослідження історії ментальності.
3. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання.

*Справжній історик схожий на казкового людожера:
де пахне людиною, там, він знає, його чекає здобич.*

М. Блок

1. СТАНОВЛЕННЯ «НОВОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ» У ФРАНЦІЇ. ТВОРЧІСТЬ М. БЛОКА, Л. ФЕВРА

Перша світова війна зумовила переосмислення значущості історії. Кривава бійня, в яку була втягнута «розумна» та «впорядкована» Європа, перетворювала на міраж цінності ліберально-гуманістичного XIX ст. Провину за це, окрім іншого, поклали й на історію, а точніше – на істориків, які буцімто «отруїли» співгромадян патріотичною продукцією. Найяскравіше такі закиди висловлено в есеї французя Поля Валері «Погляди на сучасний світ» (1931).

Переосмислення завдань і методів вивчення історії на шляху її сцієнтизації втілювалося в оформленні «нової наукової історії» («нової історії»), для представників якої засвоєння міждисциплінарних підходів, прийомів і методів соціальних було проголошено магістральним напрямом оновлення історичної науки. У пошуках нової методології історії використали методи структуралізму, розроблені французькими ученими в лінгвістиці, а згодом поширені й на інші гуманітарні дисципліни. Щоб повністю позбавити процес історичного пізнання суб'єктивізму, категоріями вивчення обрали вільні

від суб'єктивних моментів структури: економічні відносини, системи звичаїв і традицій, вірування тощо. У процесі пізнання соціального життя пріоритетним визнавали побудови й вивчення типологічних моделей (К. Леві-Стросс).

Головним об'єктом дослідження «нової історії» стали суспільні структури, а предметом вивчення – соціально-економічні проблеми й масові явища соціального життя. Однією з пріоритетних тем аналізу була реконструкція внутрішнього стану суспільства й окремих його груп, виявлення співвідношення в них факторів економічної, соціальної й політичної стабільності та факторів, що породжують соціальну дисгармонію.

Характерною особливістю «нової наукової історії» стало активне використання кількісного (квантитативного) методу, а також міждисциплінарного підходу з опорою на досягнення соціології, психології, етнопсихології, антропології тощо. «Аналіз змісту» (контент-аналіз), що охоплює застосування філологічних і психологічних методів вивчення лексики, дає можливість поглиблено вивчати одні джерела та встановлювати авторство інших.

Лідером інновацій, а водночас (і то надовго) законодавцем «високої моди» в західній історіографії судилося стати гуртові історики, осередком яких був Страсбурзький університет. Саме тут у 1929 р. професори Марк Блок (1886–1944) і Люсьєн Февр (1878–1956) почали видавати часопис «Аннали економічної та соціальної історії». На його шпальтах Февр і Блок запропонували свою оригінальну, хоча й несистематизовану, теорію історії. Її можна вважати програмою всієї школи «Анналів», оскільки з двох засадничих принципів вибудовувалася вся подальша система: переконання в тому, що об'єкти дослідження конструюють самі історики, а метою історичного наративу має бути «тотальна історія», що зумовлювало необхідність співробітництва з іншими гуманітарними й соціальними науками.

Засновники «Анналів» оголосили своїм кредо *творення міждисциплінарної «науки про людину»*. Нові історики» рішуче відмовилися від подієвої історії («випадку») та від схиляння перед «фактами». В основі дослідження, за переконанням засновників «Анналів», має лежати сформульована істориком

проблема. За історією-проблемою вбачався ідеал «інтегральної історії» – узагальнення всіх аспектів людської активності, що дасть змогу побачити людину через аналіз ширших соціальних явищ: політики, економіки, психології, духовного світу тощо. Яскравим прикладом праці саме такого спрямування стала монографія М. Блока «Феодальне суспільство», два томи якої вийшли в 1939–1940 рр. (українське видання 2002 р.)

Метод історика знаходить своє вираження й у відборі джерел, і в способі їх інтерпретації. Блок пристає до вчених, що рішуче порвали з традицією старої історіографії. Науковець заперечує, що функція історика зводиться до ролі пасивного реєстратора одиниць архівного зберігання, оповідача текстів.

На його думку, віднайдення історичної істини потребує максимально активного звернення до пам'яток. «Завжди на початку – допитливий дух». Історик-дослідник не повинен покладатися лише на прямі висловлювання джерел. Він має ставити їм все нові й нові запитання. Питальник, якщо він гарно складений, допоможе виокремити суттєве з джерел. Марк Блок в «*Апології історії*» переконував, що «тексти говорять лише тоді, коли вмієш їх питати». М. Блок незмінно дотримувався сформульованого ним «закону чесності, який зобов'язує кожного історика не висувати жодних положень, які не можна було б перевірити».

За Блоком, *дослідження починається* не зі «збирання матеріалу», як часто уявляють, а з *постановки проблеми і з розробки попереднього списку питань*, які дослідник хоче поставити джерелам. Історичне джерело, в принципі, невичерпне – його пізнавальні можливості залежать від здатності істориків питати по-новому, підходити до нього з тих боків, з яких раніше його не вивчали.

Переоцінка важливості різних видів історичних свідчень тісно пов'язана з переорієнтацією історичної науки: від опису політичних подій до вивчення глибинних соціально-економічних і культурних процесів. Відтак дослідники звернулися до інших категорій історичних джерел, достовірніших, які можна інтерпретувати більш точно й однозначно, ніж джерела традиційної історіографії.

Колега Блока, Люсьєн Февр, писав, що джерелом для історика може стати все, позначене присутністю людини.

Новацією анналістів стало *застереження проти анахронізації джерел*, тобто проектування на минуле способів мислення та світосприйняття самого історика – людини ХХ ст. Марк Блок називав це непростим «гріхом анахронізму», здатним проникнути навіть у коментарі до «Іліади» Гомера.

«Нові історики» запроваджують у дослідження *концепт ментальності*. Історики більш-менш одностайні в тому, що це комплекс уявлень про навколишній світ, притаманний людям певної епохи чи певної соціальної групи, який немовби автоматично, неусвідомлено зумовлює їхню поведінку.

Безперечним лідером руху до синтезу, властивого першому й другому поколінню «анналістів» (1920–1960-і рр.), вважають Фернана Броделя (1902–1985), учня Люсьєна Февра, автора праці «Середземномор'я і середземноморський світ за часів Філіпа II» (1949 р.) та тритомної синтези «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст.» (1979). Дослідницьким гаслом Броделя було вивчення минулого «в глобальній тотальності» – l'histoire globale на всіх її рівнях й у всіх виявах. Глобальна історія репрезентована трьома структурними рівнями, кожен із яких існує у власному часовому ритмі.

Перший рівень («геоісторія») – це природно-географічне середовище, «історія поза часом», «нерухома історія людини у стосунках із природним середовищем, що її оточує».

Другий рівень – це соціальні структури, тобто держави, суспільства, цивілізації, економіка (соціальна історія, що «повільно рухається»).

Третій рівень – це політичні події, які науковець називає «одноденними квітами», «гучними новинами й тільки» (це історія індивіда, яка і здійснюється, і зникає миттєво – в «індивідуальний» час).

На епоху Броделя, який до 1972 р. посідав керівні позиції в науковому істеблішменті Франції, припадає зоряний час спільноти «Анналів». Її представники були визнаними лідерами західної науки, їхні книжки перекладали десятками мов, а в самій Франції понад 40% дисертацій було присвячено проблемам, популяризованим в «Анналах».

Броделівська концепція «глобальної історії», «структурної історії», «історії без людини», історії-метасинтезу триумфально захопила дослідницьке співтовариство. Наприклад, учень Броделя Емануель Ле Руа Лядюрі у виданій 1967 р. праці «Історія клімату від тисячного року» досліджує кліматичні зміни та ландшафт.

Поширення після Другої світової війни нової історії у всіх європейських країнах і США не можна розглядати як «тиражування» французького феномена. У кожному конкретному випадку, за безсумнівного впливу школи «Анналів», мав місце власний розвиток: позначалася національна інтелектуальна традиція, власні імпульси і витoki праці дослідників у цьому напрямку, досить помітні вже на кінець XIX – першу третину XX ст.

У Німеччині становлення «нової історії» пов'язано з такими іменами, як Карл Лампрехт, Норберт Еліас (1897–1990), Еріх фон Калер (1885–1970); у Бельгії, Нідерландах – Анрі Піренн (1862–1935), Йохан Хейзінга (1872–1945).

У Великобританії методологія нової історії реалізована в дослідженнях Кембриджських істориків античності: Джейн Еллен Харрісон (1858–1928), Френсіс Макдональд Корнфорд (1874–1943), Лондонської школи економіки (Річард Генрі Тоуні (1880–1962); у діяльності семінару із соціальної антропології Броніслава Малиновського (1882–1942), пізніше – Людвіга Вітгенштайна (1889–1951).

У США про нову історію на початку століття писали Дж. Е. Робінсон, Л.-В. Хендрікс, Н. Бернет; її ідеї наявні в дослідженнях емігранта з Росії історика античності Михайла Івановича Ростовцева (1872–1952).

Отже, нова історія – це історія, написана у свідомому протистоянні до традиційної «парадигми». Французькі історики М. Блок і Л. Февр, маючи ґрунтовну фахову освіту та чималий досвід особистих досліджень, виступили за глибоке оновлення підходів до історіюписання й стали засновниками школи «Анналів». Вони закликали вивчати історичну Людину у всіх її виявах і взаємодіях: у географічно-природному середовищі, господарських, політичних, соціальних і культурних взаєминах, повсякденному житті з його ритуалами й забобонами.

Запропоновану модель історичного пізнання засновники школи назвали «ноюю історією», або «ноюю історичною наукою», становлення й поширення якої в умовах «неспокійного» ХХ ст. розтягнулося на декілька десятиріч. Праці Ф. Броделя стали конкретизацією методологічної доктрини «ноюї історії».

2. ШКОЛА «АННАЛІВ» І ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Свою історію засновники школи «Анналів» називали «то-тальною». Вона відвертала увагу від опису політичних подій і видатних осіб, зміщуючи дослідницькі пріоритети на суспільство, яке розглядали під кутом зору чинників, насамперед свідомісного плану, що спонукають людей до соціальної діяльності. Історичний дискурс, запропонований доктриною «Анналів», був спробою встановити діалог з людьми минулого, проникнути усвітїхніх ідей та переживань, отримати більш різноманітну й наближену до минулих реальностей картину. Синтетичний образ такої Людини й Суспільства, по суті, був горизонтальним зрізом певної епохи в її соціально-культурному вимірі. Цементувальним елементом такого синтезу виступала «соціальна пам'ять», або ментальність – поєднання індивідуальної й колективної свідомості, в якій відображаються тривкі уявлення й стереотипи (ментальні структури), що їх можна пізнати з допомогою історичних джерел.

За активніше відродження студіювання «способів відчувати і мислити» на початку 1960-х років виступили Жорж Дюбі (1919–1996) і Робер Мандру (1921–1984), підтримані групою молодих істориків, що сформували третє покоління школи «Анналів»: Жаком Ле Гоффом (1924–2014), Андре Бюрг'єром (р. н. 1938), Марком Ферро (р. н. 1924). Саме відтоді в наукову практику запроваджено історію ментальностей, що окреслюють як друге народження «ноюї історичної науки».

Як писав Ле Гофф, ментальність стала протиотрутою проти «безтілесних соціально-економічних механізмів», які заповнили тогочасні історичні праці. Відкидаючи

системно-структурну історію, «нова історична наука» знову вирушила на пошуки «живої людини». Підґрунтя «людяності» історії нове покоління «Анналів» вбачає у вивченні ментальної сфери. Діяльність школи «Анналів» у сфері дослідження історії ментальностей була досить плідною, що стає своєрідною «візитівкою» цієї наукової спільноти. Поступово через її послідовників студіювання історії ментальностей поширюється в західній історіографії, перетворившись на самостійний дослідницький напрям соціальної історії.

Згідно з Л. Февром, щоб досягнути сутності цивілізації й сенс вчинків людей, які до неї належать, необхідно реконструювати притаманний цим людям спосіб сприйняття дійсності. Треба познайомитися з їхнім розумовим і емоційним інструментарієм. Февр вводить поняття «ментальний інструментарій». Ментальність – це спосіб світовідчуття, пов'язаний з певною історичною епохою. Водночас загальний характер світосприйняття, стиль життя й ментальність, притаманні певній людській спільноті, не залежать від індивідів і соціальних груп. Саме культура утворює певну невидиму сферу, за межі якої не в змозі вийти належні до неї люди. Особливу увагу при цьому надають вивченню традицій та звичок свідомості, оскільки ментальності змінюються повільно. Історія ментальностей, за Ж. Дюбі, – історія уповільнень у розвитку людства.

У науково-дослідній проблематиці виразно спостерігається просування, як це кваліфікують самі представники третього покоління «Анналів», «від підвалу до горища», від геоісторії, від економічної та соціальної історичної дійсності у сферу духовного життя суспільства, до історії ментальностей.

Під ментальністю Ж. Дюбі розуміє систему, яка розвивається і всі елементи якої тісно взаємопов'язані, систему образів і уявлень, різну для соціальних груп і страт, якою вони керуються у своїй поведінці і в якій виражені їхні уявлення про світ у цілому і про власне місце в цьому світі.

До трьох ритмів часу, вирізнених Ф. Броделем, Ж. Дюбі додає четвертий. *Перший часовий ритм* характеризується швидкоплинністю та поверховістю: це резонанс, викликаний

проповіддю, скандал, породжений модерністським твором мистецтва. До *другої групи* Дюбі зараховує менш швидкоплинні ментальні процеси на зразок повільних змін естетичних смаків публіки. *Третій рівень* – «темниці довгого часу» (за Броделем), ментальні структури, що наполегливо чинять спротив змінам. Вони утворюють глибокий пласт уявлень і моделей поведінки, що не змінюються зі зміною поколінь. На думку Дюбі, тут можуть відбуватися зміни: зовні непомітні, але протікають досить швидко через мутації. *Четвертий ритм*, за Дюбі, становить найглибший ментальний рівень, пов'язаний з біологічними властивостями людини. Він майже нерухомий і змінюється лише з еволюцією самих біологічних властивостей.

Підготовчою роботою у вивченні історії ментальностей Дюбі вважає дослідження мови, виокремлення переліку слів, вживаних у ту чи іншу епоху, тобто тут не обійтися без лексикологів і знання синтаксису.

Ж. Дюбі має власну позицію з теорії ментальності. Для нього ментальності – продукт індивіда та соціуму, результат їхнього діалогу, будь-яку історію необхідно вивчати крізь призму ментальності.

Характерне звернення історика-марксиста Мішеля Вовеля (р. н. 1933) до проблеми ментальності, зокрема його праця «Револьюційна ментальність». За Вовелем, історія ментальностей безпосередньо узгоджується з висловом Маркса: «Люди творять історію, але вони про це не знають». Згідно з М. Вовелем, історія ментальностей не протистоїть соціальній історії, «вона насправді лише доповнює й уточнює її».

На думку Ж. Ле Гоффа, сильний бік історії ментальностей полягає саме в тому, у чому їй часто дорікають – у розмитості її предмета, в її спробах схопити «осад» історичного аналізу, що проминають інші науки. Історик ментальностей може користуватися будь-якими джерелами, але читати їх потрібно під певним кутом зору, звертаючи увагу не стільки на «що», скільки на «як», виявляючи насамперед топоси – «сполучну тканину духу».

Загалом на ниві історії ментальності плідно працюють уже згадані Ж. Ле Гофф, Ж. Дюбі, М. Вовель, а також Філіп

Ар'ес (1914–1984), Жан Делюмо (р. н. 1923), Ален Буро, Роже Шартъє (р. н. 1945).

Таким чином, незважаючи на термінологічне різноголосся у визначенні поняття «ментальність», суперечки й роздуми останніх років, історики школи «Анналів» розширюють лави своїх послідовників, здійснюють продуктивний аналіз доби Середньовіччя, розмірковують над глобальною історією. Тим самим вони стверджують статус історії ментальностей як наукового напрямку, доводять правомірність та корисність його використання в історіописанні.

Нині історична антропологія завойовує уми та серця вчених своїм ментальним методом дослідження, за якого предмети і явища ніби «світяться» ізсередини, самопояснюють себе і свою епоху.

3. ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК НОВІТНЯ ПАРАДИГМА ІСТОРІОПИСАННЯ

На початку 1970-х, коли прийшло «третє покоління» аналістів, а редакцію часопису очолив «тріумвірат» у складі Жака Ле Гофа, Емануеля Ле Руа Лядюрі та Марка Ферро, методологічну однотайність спільноти «Анналів» почало лихоманити. «Бунт покоління» виявився передусім у запереченні «історії без людей», яка зводила політичне до соціального, а соціальне – до економічного, ігноруючи розмаїття індивідуальних і неповторних виявів минулого.

Народжується новий погляд на «територію історика», а саме переорієнтація від намагання описати цілісний образ минулого до зосередження на особистісному й неповторному. Таку принципову інновацію інколи називають «парадигматичним зсувом», що виніс на порядок денний «нову нову історію».

Гаслами «нових нових істориків», стали:

◆ скептицизм щодо будь-яких апріорних пояснювальних схем, бо за їхнього посередництва минуле не «описується», а «заново твориться»;

◆ заклик відкинути «серійну історію» й зосередитись на неповторному, індивідуальному та локальному;

◆ недовіра до пізнавальних можливостей поняття «колективної свідомості», яку не можна «побачити» оком історика;

◆ погляд на соціальне буття як на результат міжособистісних взаємин малих людських колективів (що переносило дослідницькі акценти на соціальні, професійні, вікові чи статеві групи; звідси, зокрема, бере початок так звана «жіноча історія» та гендерні студії, зіперті на концепції людської ідентичності як «гендеру» – роду, родини, статі).

Першим утіленням протесту стало оформлення на початку 1970-х альтернативного напрямку – історичної / культурної антропології як окремої дисципліни, що охоплює цілий комплекс проблем, пов'язаних із людиною.

До предметного поля історичної антропології належать:

◆ соціальна антропологія (соціальні фобії, колективні психози, напружені соціально-психологічні стани; нормативна та девіантна, зокрема асоціальна, поведінка; злочинність і форми насильства, маргінальні соціальні групи – злодії, повії, жебраки; сприйняття звичаю та права як соціального регулятора тощо);

◆ соціорелігійна історія (релігійна організація та релігійне дисциплінування суспільства; форми й вияви побожності; переломлення церковного вчення в уявленнях мирян про Бога, загробне життя, потойбічні та надприродні сили; ставлення до відьомства й чаклування тощо);

◆ політична антропологія (ідентифікація людиною себе в системі певної владної моделі; сприйняття влади та владних інститутів; проблема «згоди» у функціонуванні тієї чи тієї системи примусу; неформальні моделі влади / підпорядкування тощо);

◆ історія ідентичностей (форми соціальної, релігійної чи національної тотожності індивіда або певних груп);

◆ історія тілесності, емоцій, хвороб і сексуальної поведінки;

◆ історія повсякдення (історія приватного життя й родини; побутові практики, ритуали, жести, манери поведінки та спілкування, харчування й споживання напоїв, дозвілля та розваги; одяг і його соціальна й естетична функції тощо);

- ◆ «жіноча історія» і гендерні студії;
- ◆ широко витлумачений світ уявлень (ставлення до праці, власності, багатства / бідності, смерті, хвороб, родини, жінки; уявлення про час і простір, війну та мир тощо).

Цю переорієнтацію пізнавальних зусиль істориків добре ілюструє формула видатного французького філософа другої половини ХХ ст. Поля Рікера (1913–2005), що поєднала два гасла класичної сциєнтистської історіографії: «Пояснити більше, аби зрозуміти ліпше».

Шедевром історичної антропології нині вважають книжку згадуваного вже Емануеля Ле Руа Лядюрі «Монтайю, окситанське село від 1294 до 1324 р.», що вийшла друком у Парижі 1975 р. і невдовзі стала найбільшим бестселером французької історіографії ХХ ст., сягнувши накладу 2 млн примірників. У розвідці, написаній на підставі 478 запитованих допитів інквізиції, яка полювала на альбігойську ересь у Піренеях, чи не вперше послідовно застосовано прийоми мікроаналізу – погляду зблизька на повсякденне життя, звичаї, вірування, систему цінностей і міжособистісні взаємини близько 250 цілком конкретних, поіменно відомих людей.

Новаторство французьких істориків швидко підхопили їхні колеги з інших країн. Серед праць історико-антропологічного спрямування, які нині вже вважають класичними, не можна оминати виданої в 1975 р. збірки нарисів Наталі Земон Девіс (р. н. 1928) «Суспільство і культура в ранньомодерній Франції»; Роберта Дарнтонна «Велика різанина котів та інші епізоди з французької культурної історії», 1984 р.; Пітера Берка «Популярна культура в ранньомодерній Європі» та багато інших.

Історична антропологія, завдяки працям видатного російського медієвіста Арона Гуревича, у середині 1980-х пробила собі шлях навіть до найнепіддатливішого стосовно решти історіографічних новацій ХХ ст. Радянського Союзу. Серед праць, написаних дослідником в історико-антропологічному напрямі, відзначимо книжки «Культура и общество средневековой Европы глазами современников» (1989 р.) та «Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства» (1990 р.). Під очевидним впливом Гуревича як

«першопрохідця» історико-антропологічної проблематики сьогодні вона переживає в Росії помітне піднесення.

Отже, почавши з народних низів, антропологічна історія поступово залучила до свого предмета поведінку, звичаї, цінності, уявлення, вірування всіх соціальних груп, незалежно від їхнього становища в суспільній ієрархії, причому інтереси істориків, не обмежуючись стійкими й загальними стереотипами буденної свідомості, поширювалися й на великий пласт більш мінливих соціокультурних уявлень, багато в чому специфічних для різних соціальних груп.

Вміщення у дослідницький проект нового завдання – глибинної реконструкції всіх видів людської діяльності, закладеної в культурній традиції їхнього соціального універсуму, – стало безперечним досягненням антропологічного підходу до соціальної історії.

* * *

Таким чином, історики, які не піддалися методологічній розгубленості початку ХХ ст., усвідомили необхідність відродження та оновлення історії саме як науки, а не як спекулятивної абстракції чи художньої творчості. Проти застарілого позитивізму й ірраціоналістичного суб'єктивізму виступили французькі історики М. Блок і Л. Февр, зорганізувавши в кінці 1920-х рр. видання часопису «Аннали економічної та соціальної історії».

Новизна «Анналів» міжвоєнного періоду полягала в новій концепції творчості самого історика. Традиційній історії-оповіданню протиставлено історію-проблему. За такого підходу дослідник переставав бути «рабом» джерел, залежним від текстів. Відтоді історик – дієвий творець наукової проблеми, визначає пошук матеріалу й напрям стратегії його аналізу.

«Нова історична наука» стала надзвичайно впливовим і в науковому плані достатньо перспективним напрямом розвитку історичної науки. Рух за впровадження її методів і прийомів набув міжнародного звучання; обмін ідеями між французькою школою «Анналів», британською «народною історією» та дослідниками робітничої історії, спеціалістами з кількісної

історії в США, італійськими істориками, які займалися мікроісторією, сприяв динамічному розвитку цього напрямку.

Із 1970-х рр. у соціально-історичних дослідженнях співіснують дві парадигми: соціально-структурна історія й історія соціально-культурна з виразною антропологічною орієнтацією. Завданням антропологічної історії (історичної антропології) визначено синтез всієї історичної дійсності у фокусі людської свідомості (у суб'єктивній реальності), що забезпечило цьому дослідницькому напрямку стрімке поширення в новітній історіографії.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Розкрийте, у чому, на вашу думку, полягали причини появи «нової наукової історії» у Франції? Поясніть сутність новацій у творчості М. Блока, Л. Февра.
2. Вкажіть прикметні риси «глобальної історії» Фернана Броделя.
3. Визначте роль представників школи «Анналів» у дослідженні історії ментальності.
4. Сформулюйте методологічне кредо «нових нових істориків» третього покоління школи «Анналів».
5. Схарактеризуйте основні засади історичної антропології як новітньої парадигми історіописання.

ДЖЕРЕЛА

1. Арьес Ф. Время истории / Ф. Арьес ; пер. с франц. и примеч. М. Неклюдовой. – М. : ОГИ, 2011. – 304 с.
2. Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес ; пер. с франц. Я. Ю. Старцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.
3. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес ; пер. с франц. В. К. Ронин ; [общ. ред. С. В. Оболенский]. – М. : Прогресс, 1992. – 528 с.
4. Бёрк П. Антропология итальянского Возрождения [Электронный ресурс] / П. Бёрк ; пер. с англ. И. М. Бессмертной // Одиссей. Человек в истории. – М., 1993. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1993.htm
5. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / М. Блок ; пер. с франц. – М. : Наука, 1988. – 623 с.

6. Блок М. Короли-чудотворцы: очерк представлений о сверхъестеств. характере королев. власти, распростран. преимущественно во Франции и в Англии / М. Блок ; [пер. с франц. и коммент. В. А. Мильчиной]. – М. : Языки рус. культуры, 1998. – 709 с.
7. Блок М. Феодальне суспільство / М. Блок ; пер. з франц. В. Шовкуна. – К.: Вид. дім «Всесвіт», 2001. – 528 с.
8. Бродель Ф. Время мира / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Прогресс, 1988. – 634 с.
9. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель ; пер. с франц. – Смоленск : Полиграмма, 1993. – 128 с.
10. Бродель Ф. История и общественные науки и историческая длительность / Ф. Бродель ; пер. с франц. // *Философия и методология истории* / под ред. И.С. Кона ; [РИО БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ]. – 2000. – С. 115-142.
11. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 1 : Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К. : Основи, 1995. – 540 с.
12. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 2 : Ігри обміну. – К. : Основи, 1997. – 585 с.
13. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 3 : Час світу. – К. : Основи, 1998. – 631 с.
14. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – Кн. 1 : Пространство и история. – 406 с.
15. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – Кн. 2 : Люди и вещи. – Ч. 1 : Численность народонаселения и её колебания на протяжении веков. – 244 с.
16. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1997. – Кн. 2 : Люди и вещи. – Ч. 2 : «Крестьянская экономика» до начала XX века. – 512 с.
17. Гуревич А. Я. Индивид : статья для возможного в будущем «Толкового словаря средневековой культуры» [Электронный ресурс] / А. Я. Гуревич // *От мифа к литературе : сборник в честь семидесятилетия Е. М. Мелетинского.* – М, 1993. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/lubitelkultury/Home-5-6>
18. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
19. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Exempla, XIII в. / А. Я. Гуревич – М. : Искусство, 1989. – 366 с.
20. Гуревич А. Я. Проблема ментальностей в современной историографии / А. Я. Гуревич // *Всеобщая история: дискуссии, новые подходы.* – Вып. 1. – М., 1989.

21. Гуревич А. Я. Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении и зарубежной историографии / А. Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – М., 1989.
22. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1990. – 395 с.
23. Дарнтон Р. Великое кошачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Р. Дарнтон; пер. Т. Доброницкой, С. Кулланды. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 384 с.
24. Дюби Ж. Европа в Средние века / Ж. Дюби; пер. с франц. В. Колесникова. – Смоленск: Полиграмма, 1994. – 316 с.
25. Дюби Ж. Куртуазная любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. [Электронный ресурс] // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 90-96. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
26. Дюби Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о себе самом / Ж. Дюби; пер. с франц. Ю. А. Гинзбург. – М.: Языки русской культуры, 2000. – 311 с.
27. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 672 с.
28. Земон Дэвис Н. Дамы на обочине. Три женских портрета XVII века / Н. Земон Дэвис; пер. с англ. – М.: Новое литературное обозрение, 1999. – 400 с.
29. Земон Дэвис Н. Возвращение Мартена Герра / Н. Земон Дэвис; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – 208 с.
30. Земон Дэвис Н. Обряды насилия / Н. Земон Дэвис; пер. с англ. // История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже XX–XXI веков. – СПб.: Алетейя, 2006. – С. 111-162.
31. История женщин на Западе: в 5 томах. – СПб.: Алетейя, 2006-2014. – (Серия: «Гендерные исследования»).
32. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: время, труд и культура Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 378 с.
33. Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. [общ. ред. С. К. Цатуровой]. – М.: Прогресс, 2001. – 440 с.
34. Ле Гофф Ж. Является ли все же политическая история становым хребтом истории? / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М., 1994. – С. 192-224.
35. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с франц.; [послел. А. Я. Гуревича]. – М.: Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
36. Ле Руа Ладюри Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Э. Ле Руа Ладюри; пер. с франц. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 544 с.
37. Ле Руа Ладюри Е. Відкритість. Суспільство. Влада / Е. Ле Руа Ладюри, Г. Буржуа; пер. з франц. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 264 с.
38. Мандру Р. Франция раннего Нового времени, 1500–1640: эссе по исторической психологии / Р. Мандру; Пер. с франц. А. Лазарева. – М.: Территория будущего, 2010. – 328 с.

39. Ревель Ж. История ментальностей : опыт обзора / Ж. Ревель ; пер. с франц. // Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М., 1996. – С. 63-129.

40. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального / Ж. Ревель ; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996. – С. 110-127.

41. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр ; пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича, Ю. Н. Стефанова; [статья А. Я. Гуревича ; коммент. Д. Э. Харитоновича]. – М. : Наука, 1991. – 529 с.

42. Шартье Р. «Народные читатели» и их чтение от эпохи Возрождения до эпохи Классицизма / Р. Шартье // История чтения в западном мире от Античности до наших дней [ред.-сост. Г. Кавалло, Р. Шартье ; пер. с франц. М. А. Руновой, Н. Н. Зубкова, Т. А. Недашковской]. – М. : ФАИР, 2008. – С. 339-358.

43. Шартье Р. История сегодня : сомнения, вызовы, перспективы / Р. Шартье; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1995. – С. 193-205.

44. Шартье Р. Культурные истоки Французской революции / Р. Шартье ; пер. с франц. О. Э. Гринберг. – М. : Искусство, 2001. – 256 с.

45. Шартье Р. Новая культурная история / Р. Шартье ; пер. с франц. // Homo Historicus : к 80-летию со дня рождения Ю. Л. Бессмертного : в 2 кн. / ИВИ РАН ; [отв. ред. А. О. Чубарьян]. – М. : Наука, 2003. – Кн. 1.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуревич А. Я. Исторический синтез и школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993. – 327 с.

2. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельеж ; пер. з франц. С. Марічев. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.

3. Кром М. М. Историческая антропология : учебное пособие / М. М. Кром. – СПб. : Изд-во Европей. ун-та, Квадрига. – 2010. – 216 с.

4. Олабарри И. «Новая» новая история: структура большой длительности [Электронный ресурс] / И. Олабарри. – Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/olabarry.htm>

5. Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история / Л. П. Репина. – М. : Изд-во ЛКИ, 2009. – 320 с.

6. Смирнов В. П. Фернан Бродель: жизнь и труды [Электронный ресурс] / В. П. Смирнов // Французский ежегодник 2002. – М., 2002. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Smirnov-2002.html>

7. Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М., 1996. – 207 с.

8. Феллер В. Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005. – 672 с.

9. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.

Лекція 5

АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

1. Парадигма «нової соціальної історії» в другій половині ХХ ст.
2. «Нова соціальна історія» у Великобританії.
3. «Нова історична наука» в США: напрями й представники.
4. Психоісторія як один з напрямів «нової історії».

1. ПАРАДИГМА «НОВОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ» В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Становлення й розквіт соціальної історії як провідної історичної дисципліни пов'язують з рухом за міждисциплінарну історію, збагачену теоретичними моделями та дослідницької технікою суспільних наук. У руслі цього інтелектуального руху, що розвивався протягом середини й другої половини ХХ ст., постала так звана *нова соціальна історія*, яка окреслила своїм завданням інтерпретації минулого в термінах соціальності, що описують внутрішній стан суспільства, його окремих груп і відносин між ними. Появі «нової соціальної історії» передувало накопичення принципових розбіжностей між традиційним і сциєнтистським підходами, що завершилося розривом з попередньою історіографічною традицією.

Різницю між старою й новою історією можна окреслити в таких пунктах:

Згідно з традиційною парадигмою, історія засадничо пов'язана з політикою. Хоча інші види історії – історія мистецтва, наприклад, або історія науки – не були повністю вилучені з традиційної парадигми, вони маргіналізувалися, опинялися на периферії зацікавлення «справжніх» істориків.

Традиційні історики мислять історію як опис подій, тоді як нові історики зосереджуються на аналізі структур.

Традиційна історія пропонує погляд згори, у тому сенсі, що вона завжди зосереджувалася на великих вчинках видатних людей, можновладців, генералів тощо. Значна частина нових істориків вивчає так звану історію знизу, тобто з погляду пересічних людей та їхнього досвіду соціальних змін.

Відповідно до традиційної парадигми, історія має ґрунтуватися на «документах», тобто офіційних документах, створених урядами й збережених в архівах. Наслідком такого досягнення було нехтування іншими джерелами інформації.

За традиційною парадигмою, історія об'єктивна. Завдання історика – дати читачеві «факти» або, за відомим висловом Ранке, написати, «як це було насправді», що його послідовники інтерпретували як урочистий маніфест історії без «упередження».

Історія, за Ранке, була тереном фахівців. Школа «Анналів» довела, що економічна, соціальна й культурна історія можуть відповідати професійним стандартам, запропонованим Л. Ранке для політичної історії.

У повоєнні десятиліття чисельність прихильників «нової соціальної історії» стрімко зростає. Вони створюють університетські групи, об'єднання, зокрема, німецька *Gesellschaftsgeschichte*, Білефельдська школа соціальної історії, Кембриджська група з історії народонаселення й соціальних структур, Паризький центр історичних досліджень (VI Секція практичної школи вищих досліджень), Інститут історії матеріальної культури Польської АН та ін. Інформаційними осередками прихильників «нової соціальної історії» стають спеціалізовані періодичні видання: «Past and Present» (1952) у Великобританії, що об'єднав істориків різної політичної й методологічної орієнтації, а саме: неомарксистів (Е. Томпсон, К. Хілл, Е. Гобсбаум, Дж. Рюде, Р. Хілтон), послідовних прихильників «Анналів» (Р. Стоун, Дж. Х. Еліот та ін.); «Comparative Studies in Sociology and History» (1957) – англо-американське періодичне видання в США, на шпальтах якого відображалось оновлення соціальної історії; польський «Kwartalnik Historii Kultury Materialnej» (1952); журнал італійських істориків і археологів «Quaderni Storici» тощо.

У радянській історіографії поширення ідей «нової історії» значною мірою пов'язане зі школою «Анналів», реальним втіленням яких на кінець 1960–1970-х рр. XX ст. стала поява окремих соціокультурних досліджень у галузі історії Візантії, західноєвропейського середньовіччя, італійського Відродження та історії античності. Протягом 70–80-х рр. важливу роль в утвердженні нової професійної свідомості в галузі гуманітарних наук зіграла також діяльність Тартуського семінару із семіотики Ю. Лотмана.

Становлення «нової соціальної історії» відбувалося під впливом соціології, соціальної антропології, демографії, кількісних методів дослідження.

Протягом 60-х – початку 70-х рр. вивчення соціальних відносин відбувалося в рамках історико-соціологічних досліджень, а в розумінні самої соціальної історії домінував ідеал тотальності, що орієнтував на вивчення суспільства як цілості. Науковці ставили завдання інтерпретації минулого в категоріях соціальності, що відображають внутрішній стан суспільства, його страт і груп, а також взаємини між ними. Організаційним логічним ланцюгом стали: соціальна структура – соціальний конфлікт – соціальні зміни. Саме в ці роки відроджується інтерес до історичної й порівняльної соціології, а також до спадщини німецького соціолога М. Вебера (1864–1920), який вдало поєднував конкретно-історичний, порівняльно-типологічний і ідеально-типовий методи розгляду суспільних процесів (тобто історичний і соціологічний підходи), розглядав історію й соціологію як дві стратегії наукового інтересу, а не як дві різні дисципліни.

Період 70–80-х рр. позначений активним розвитком «нової соціальної історії» та її субдисциплін. Суттєво розширилося саме поняття соціальної історії: поряд з класами, станами та іншими великими групами людей предметом її вивчення стали соціальні мікроструктури: сім'я, громада, парафія, інші спільноти та корпорації. Серед тематичних жанрів соціальної історії виокремлювалась також історія «простих людей», чи робітничого класу, що майже залишались за рамками політичної історії, а в економічній історії виступали лише в

інертному й узагальненому вигляді – «робітнича сила», або «споживачі». Праці з історії робітничого класу продовжують створювати й тепер, але під новими рубриками – «історія низу», чи «народна історія». У Великобританії (Оксфорд) навіть утворилась так звана «Історична майстерня» – форум академічних і місцевих істориків, пов'язаних з профспілковим рухом, які займались цією тематикою.

Новацій соціальній історії додало запозичення дослідницьких підходів соціальної психології та культурної антропології. Під впливом останньої відбулося зміщення інтересів соціальних істориків від дослідження об'єктивних структур і процесів до вивчення культури в її антропологічній інтерпретації, тобто до реального змісту буденної свідомості людей минулих епох, до ментальних уявлень, символічних систем, звичаїв і цінностей, до психологічних установок, стереотипів прийняття й моделей поведінки.

Антропологічна орієнтація виявилася і в проектуванні на соціальну історію центральних завдань антропології, сформульованих американським антропологом Кліфордом Гірцем (1926–2006) як осягнення «суб'єктивних ментальних світів» членів певної соціальної групи й з'ясування «системи ідей і понять», що лежать в основі будь-якої людської дії.

Радикальна зміна проблематики дослідження, спрямованого на виявлення людського виміру історичного процесу, актуалізувала проблему оновлення концептуального апарату й дослідницьких методик і мала наслідком формування нової парадигми соціальної історії, яка включила до свого предметного поля сферу людської свідомості як невід'ємну структуру соціального життя. Почавши з народних низів, антропологічна соціальна історія поступово визнала своїм предметом поведінку, звичаї, цінності, уявлення, вірування всіх соціальних груп, незалежно від їхнього становища в суспільній ієрархії. Наукові інтереси істориків, не обмежуючись стійкими й загальними стереотипами буденної свідомості, поширювалися й на значний пласт більш мінливих соціокультурних уявлень, багато в чому специфічних для різних соціальних груп. Відповідно активно запозичували специфічні методи й підходи

антропологів, розроблені для розкодування далеких і незрозумілих європейцям культур і племен (методики історії життя і сімейної історії, історії роду, аналіз епізоду, події тощо).

1980-і рр. стали періодом буму окремих соціально-історичних досліджень, що здійснили прорив у сфері вивчення індивідуальних і колективних поведінки й свідомості. Включення у дослідницький проект нового завдання – глибинної реконструкції всіх видів людської діяльності, закладеної в культурній традиції їхнього соціального універсуму, – стало безперечним досягненням антропологічного підходу до соціальної історії.

Соціальна історія стала провідною сферою конкретних досліджень «нової історичної науки»: більшість нових напрямів міждисциплінарної історіографії перетиналася саме в її руслі. Оформлення нових стратегій дослідницького пошуку зумовлено розвитком масових суспільних рухів 1960–1970-х рр., у контексті яких відбувалося формування історичної самосвідомості експлуатованих прошарків, що суттєво стимулювало інтерес до минулого пригнобленого населення, народів «без історії», чи «прихованих від історії». Рух за «історію знизу», або народну історію, що зіграв вирішальну роль у збагаченні соціальної історії та модернізації її предметного поля, мав наслідком виокремлення таких субдисциплін, як «нова робоча історія», «історія жінок», «селянські дослідження» (головним чином, з історії країн Азії, Африки й Латинської Америки). Одночасно організаційно оформилися об'єднані за дослідницькими методиками «локальна» й «усна» історії.

У розрізі країн розвиток «нової соціальної історії» мав прикметні особливості, що були зумовлені співвідношенням традицій у національних історіографіях, а також впливом істотно зовнішніх чинників на дискурс історіописання.

2. «Нова соціальна історія» у Великобританії

Становлення соціальної історії в британській історіографії як самостійного наукового напрямку історичного знання відбулося у 20–40-х рр. ХХ ст. Поняття «соціальна історія»

застосовували до робіт, в яких висвітлювалося все розмаїття повсякденного життя й діяльності людей в історичному минулому: умови праці та побуту, особливості способу життя, елементи матеріальної й духовної культури. Найбільш яскраве втілення ця концепція соціальної історії знайшла в працях ліберального історика Джорджа Маколея Тревельяна (1876–1962). Найвідоміша його праця «Англійська соціальна історія» вийшла друком у 1944 р. Багатьом сучасникам вона видавалась «збірною солянкою», бо з історії Англії були вилучені політичні та економічні сюжети.

Після Другої світової війни в умовах панування традиційної консервативної політичної історії та самоізоляції економічної історії у Великобританії саме марксистський напрям історіографії, сформований у 40–50-х рр. ХХ ст., ініціює становлення «нової соціальної історії». Визначальний вплив на формування «нової соціальної історії» в Англії справили роботи істориків-марксистів Едварда Томпсона (1924–1993), Крістофера Хілла (1912–2003), Еріка Гобсбаума (1912–2012), Джорджа Рюде (1910–1993), Родні Хілтона (1916–2002), доробок яких охоплює не лише конкретні дослідження, а й теоретико-методологічні статті, критичні огляди й чимало рецензій. Класикою жанру вважається праця Е. Томпсона «Становлення англійського робітничого класу» (1963).

Зауважимо, що в марксистській історіографії всі різноманітні й часом контрверсійні версії неомарксизму ХХ ст. ґрунтуються на спадщині Карла Маркса. Ерік Гобсбаум визначив засадничі тези всіх течій марксистської історіографії: головною функцією історичного дослідження є аналіз процесів суспільного виробництва; вивчення способів виробництва має встановити домінуючу систему суспільних відносин, причому систему ієрархічну, внутрішньо конфліктну, постійно змінювану.

У 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. соціальна історія у Великобританії все рішучіше заявляє про свої права на особливий статус, усе більше дослідників підкреслює інтегративну функцію соціальної історії в системі історичних дисциплін. Один з провідних британських соціальних істориків К. Райтсон

значав: «Суспільство є процес. Воно не буває статичним. Для соціального історика головне завдання полягає в тому, щоб “схопити” цей процес, водночас виявляючи довготривалі зрушення в соціальній організації, в суспільних відносинах, а також поняттях і цінностях, в яких втілюються соціальні відносини». Актуалізувалося питання щодо застосування в конкретно-історичному дослідженні комплексного методу соціального аналізу як послідовної комбінації системно-структурного й суб’єктивно-діяльнісного підходів.

Запозичення проблематики й методів соціальної антропології зіграло особливо важливу роль у розвитку «нової соціальної історії» у Великобританії. Консолідація історіографії й соціальної антропології відбулася значною мірою завдяки зусиллям провідних соціальних антропологів, які активно виступали на підтримку взаємодії двох дисциплін, а точніше – за оснащення «теоретично відсталої» історіографії концепціями й методами, відпрацьованими в польових дослідженнях різних етнічних спільнот на окраїнах сучасного світу. Комплексний аналіз локальних спільнот традиційного типу, моделювання й типологізація всередині міжгрупових соціальних взаємозв’язків та інші методи соціальної антропології почали використовуватися істориками щодо власного об’єкта дослідження – локальних спільнот минулого. Історія народної культури, що стала своєрідним англійським еквівалентом французької історії ментальностей, досліджувала проблеми повсякденної свідомості на основі соціально-антропологічного підходу й використання фольклорних і локально-історичних джерел. Результатом цього стало введення в науковий обіг розлогого джерельного матеріалу, що характеризує особливості духовного життя й поведінки людей з локально-регіональними й соціально-груповими специфікаціями.

Тенденції розвитку «нової соціальної історії» у Великобританії проілюструємо на прикладі найбільш розвинених субдисциплін: історії сім’ї та локальної історії.

Зростання інтересу британських істориків до міждисциплінарних досліджень, і зокрема до використання даних

демографії та кількісних методів для дослідження соціальних зв'язків у малих групах, мало наслідком створення в 1964 р. Кембриджської групи з історії народонаселення й соціальної структури. Протягом 60–70-х рр. її представники опублікували низку робіт, присвячених динаміці народонаселення, зумовленої економічним розвитком і соціальними трансформаціями у Великобританії доби Нового часу. Діяльність цієї групи стимулювала розробку проблематики демографічної історії в британській і американській історіографіях. Новацією досліджень стало розширення джерельної бази за рахунок залучення показників економічної кон'юнктури (ціни на сільськогосподарські продукти, дані про падіж худоби, врожайність зернових, заробітну плату найманих робітників), а також аналізу непрямих свідочств (протоколи маноріальних судів, заповіти). Результатом стало детальне вивчення основних демографічних характеристик населення (народжуваності, шлюбності, смертності), демографічних наслідків голодів, хвороб, епідемій, а також соціальних аспектів демографічних та економічних процесів, зокрема міграції населення, бродяжництва, жебрацтва, географічної та соціальної мобільності тощо.

Поступово першорядне місце серед наукових інтересів соціальних істориків посідають проблеми сім'ї, шлюбу, успадкування, становища жінок і дітей. Ще в середині 60-х рр. XX ст. британський дослідник Джон Хайнал продемонстрував перспективність порівняльного вивчення структури сім'ї в різних регіонах світу. На теренах СРСР робота була опублікована в 1979 р., проте не викликала суттєвого наукового резонансу. Крім того, прізвище автора подавали в неправильній транскрипції – «Хаджнал». Водночас на Заході інтерес до порівняльно-історичних студій шлюбної поведінки й сімейної структури невпинно зростає. У 70-х рр. XX ст. лідером цього наукового напрямку стала уже згадувана Кембриджська група, очолювана Пітером Леслеттом. Дослідницькі підходи вчених можна позначити як «метод діагностичних параметрів» – виявлення значущих статистичних відмінностей, зіставлення яких було більш переконливим, ніж багатослівні описи.

У процесі становлення «нової історичної науки» локальна історія, що має вагомі традиції в британській історіографії, пережила своє друге народження й перетворилася на «локальну соціальну історію». Аналіз еволюції локальної єдності соціального організму, що функціонував, головним чином, як природна форма особистих зв'язків людей, надав соціальним історикам чималі можливості для практичного втілення цілісного підходу до вивчення суспільного життя минулого невеликих об'єктів: села, парафія, невеликого або середнього розміру міста.

У 70–80-х рр. ХХ ст. у Великобританії з'являється чимало локально-історичних робіт, націлених на всебічне вивчення певної місцевої спільноти, на створення колективної біографії сільської, парафіяльної, міської громади. У межах громади аналізують демографічну ситуацію, структуру сім'ї та домогосподарства, порядок і правила успадкування власності, системи родинних і сусідських зв'язків, соціальну й географічну мобільність, локальні політичні структури і соціокультурні стереотипи.

Дослідники локальної історії широко застосовують вдосконалені варіанти методики «відновлення сім'ї», «відновлення села» й метод «масових генеалогій». Фронтальне опрацювання досить розмаїтих у інформаційному аспекті джерел у межах місцевих спільнот привело до розширення проблематики досліджень, яка охоплює практично всі вияви минувшини селянської громади. У середовищі науковців набула визнання й багатоаспектна історична реконструкція локальних громад, у вимірі якої з'являються можливості «побачити» й зрозуміти пересічних людей – творців історії.

Безперечно, не всі локальні соціально-історичні дослідження виконані на високому рівні, але окремі з них є еталонними. Варто вказати на К. Райтсон і Д. Левін, авторів однієї з кращих робіт, що присвячена історії невеликого ессекського села Терлінг у XVI–XVII ст., – «Бідність та благочестя в англійському селі 1525–1700», Нью-Йорк, 1979. Зразком комплексної міської історії є праці англійських істориків Ч. Фігьяна-Адамса про Ковентрі в XV – на початку XVI ст. («Занепад міста: міські студії у пізньому Середньовіччі»,

Кембридж, 1979) і А. Деєра «Місто Форестер у шістнадцятому столітті», Лейстер, 1973.

Із середини 80-х рр. ХХ ст. започаткована серія монографій за загальною назвою «Регіональна історія Англії» (21 т.), мета якої – узагальнення напрацювань локальних соціально-історичних досліджень останніх десятиліть.

Отже, серед чинників, що визначають прикметні риси соціальної історії у Великобританії, відзначимо: авторитет і активність соціальних істориків марксистської орієнтації (неомарксистів); вікові традиції шкіл локальної історії та історичної географії, що забезпечили чималий дослідницький доробок динаміки взаємодії людини і її природно-соціального середовища; потужний вплив англійської соціальної антропології. І, нарешті, об'єднання інтересів численних ентузіастів-непрофесіоналів, небайдужих до проблематики історії родини, рідного села, парафії, міста, із широким рухом соціальних істориків за зарахування аматорського краєзнавства в контекст народної історії, що зробило «соціальну історію знизу» важливим елементом масової історичної свідомості.

3. «НОВА ІСТОРИЧНА НАУКА» В США: НАПРЯМИ Й ПРЕДСТАВНИКИ

Друга половина ХХ ст. позначена суттєвим оновленням і потужним розвитком історичної науки США. В американській історіографії з'явилася плеяда істориків, праці яких набули широкого міжнародного визнання. Американська гуманітаристика стала важливим чинником розвитку західного суспільствознавства в цілому.

Крім того, зростання зовнішньополітичної могутності США сприяло кардинальним змінам умонастрою американських істориків. Характерною рисою повоєнної американської історіографії стало зміцнення й розширення консервативних тенденцій. В умовах «холодної війни» й розквіту маккартизму будь-яка критика американської історії видавалася небезпечною. Президент Американської історичної

асоціації знань медієвіст К. Рід у зверненні «Соціальна відповідальність історика» (1949) наголосив: «Тотальна війна... мобілізує всіх і вимагає, щоб кожен зайняв свій пост. Історик також не звільнений від цього обов'язку, як і фізик».

У передмові до своєї роботи «Американська політична традиція і її творці» (1948) Річард Хофштадтер (1916–1970) висунув припущення про те, що, незважаючи на наявність ідеологічних конфліктів в американській історії, громадська думка США завжди намагалася підтримувати консенсус щодо основних цінностей американської цивілізації. Досліднику притаманний пошук психологічної мотивації в історії, чинників змін соціальної психології, зокрема в праці «Ера реформ» (1955). У такий спосіб Р. Хофштадтер обґрунтував *теорію консенсусного розвитку* американської історії, що зумовило формування нового напрямку в історіографії США – школи «консенсусу», який досить швидко став провідним у національній історичній науці.

Ідеологічною основою школи «консенсусу» була теорія «узгоджених інтересів», що наголошувала на єдності американського суспільства у фундаментальних питаннях і відсутності серйозних соціально-політичних конфліктів протягом всієї історії. Зокрема, це репрезентував Луїс Гарц (Харц) (1919–1986) у роботі «Ліберальна традиція в Америці» (1955). Представники школи «консенсусу» висунули ідею «органічної спадкоємності» політичних і громадських інститутів США. Провідне місце в працях істориків школи «консенсусу» відведено аналізу ролі ідей, політичних доктрин, діяльності провідних американських президентів.

Школа «консенсусу» мала численних послідовників. Консервативне крило репрезентують Л. Гарц і Даніель Бурстин (1914–2004), неоліберальне – Р. Хофштадтер і Артур Шлезінгер-молодший (1917–2007).

Головною працею Д. Бурстина вважають трилогію «Американці», перший том якої «Колоніальний досвід» вийшов друком у 1958 р., другий – «Національний досвід» у 1965, третій – «Демократичний досвід» у 1973. Наскрізна ідея трилогії – аналіз американської цивілізації у вияві її різноманіття. До речі, за останній том цієї праці Д. Бурстин отримав Пулітцерівську премію в номінації «Найкраща книга з історії» (1974).

Популярність і авторитет А. Шлезінгера-молодшому принесла монографія «Ера Джексона» (1945), визнана «еталоном літературної біографії», за яку її автор у 28 років отримав свою першу Пулітцерівську премію. Його перу також належать праці: «Тисяча днів. Джон Ф. Кеннеді у Білому домі» (1965), за яку отримав другу Пулітцерівську і першу Національну книжкову премію США, «Епоха Рузвельта» (1957–60, т. 1–3), «Цикли американської історії» (1986), «Роз'єднуючи Америку: відбитки суспільства різних культур» (1998), «Війна і американське президентство» (2004). В основу історичної схеми Шлезінгера-молодшого покладено концепцію чергування ліберальних і консервативних циклів американської історії, які дослідник пов'язував зі зміною генерацій.

У середині ХХ ст. американські дослідники продемонстрували інтерес до економічної історії своєї країни. Донині класичною залишається праця Джорджа Тейлора «Транспортна революція» (1951), в якій автор розглядає становлення американського капіталізму в період між закінченням війни з Великобританією (1812 р.) та Громадянською війною. Запропоноване Тейлором поняття «транспортна революція» згодом замінено терміном «революція ринку» (у значенні «промисловий переворот») і використовується для опису другої й третьої стадій розвитку США за У. Росту.

У 1960-і рр. розпочинається якісно новий етап розвитку історичної науки США. Новації в історіописанні зумовлені потужними трансформаціями в американському суспільстві. Загострення соціальних, політичних, расових конфліктів, підйом демократичних рухів, крах консервативної стабілізації повоєнних років, широкомасштабні проекти розбудови суспільства «загального добробуту» – все це відобразилося в інституціональному й змістовому аспектах американської історіографії.

Водночас відчутною стає криза історичної школи «консенсусу», а її ліберальні представники виступили з критикою найбільш консервативних наукових та ідеологічних постулатів теорії «узгоджених інтересів». Науковим маніфестом проти головних догматів школи «консенсусу» стала монографія

одного із засновників школи Р. Хофштадтера «Прогресивний історизм. Тернер. Бірд. Паррінгтон» (1968), в якій він визнає наявність в американській історії соціальних конфліктів.

За таких умов в історіографії США формується «нова історична наука», засадничим для якої став міждисциплінарний методологічний підхід, а прикметною особливістю – використання кількісних методів дослідження. У 60–70-і роки в американській історіографії набули авторитетності нові напрями й галузі історичної науки: «нова економічна історія» (кількісна історія, кліометрика), «нова соціальна», «нова політична історія», поширилися міждисциплінарні дослідження.

«Нова економічна історія» (кліометрика) набула значного розвитку в історіописанні США. Кліометрика – це застосування економічної теорії та кількісних методів для опису й пояснення історичних процесів і явищ у сфері економічного розвитку. Кліометристи використовують великі масиви даних, які історики вважають непридатними до використання, нецікавими чи такими, що не належать до опису минулого. Застосовуючи кількісні методи й методи комп'ютерного моделювання, історики-кліометристи доклали зусиль до вивчення ключових проблеми національної історії: промислового перевороту, індустріалізації та освоєння Заходу. Приміром, фахівець з економічної історії Роберт Фогель (1926–2013) підготував ґрунтовну роботу «Залізниця і зростання американської економіки: есе з економетричної історії» (1964). Вона спричинила жваву дискусію (тривала 15 років) у колах кліометристів щодо ролі залізниць у промисловому розвитку США в XIX ст. Р. Фогель, який набуває авторитетності як лідер нової економічної історіографії, удостоївся честі бути обраним до Національної академії наук у Вашингтоні, де став першим представником історичної професії.

Не минули кліометристи й вивчення історії рабства в США. Знаковою стала двотомна праця Р. Фогеля й Стенлі Енгермана (1936 р. н.) «Час на хресті: економіка американського негритянського рабства» (1974). Використовуючи широкий масив джерельного матеріалу, опрацьований із застосуванням кліометричних методик, автори роботи пропонували

сенсаційні висновки. Фогель і Енгерман стверджували, що, по-перше, плантаційне рабовласницьке господарство було на 35% ефективніше, ніж фермерська система на північному сході США. По-друге, плантаційне господарство забезпечувало темношкірим рабам вищий рівень життя, ніж промисловим робітникам та афроамериканцям після звільнення. По-третє, напередодні Громадянської війни економічна система Півдня США, заснована на плантаційному рабстві, перебувала у фазі піднесення. Робота Фогеля й Енгермана викликала значний резонанс серед кліометристів, започаткувавши активне обговорення застосованих ними методик.

Загалом щодо оцінок економічних аспектів рабства й Громадянської війни в США кліометристи розділилися за двома позиціями. Представники першої, слідом за Фогелем і Енгерманом, на основі побудови комп'ютерних моделей намагалися довести економічну недоцільність Громадянської війни (Д. Норт, Т. Кохрен, П. Темін), представники другої (С. Де Каніо, Д. Мандл) – навпаки, її необхідність для подальшого економічного розвитку США.

Не залишилися байдужими кліометристи й до вивчення такої класичної теми американської історії, як освоєння Заходу. Серед створених ними досліджень вирізняється монографія Д. Етака й Ф. Бейтмана «На власну землю». У монографії за допомогою кількісних методів аналізу цензів всебічно схарактеризована економіка Заходу США, демографічна ситуація на Заході та Півночі США, технологія сільськогосподарського виробництва та система суспільних відносин на «кордоні» в XIX ст.

Отже, ключовою для репрезентантів «нової історичної науки» стала проблема пошуку закономірностей суспільного розвитку, а найважливішим засобом її вирішення проголошено «математизацію історії»: широке використання кількісних методів і ЕОМ. Так, представник «нової економічної історії» Дж. Тейлор засадничим чинником суспільних трансформацій вважає розвиток інфраструктури, що впливає на збільшення населення й політичну активність Заходу.

У контексті поширення нової історичної науки в США постала й «нова соціальна історія», що інституціалізувалася

в 1960-і рр. Засновано низку спеціальних часописів: «Журнал соціальної історії» (1967), «Журнал міждисциплінарної історії» (1970). За впливовістю в академічних колах США соціальна історія почала конкурувати навіть з визнаною «королевою» історіографії політичною історією. Число спецкурсів із соціальної історії Америки у восьми провідних університетах країни до 80-х рр. зросло майже до 100.

У рамках «нової соціальної історії» США сформувалися такі напрями: нова робоча історія, нова міська історія, історія сім'ї, історія жінок, історія дитинства. Проте виокремлюються дві провідні сфери зацікавлень дослідників – це динаміка соціальних структур, а також історія різноманітних соціальних спільнот, їхніх можливостей, поведінки, соціальної психології. Для їхнього вивчення використовували методи антропології, соціології, психології, а також кількісні методи дослідження.

Американський історик і соціолог Чарльз Тіллі (1929–2008) обґрунтовано проголосив головним завданням «нової соціальної історії» реконструкцію людського досвіду переживання великих структурних змін. Вирішення окресленого завдання учений вбачав у реалізації триступеневої програми: дослідження великих структурних змін; опис життя людей у процесі цих змін і виявлення зв'язку між першим і другим. Центральною ланкою цього зв'язку є формування на основі великих суспільних трансформацій різних соціальних інтересів, виникнення соціального конфлікту й знаходження способів його вирішення.

Нові підходи до соціальної історії розглянемо на прикладі концептуальних подій американської історії: проблеми рабства й Громадянської війни 1861–1865 рр. Серед істориків-радикалів (марксистів) найбільш авторитетним фахівцем із цієї проблематики вважають Юджина Дженовезе (р. н. 1930), автора низки робіт: «Політична економія рабства. Дослідження економіки і суспільства рабовласницького Півдня» (1965), «Світ рабовласників» (1969), «Червоне і чорне: марксистські дослідження історії Півдня і афроамериканців» (1971), «Течи, Йордане, течі: світ, створений рабами» (1974). Ю. Дженовезе запропонував оригінальну концепцію історії американського рабовласництва як «політичної економії». За Дженовезе,

вивчення феномена рабовласництва передбачало дослідження ставлення до власності, політичну надбудову, ідеологію й культуру, тобто весь комплекс ментальних, політичних і соціально-економічних структур рабовласницького Півдня. Дослідник підтримав тезу про те, що роль рабовласників була швидше позитивною, а інституалізований «патерналізм» дозволив довоєнному Півдню уникнути багатьох «виразок» північного капіталізму. До речі, працю Дженовезе «Течи, Йордане, течи: світ, створений рабами» вважають однією з найбільш вдалих в американській історіографії реконструкцій життя великої південної плантації довоєнного періоду з глибокими психологічними спостереженнями щодо взаємин рабів і їхніх господарів, з детальним розглядом релігійних практик і багатьох аспектів повсякдення. Схвальні рецензії представників академічної спільноти на роботи Ю. Дженовезе забезпечили не лише отримання престижної премії Бенкрофта. У 1978–1979 рр. Ю. Дженовезе став першим марксистом, обраним президентом Американської історичної асоціації.

Також динамічно розвивалась сфера «нової робітничої історії». Започатковано спеціальний історичний часопис «Робітнича історія». Лейтмотивом «нової робітничої історії» в США стало вивчення свідомості й поведінки робітників, їхньої трансформації під впливом соціокультурного середовища.

Представники «нової робітничої історії» – Г. Гатман, А. Доулі, Д. Монтгомері – ґрунтовно розробляли проблеми формування американського пролетаріату в ХІХ ст. Як зауважив А. Доулі, хоча американські робітники жили краще, ніж європейські, констатувати, що в США існував «еталітарний соціальний лад, значить брати участь у створенні міфів, в яких зацікавлені привілейовані верстви». Д. Монтгомері наголосив на анахронізмі міфу щодо гармонійних особистих стосунків між господарями й найманими працівниками в умовах домашнього патерналізму.

Найбільшим авторитетом «нової робітничої історії» став професор Нью-Йоркського міського університету Герберт Гатман (1928–1985). У його дослідженнях дано всебічний аналіз соціальної психології, моралі, звичаїв, трудової та сімейної етики робітничого класу домонополістичної епохи.

Гатман намагався показати, що «культура» американського пролетаріату ХІХ ст., виражена у фольклорі, ритуалах, святах, побутовій та сімейній етиці, ставленні до праці, релігійній свідомості, естетичних смаках, містила неприйняття чи найнаймі протест проти форм експлуатації, що формувалися в процесі капіталістичної індустріалізації. Дослідник залучав до аналізу комплекс нетрадиційних для соціальної історії джерел, зокрема листи, фольклор, матеріали, що характеризують побут, дозвілля, умонастрої іммігрантських громад.

Учні та послідовники Г. Гатмана у 70–80-і рр. ХХ ст. реалізували чимало досліджень, що продемонстрували наявність самостійних традицій у робітничій культурі на різних етапах американської історії. Не оминули історії та культури темношкірих американців, індіанців, жінок та етнічних груп. Усталені стереотипи – «американський характер», «Америка – плавильний котел» – поступилися місцем концепції плюралізму різноманітних соціальних культур і ментальностей.

Відомий американський історик-марксист Філіп Фонер (1910–1994), автор фундаментальної десяти томної праці «Історія робітничого руху в США» (1947–1994), віддаючи належне досягненням «нової соціальної історії», зазначав, що написання історії робітничого руху поза контекстом загальноісторичних тенденцій розвитку США може призвести до деформації предмета вивчення. Так, марксистська соціальна історія зосереджувалася винятково на класах і класовій самосвідомості, а немарксистська – на етнічних і релігійних групах, сусідських, сільських та міських громадах, сім'ї і шлюбі, жінках і жіночому русі, маргінальних прошарках суспільства та буденній свідомості людей.

Широкого визнання в межах «нової соціальної історії» набули дослідження, присвячені історії культури та менталітету афроамериканців епохи рабства. Критики зазнав образ «сембо» – інфантильного психічно та інтелектуально неповноцінного темношкірого раба, що протягом багатьох десятиліть фігурував у працях консервативних істориків. Науковці всебічно дослідили формування, розвиток і виживання

афроамериканської сім'ї, релігію, фольклор, музику, культуру темношкірих американців протягом двохсот років їхнього перебування в рабстві (Блесінгейм Й. «Рабська спільнота: плантаторство в Антельбаумі», Нью-Йорк, 1972, Равік П. «Від заходу до світанку», Вестпорт, 1972, Гатман Г. «Афроамериканська родина: поневолення та свобода 1750–1925», Нью-Йорк, 1976, Левін Л. «Чорна культура та чорна свідомість: афроамериканська думка від рабства до свободи», Нью-Йорк, 1977).

Активісти руху на захист громадянських прав афроамериканців, індіанців і жінок знаходили в працях дослідників близькі для себе ідеї щодо глибоко вкорінених традицій опору расовому й сексуальному домінуванню. Найбільш яскраве вираження цього мотиву можна знайти в «Народній історії США: з 1492 р. і до наших днів» (1980) Говарда Зінна (1922–2010), який спробував розглянути всі події американської історії «знизу вгору», з погляду «принижених і ображених».

Важливими напрямками «нової соціальної історії» стали локальні дослідження, історія жінок і жіночого руху, історія сім'ї. У розвитку локально-історичних досліджень принципову роль відіграли монографії Ф. Гривіна, К. Локрюджа і Л. деМоса щодо різних аспектів сімейно-громадського укладу колоніального суспільства.

У вивченні історії жінок і жіночого руху в США сформувалися два підходи. Перший розглядає жінок як особливу соціальну групу, яка має власне, відмінне від чоловіків, призначення в історії. Його прихильники, спираючись на першоджерела, творцями яких були жінки (листи, щоденники, мемуари), відтворюють особливу «жіночу культуру». Вони наголошують, що в жінок є власне соціально-історичне «поле», до якого належать дім, сім'я, релігія, морально-етичні цінності. Другий підхід трактує жінок і чоловіків як два антагоністичні начала, стверджуючи, що чоловіки протягом всієї американської історії сповідували «статевий шовінізм», примусово витіснивши жінок у периферійну соціальну сферу. Прихильники цього підходу відкидають всі сформовані цінності як «патріархальні» включно із сім'єю і материнством. Загалом американські історики-феміністки,

зокрема Герда Лернер (1920–2013), чимало зусиль доклали до подолання усталених історичних уявлень, зробивши висновки про необхідність написання особливої, жіночої, історії («herstory» замість «history»).

Становлення «нової соціальної історії» у США значно розширило діапазон досліджень, демократизувало американську історичну науку. Один із «батьків-засновників» нової соціальної школи Деррет Ратмен зазначав, що новий соціальний історик проникав у спальні, щоб вивчити інтимні подробиці, сідав до ліжка хворого для з'ясування соціальних наслідків хвороби, заглядав через плече крамаря, коли той вносив записи до конторської книги, сподіваючись відчутти характер та розмір боргових зобов'язань... Старий девіз газетяра – хто що робив, коли і де? – втілювався в незліченні графіки й таблиці.

З одного боку, це було збагаченням історичної науки, але з другого – її роздроблення на ізольовані підрозділи на кшталт історії народної культури чи злочинності. Не випадково американський учений Г. Неш влучно назвав ситуацію в «новій соціальній історії» «блискучим розбродом», що виявився в професійній хворобі істориків, вдало названій американським дослідником Дж. Хекстером «поглядом з тунелю».

Таким чином, поширення після Другої світової війни «нової історії» у США не можна розглядати як «тиражування» французького феномена. Розвиток американської історіографії в другій половині ХХ ст. у контексті становлення «нової історичної науки» являв собою складну й суперечливу картину. В умовах науково-технічної революції, суттєвих змін в інтелектуальному й суспільному житті США зростання практичної ролі соціальних знань стало визначальним чинником розширення масштабів історичних досліджень. У 1960–1970-і рр. популярними серед науковців стали такі нові напрями й галузі історичної науки, як «нова економічна історія» (кліометрика), «нова соціальна історія», «нова робітнича історія», суттєво поширилися міждисциплінарні дослідницькі методи. У полі зору інтенсивних досліджень опинилася історія афроамериканців, жінок, індіанців.

4. ПСИХОІСТОРІЯ ЯК ОДИН З НАПРЯМІВ «НОВОЇ ІСТОРІЇ»

Психоісторія – напрям історичних досліджень, який оформився наприкінці 1950-х рр. у США і ґрунтується на використанні психоаналітичних концепцій тлумачення; пріоритетним завданням ученого визначає не так опис, як пояснення подій, що відбулися. Термін «психоісторія» запропонований психологом Еріком Еріксоном (1902–1994), який вивчав психологічний розвиток видатних історичних особистостей та їхній вплив на сучасників.

Ще на початку ХХ ст. Дж. Е. Робінсон відзначав, що «нова історія збагачуватиме себе усіма здобутками у вивченні людства, що їх зробили антропологи, економісти, психологи й соціологи». Становлення засад психоісторії розпочинається з робіт австрійського психолога Зигмунда Фрейда (1856–1939) «Леонардо да Вінчі» (1910), «Томас Вудро Вільсон. 28 президент США: психологічне дослідження» (1932) у співавторстві з американським державним і політичним діячем Вільямом Буллітом (1891–1967), в яких для інтерпретації й розуміння особистості історичного діяча застосовано психоаналітичний метод.

У 50-і рр. опубліковано праці Е. Еріксона «Дитинство і суспільство» (1950), «Молодий Лютер» (1958), в яких, за словами Б. Мезлша, присутня психоісторія в її «сучасній формі». До речі, у праці Еріксона, присвяченій Мартіну Лютеру, дивовижно поєднуються засади психоаналізу, біографічного та історичного дослідження. Робота викликала чималий інтерес у психоаналітиків, психологів, істориків і дослідників соціальної проблематики. Наступною стала книга про Махатму Ганді (1969), що відзначена Пулітцерівською премією, а також удостоєна Національної книжкової премії США. Цими роботами закладено основи застосування психоісторичних методів для дослідження видатних особистостей, історії релігії й дитинства, а Е. Еріксона визнано основоположником психоісторії як самостійного напрямку наукових досліджень.

Лідером і головним теоретиком психоісторії в 1970-і рр. став Ллойд деМос (варіанти написання прізвища Демос, Демоз, де

Моз, де Мос) (р. н.1931). Він розглядає психологію історії як науку, предметом якої є аналіз мотивацій історичної поведінки. Крім того, значну увагу дослідник приділяє історико-психологічним аспектам розвитку системи освіти, оскільки від ступеня прогресивності та інноваційності розвитку навчально-виховного процесу залежить, зрештою, соціально-історичний прогрес. Згідно з психоісторичною моделлю та психогенетичною теорією історії іманентна ментальна діяльність через безсвідоме визначає соціальні процеси та культурну активність людської діяльності.

Методологічною основою психоісторії деМос визначає психоаналіз. Окреслюючи методи психоісториків, учений відзначає, по-перше, необхідність вивчення історичних джерел, по-друге, психоісторик має використати досвід своєї «клінічної практики». У висновках також доцільно зважати на «власний емоційний досвід». Л. деМос наголошує, що саме такий підхід уможливить «знаходження причин мотиваційних моделей у ранніх подіях життя особистості і їхнє реструктурування в групі дорослих».

Чимало робіт Л. деМоса присвячено методологічним аспектам психоісторії. Науковець розробляє традиційну для психоісторії тему історії дитинства. Так, у праці «Психоісторія» Л. деМос на величезному історичному матеріалі розглядає еволюцію дитинства, окреслює психологічні принципи взаємин дитини й дорослого, прослідковує розвиток різних стилів виховання дітей в історії Європи, починаючи із середньовіччя, окреслює основні типи реакцій батьківсько-дитячих стосунків.

З 1960-х років у США відбувається інституалізація психоісторії як окремого напрямку досліджень. У 1963 р. Б. Мезліш організував перший психоісторичний семінар «Історія і психоаналіз». У 70-х рр. з'являються спеціалізовані часописи: «Журнал психоісторії» (The Journal of Psychohistory), «Психоісторичний огляд» (Psychohistory Review), «Щоквартальний журнал з історії дитинства» (History of Childhood Quarterly). Найбільш авторитетним серед них є «Журнал психоісторії» (виходить у Нью-Йорку, редактор Л. деМос), який пропонує «психологічний погляд на світові, минулі й теперішні, події».

Окрім періодичних видань, які об'єднують психоісториків, на Заході створено спеціалізовані наукові організації. Найбільшою

з них є Міжнародна психоісторична асоціація (1976). Її діяльність пов'язана з реалізацією дослідних проектів за трьома напрямками: 1) проекти з історії дитинства (вивчення історії виховання дітей та розвитку сім'ї); 2) проекти, які стосуються психобіографії (прагнення «зрозуміти індивіда в історії й мотиви його дій»); 3) проекти, спрямовані на вивчення групової психоісторії, зокрема мотивів діяльності соціальних груп в історії.

Видатний американський учений П. Льовенберг визначає психоісторію як «один з новітніх методів історичного дослідження, що комбінує історичний аналіз з моделями соціальних наук, гуманітарною чутливістю, психодинамічною теорією й клінічними методами, щоб виробити більш повний і всебічний погляд на минуле». Однак П. Льовенбергу вдалося помітити подвійне значення терміна «психоісторія». Для нього «психоісторія» – це нова дисципліна, представники якої не є психоаналітики, що займаються історією, чи історики, які використовують психоаналіз, а саме психоісторики».

На відміну від описової історії, психоісторія спрямована на вивчення мотивації певних подій та явищ. Від клінічного психоаналізу її відрізняють орієнтація на історичні джерела та розуміння мінливості культурно-історичних форм. Психоісторія має власний предмет дослідження, відмінний від предмета усіх інших гуманітарних дисциплін, що полягає у вивченні сфери несвідомого (особистого й колективного), яке виявляється в поведінці історичних особистостей і соціальних груп. Головним способом такого вивчення виступає психоаналіз, що доповнюється власне історичними методами. Як зазначає англійський історик А. Марвік: «Сьогодні жоден історик не може написати біографічне дослідження без впливу фрейдистської і постфрейдистської психології».

Інший англієць, професор Оксфорду, президент Британської академії І. Берлін писав, що «... мета істориків полягає в тому, щоб написати певний портрет... який подібно до всіх портретів прагне вловити унікальний характер та особливі риси свого конкретного предмета». Таким чином, головна мета психоісторика, що працює в біографічному жанрі, – це створення особливого, психоісторичного портрета досліджуваних ним особистостей.

Водночас новий напрям історіописання зумовлює гострі дискусії в колі науковців. Приводом для них стало питання щодо ролі класичного психоаналізу в психоісторії, а також пріоритетності різних напрямків неофрейдизму.

Класичний психоаналіз З. Фрейда спирався на структури людської свідомості й підсвідомості. Причому «Я» не мало першорядного значення, оскільки виражало тільки більш глибокі вияви, вкорінені у «Воно» і «Над-Я». Відповідно психіка дорослої людини постійно залежить від її минулого, що зумовлює особливий інтерес у фрейдистів до людського дитинства. Саме в дитинстві, на їхній погляд, укорінено більшість неврозів і психічних проблем. Необхідним компонентом методики психоаналізу було також виявлення Едипового комплексу, що формується в дитини у віці 3–5 років. «Я» – власне особистість людини – служить лише вираженням більш глибоких психічних процесів.

Вплив фрейдизму на жанр історичної біографії нині визнає чимало істориків, проте проблема полягає в іншому: як коректно застосовувати методи Віденської школи для історичної науки в цілому і для вивчення особистості зокрема. Вважаємо, що методи психоаналізу для написання психоісторичного портрета є цілком прийнятними. Психоісторик, досліджуючи дитинство історичної особистості, не тільки стежить за розвитком дитини, її захопленнями й пристрастями. Дослідник також прагне отримати відповіді на більш глибокі питання:

Які основні рушійні сили життя людини?

Які пристрасті визначають її поведінку?

Які внутрішні й зовнішні обставини зумовили розвиток саме цих пристрастей?

У цьому полягає відмінність історико-психологічної біографії від психоісторичної. Зазвичай історик просто копіює спогади свого героя, частково доповнюючи їх своїми міркуваннями. Психоісторик діє за такою методикою:

1) він відкидає раціоналізацію як позицію свідомості, що заважає зрозуміти особистість;

2) ґрунтовно вивчає оточення досліджуваної особистості, що передбачає серйозне з'ясування характерів її батьків;

3) підготовка портрета історичної особистості відбувається за схемою «дитинство – юність – зрілість», що уможливило висновки дослідника щодо перенесеного героєм «багажу» з дитинства в юність і доросле життя, а також зародження історичних подій, учасником яких він був.

Проте окремі послідовники Фрейда, а саме К. Юнг і Е. Фромм, не погоджувалися з трактуванням особистості, яке відстоював засновник психоаналізу.

Найвідоміша праця засновника аналітичної психології Карла Густава Юнга «Психологічні типи» вийшла друком у 1921 р. у Цюріху. Юнг запропонував досить широку систему поглядів на природу людської психіки. Тезу Е. Фромма про те, що «науковець, який вивчає людину, більше за інших дослідників зазнає впливу соціального клімату», стали застосовувати в різних психоісторичних дослідженнях. Е. Фромм заміняє фрейдівський фізіологічний принцип пояснення людських пристрастей на еволюційний соціобіологічний принцип історизму і вживає термін «психоаналіз» не в сенсі класичної теорії З. Фрейда, а в сенсі подальшого розвитку фрейдизму.

Вивчаючи людські пристрасті, Е. Фромм робить висновок, що це аж ніяк не психологічні комплекси, які можна пояснити шляхом звернення до подій і вражень раннього дитинства. Е. Фромм розумів пристрасті й прагнення, вкорінені в характері людини, як біосоціальні, історичні категорії. До речі, вчений не ставив під сумнів методи класичного психоаналізу. Він лише доповнював сухі теоретичні схеми власними філософськими й соціальними конструкціями.

Для психоісторика, що перебуває під впливом ідей Е. Фромма, портрет історичної особистості буде дещо іншим. Визнаючи роль раннього дитинства й сексуального розвитку юнака, неофрейдист залучить розлогіший соціоісторичний матеріал. Психоісторична біографія передбачає репрезентацію життєвого шляху на масштабному історичному тлі. Особистість перебуває в тісному зв'язку з подіями, що відбуваються. Нічого не знаючи про дитинство досліджуваної особистості, ми можемо сформулювати уявлення щодо її характеру, неусвідомлених пристрастей, які керують нею.

Уже згадуваний Е. Еріксон поєднав вивчення клінічних випадків поведінки в дитинстві і юності з дослідженням соціальних проблем часу. Для нього «сучасний психоаналіз вивчає "Его", під яким розуміють здатність людини поєднувати... особистий досвід і власну діяльність». Для узгодження історичної та психологічної методології, за Е. Еріксоном, потрібно, насамперед, мати на увазі, що різні психології та психологи підвладні історичним законам, а історики та історичні документи – законам психології.

Останнім часом у середовищі психоісториків (Л. деМос, Дж. К. Даффі, Г. Лоутон, Дж. Е. Спейер) набула поширення думка щодо розгляду єдиного тематичного простору психоісторії крізь призму трьох сфер дослідження (про що було заявлено в програмі Міжнародної психоісторичної асоціації): історії дитинства, психобіографії, психоісторії груп. Варто наголосити, що психоісторики під час підготовки власних робіт прагнуть залучити за можливості ширше коло матеріалів, отже, досить часто вищезазначені сфери дослідження розглядають взаємопов'язано. Вагомим здобутком такого підходу є періодизація шести різних стилів виховання дітей, так звана психогенна теорія еволюції дитинства, сформульована американським психоісториком Л. деМосом.

Таким чином, психоісторія – дослідницький напрям, в якому поєднуються психологічні та історичні методи щодо пояснення особистого й суспільного життя індивідів і груп. Наукові пошуки в цій сфері сприяють міждисциплінарному синтезу, взаємопроникненню й взаємозбагаченню дослідницьких стратегій та інструментарію історії, психіатрії, психоаналізу й психології. Нині беззаперечною є доцільність використання для реконструкції психоісторичного портрету історичної особистості підходів і методик, напрацьованих психоісторією у ХХ ст.

* * *

Підсумовуючи огляд англо-американської історіографії другої половини ХХ ст., маємо констатувати активне становлення нової історичної науки. Центрами тяжіння стали напрями історіописання із суттєвим інтегративним потенціалом: нова соціальна історія, нова економічна історія, нова локальна

історія, нова політична історія, психоісторія. Однією із найбільш впливових і динамічних галузей нової історичної науки виявилася «нова соціальна історія», у межах якої виокремлюються субдисципліни, а саме нова робітнича історія, історична демографія, історія родини, історія жінок тощо. Радикальна зміна проблематики історичного дослідження в другій половині ХХ ст., оновлення концептуального апарата й дослідницьких методик зумовили формування нової парадигми соціальної історії, яка включила до свого предметного поля сферу людської свідомості як невід'ємну структуру соціальному життю.

Проте пріоритетна увага до великих соціальних, економічних і технічних процесів, почасти відмова від нарративного викладу матеріалу (висловлювання коротких тез) і поступове зникнення із соціальної історії людини – все це зумовило критику «нової соціальної історії». Нове покоління істориків дорікало «класикам» за снобізм, антидемократизм, цехову замкнутість. Пошук нових пояснювальних моделей розширив коло інтерпретацій, які ґрунтуються на уявленні щодо діалектичного характеру взаємодії соціальної структури, культури й людської активності.

Новим напрямом міждисциплінарних історичних досліджень, започаткованим у 1950-х рр. у США стала психоісторія. Протягом кількох десятиліть точилися наукові дискусії щодо предмета, методів, термінів нової дисципліни. Кожен представник цієї сфери досліджень намагався дати власну відповідь на питання: «Що ж таке психоісторія?». Змістом психоісторії стає міждисциплінарне вивчення мотивів людської діяльності в історичній ретроспективі з використанням психоаналітичних принципів. Психобіографія, дитинство, групова динаміка, механізми психічного захисту індивідів і груп окреслені пріоритетними сферами дослідження психоісториків. Низка найновіших монографій зосереджена на історії амбіцій, гніву, тривоги, страху, вини, лицемірства, любові, гордості, безпеки й інших емоцій.

На кінець ХХ ст. історична наука переживала глибоку внутрішню трансформацію, що виявлялася також на поверхні академічного життя – у непростій зміні покоління

учених, домінантних інтелектуальних орієнтацій і дослідницьких парадигм, самої мови історії.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Розкрийте сутність парадигми «нової соціальної історії». Що відрізняє «нову» соціальну історію від «старої»?
2. Схарактеризуйте процес становлення «нової соціальної історії» як напряму історіописання протягом другої половини ХХ ст.
3. Визначте основних представників «нової соціальної історії» у Великобританії і їхню дослідницьку проблематику.
4. Зазначте головні напрями і представників «нової історичної науки» у США.
5. Сформулюйте методологічне кредо психоісторії.

ДЖЕРЕЛА

1. Винайдення традиції / За ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчук. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 448 с.
2. Гобсбаум Е. Вік екстремізму : коротка історія ХХ віку, 1914–1991 / Е. Гобсбаум ; пер. з англ. О. Мокровольський. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 543 с.
3. Демоз Л. Психоистория [Електронний ресурс] / Л. Демоз. – СПб. : Феникс, 2000. – 512 с.
4. Демос Л. Детские источники терроризма [Електронний ресурс] / Л. Демос // XXI век : актуальные проблемы исторической науки : материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / [отв. ред В. Н. Сидорцов и др.]. – Минск : БГУ, 2004. – С. 195–198. – Режим доступа: <http://www.elib.bsu.by/handle/123456789/1137>
5. деМос Л. Психоисторические мотивы войны и геноцида [Електронний ресурс] /Л. деМос // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 3 / рэдкал. : У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) і інш. – Мінск : БДУ, 2007. – С. 168–180. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/198>
6. Еліас Н. Процесс цивилизации. Социогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 672 с.
7. Зинн Г. Народная история США: с 1492 года до наших дней / Г. Зинн ; пер. с англ. – М. : Весь мир, 2006. – 880 с.
8. Кайзер Д. Н. Возраст при браке и разница в возрасте супругов в городах России в начале XVIII в. / Д. Н. Кайзер // Сословия и государ-

ственная власть в России. XV – середина XIX вв. : в 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1994. – С. 225-237.

9. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века : сб. ст. / под ред. А. Г. Вишневого, И. С. Кона. – М. : Статистика, 1979. – С.132-157.

10. Рюде Дж. Народные «низы» в истории: 1730–1848 / Дж. Рюде ; пер. с англ. Е. Бухаровой, О. Зелениной ; [предисл. М. А. Барга]. – М. : Прогресс. 1984. – 318 с.

11. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства: 1990–1992 гг. / Ч. Тилли ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : Территория будущего, 2009. – 328 с.

12. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; [авт. вст. ст. П. С. Гуревич]. – М. : Республика, 1994. – 447 с.

13. Хаджнал Дж. Европейский тип брачности в перспективе / Дж. Хаджнал // Брачность, рождаемость, семья за три века : сб. ст. / под ред. А. Г. Вишневого, И. С. Кона. – М. : Статистика, 1979. – С.14-70.

14. Хилл К. Английская Библия и революция XVII века / К. Хилл ; пер. с англ. – М. : ИВИ РАН, 1998. – 505 с.

15. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер ; пер. с англ., закл. статья В. И. Терехова. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 688 с.

16. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; пер. с англ. [общ. ред. и предисл. А. В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.

17. Эриксон Э. Г. Детство и общество / Э. Г. Эриксон ; пер. с англ. А. А. Алексеев. – СПб. : Летний сад, 2000. – 416 с.

18. Эриксон Э. Г. Молодой Лютер : психоаналитическое историческое исследование / Э. Г. Эриксон ; пер. с англ. А. М. Каримского. – М. : Медиум, 1996. – 560 с.

19. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 1996. – 736 с.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник / Л. Зашкільняк. – Л. : ПАЮ, 2007. – 312 с.

2. Кунина А. США: методологические проблемы историографии / А. Кунина. – М. : Наука, 1988. – 212 с.

3. Левчик Д. А. Р. А. Фогел и «новая экономическая история» / Д. А. Левчик // Новая и новейшая история. – 1989. – № 6.

4. Могильницкий Б. Г. Американская буржуазная «психоистория» / Б. Г. Могильницкий, Г. К. Гульбин, Н. Ю. Николаев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. – 273 с.

5. Самохвалов Д. С. Анализ групповых фантазий в современной психоистории: проблемы деконструкции и интерпретации [Электронный ресурс] / Д. С. Самохвалов // Тезисы участников семинара «Психологические свойства современного исторического знания» (Краснодар, 8 февраля 2003). – Режим доступа: <http://mncipi.narod.ru/t023.htm>
6. Сулопарова Е. А. Ричард Тоуни (1880–1962): лейбористский идеолог этического социализма и ученый историк / Е. А. Сулопарова // Новая и новейшая история. – 2012. – № 2.
7. Тимофеева М. В. Историк и время: британский марксист Кристофер Хилл / М. В. Тимофеева // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. – 2009. – № 1/2 (63).
8. Уильямсон С. История клиометрики в США / С. Уильямсон ; пер. А. Н. Полевой // Экономическая история. Обзорение. Вып. 1 / [под ред. В. И. Бовыкина, Л. И. Бородкина]. – М. : Центр эконом. истории при ист. ф-те МГУ, 1996. – С. 75-107.
9. Цветков И. А. Американские историки : учебное пособие / А. И. Цветков. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2008. – 192 с.
10. Шарифжанов И. И. Современная английская буржуазная историография: проблемы теории и метода : учебное пособие / И. И. Шарифжанов. – М. : Изд-во МГПИ, 1984. – 98 с.

ЛЕКЦІЯ 6

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

1. Постмодернізм і «лінгвістичний поворот» в історії.
2. Мікроісторичні студії як розширення дослідницьких практик новітніх істориків.
3. Історична антропологія в Німеччині.

Той, хто бажає концептуалізувати по-справжньому історичну... теорію науки, має дотримуватися метанаукової позиції, позиції за межами сучасної наукової ортодоксії.

X. Уайт

Історія – це те, що роблять історики.

А. Про

1. ПОСТМОДЕРНІЗМ І «ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОВОРОТ» В ІСТОРІЇ

Щодо зовнішніх впливів на історичну науку останньої третини ХХ ст., то ситуація пов'язана із загальним духовним станом сучасного західного суспільства, в якому панує *постмодернізм*. Донині не існує чіткої дефініції постмодернізму. Під постмодернізмом насамперед розуміють сукупність новітніх тенденцій, що окреслилися в розвитку культурної самосвідомості Заходу. Статус поняття «постмодернізм» набув після виходу в 1979 р. роботи французького філософа Жана-Франсуа Ліотара (1924–1998) «Ситуація постмодерну».

Прикметними рисами постмодернізму в науці є: усвідомлення вичерпності усталеної онтології; відмова від систематизації, у тому числі й на теоретичному рівні; заперечення

можливості суб'єктно-об'єктивного пізнання дійсності; визнання єдиною суцєю реальністю мови.

Щодо сутності постмодернізму, то серед дослідників не існує однастайності. Одні вчені вважають, що постмодернізм є кризою західного раціоналізму. Інші, наприклад російський дослідник А. Я. Гуревич (1924–2006), пояснюють виникнення постмодернізму як реакцію на марксизм і структуралізм із характерною для них знеособленістю розуміння людини в історії.

Вторгнення постмодернізму в історичну науку було не менш інтенсивним, ніж в інші сфери гуманітарного знання. Потужний вплив постмодернізм здійснив на англосаксонську історичну науку. Найгостріші «епістемологічні бої» щодо сприйняття / описування історії точилися в США наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр., зокрема на шпальтах «*American Historical Review*». У перебігу цих дискусій постав новий погляд на текст джерела як на «лінгвістичну реальність» – відбиток засвоєного людиною за посередництва мови досвіду, що, своєю чергою, через ту ж таки мову «думає замість людини»: диктує певні мовленнєві штампи та готові мовні конструкції, зумовлюючи зміст описуваного (цей погляд отримав метафоричну назву «повороту до мови», або «*лінгвістичного повороту*»); вперше використав цей вислів американський філософ Ричард Рорті (1931–2007).

Власне звідси бере початок те замішання серед істориків, що його поставила на порядок денний постмодерністська філософія історії. На переконання постмодерністів, описувані істориком події та явища насправді «вигадала» мова, оскільки кожен дослідницький текст є продуктом подвійного конструювання – спершу під пером автора джерела, а далі під пером історика, який буде власну оповідь на цьому джерелі.

«Культурною книжкою» нового способу думання стала праця американського історика Хейдена Уайта «*Метаісторія. Історична уява в Європі XIX століття*» (1973, російський переклад 2002). Уайт відмовився від традиційних методів історіографічної критики. Передовсім науковця цікавить філософське підґрунтя й дослідницька техніка в працях істориків.

Тому в центрі аналізу Уайта опиняється набір дослідних і наративних (оповідних) операцій історичної науки XIX ст.

Уперше для аналізу історіографічного дискурсу Х. Уайт застосував структуралістський, так званий «тропологічний» підхід. Тропи – притаманні людині засоби образного мовлення. Аналізуючи під цим кутом зору твори чотирьох філософів (Гегеля, Маркса, Ніцше та Кроче) і чотирьох істориків XIX ст. (Мішле, Ранке, Токвіля і Буркхардта), Уайт визначає літературно-історичні жанри, панівні в історичній науці XIX ст.: хроніка, розповідь, історичне дослідження. Цим трьом типам історичного наративу відповідають чотири типи фабули: романтична, сатирична, комічна й трагічна. Щодо дослідницької техніки інтерпретації істориками реальних подій науковець вирізняє чотири парадигми: парадигму різноманіття, органіцистську, механіцистську й контекстуальну парадигми.

У розвитку історичних уявлень XIX ст. Уайт виокремлює три етапи:

1) від початку століття до 1830 р. – реакція на кризу історичної свідомості мислителів пізнього Просвітництва. Основні засоби, які використовували в цей період історикоромантики, – іронія й метафора;

2) 1830–1870-і рр. – етап розробки філософії історії й спроба об'єктивного погляду на історичний процес, основоположний засіб – метонімія;

3) остання третина XIX – початок XX ст., що характеризується кризою історизму; використовуваний інструментарій – іронія.

Кожному з етапів розвитку історичних уявлень XIX ст. відповідав свій тип прозового дискурсу, фабула й парадигма.

Таким чином, Х. Уайт обґрунтовує думку про те, що на добір подій і спосіб їхнього пояснення впливала певна система тропів, якій кожен із авторів надавав перевагу залежно від власних світоглядно-ідеологічних пріоритетів, внаслідок чого їхні історіографічні наративи були швидше літературними текстами. Це означає, що описані ними події можуть бути репрезентовані зовсім інакше, тобто потенційно існує нескінченна множина так званих «історичних реальностей».

Згідно зі знаменитою формулою французького філософа мови Жака Дерріди (1930–2004), «не існує нічого поза текстом» (*il n'y a pas de hors texte*). Таким чином, історик «творить» минуле сам, а історична наука постає як безмежне поле конструювань того, що колись відбулося.

Постмодерністська філософія заперечує пізнавальні шанси істориків. На думку голландського теоретика історії Франка Анкерсмита (р. н. 1945) (обґрунтовану 1989 р. у відомій статті «Історіографія і постмодернізм»), остаточною поштовхом до цього стало «перевиробництво історіографії». Анкерсміт посилається на підрахунки, згідно з якими кількість фахівців, що вивчають минуле, нині перевищує загальну чисельність істориків від Геродота до 1960 року. У цій ситуації вивчення будь-якого історичного феномена, по суті, перетворюється на дискусію щодо його інтерпретацій, тобто втрачається безпосередній зв'язок із минулим (за висловом науковця, колишня віра в те, що джерело здатне розв'язати проблеми з інтерпретацією, уподібнилася до віри в шляховий вказівник, почеплений на флюгер).

Провідним представником постмодернізму в британській історіографії є професор Сасекського університету К. Дженкінс. Його перу належать численні праці з постмодернізму в історичній науці, зокрема: «Переосмислення історії» (1991), «Постмодерна історія. Хрестоматія» (1997), «Навіщо ще історія? Етика і постмодернізм» (1999). У цих роботах Дженкінс простежив становлення постмодерністської філософії історії. Спираючись на теоретичні постулати постмодернізму, Дженкінс заявив, що історія – це якийсь непостійний і проблематичний дискурс, який створюється групою оплачуваних працівників (істориків), інтереси яких пов'язані з політичною владою. На його думку, «історія – ідеологічна конструкція, що постійно переробляється й легітимізується владою». Історія в уявленні Дженкінса – словесна гра, де істина не більше ніж спроба влади встановити свій контроль над суспільством. Суперечки про те, є історія наукою чи мистецтвом, на думку Дженкінса, безглузді. Минуле та історія аж ніяк не пов'язані один з одним, а знання історії не передбачає

знання минулого. Дженкінс стверджує, що постмодернізм – доля Заходу. Він покликаний до життя крахом соціального експерименту на Заході, що полягав у досягненні за допомогою науки, техніки й розуму загального соціального добробуту. Тому традиційна історіографія не здатна виступити в унісон із сучасною соціальною реальністю.

Називаючи постмодернізм «модернізмом, який врешті задумався сам про себе», Ф. Анкерсміт визначає одну з головних відмінностей між модерністами та постмодерністами. Для модерніста джерельне свідчення про певний феномен є підтвердженням того, що в минулому щось справді відбулося; він формулює свої висновки на підставі джерел і прихованих за ними «слідів» історичної реальності, упевнений, що реконструює минуле. З погляду постмодерніста, те саме свідчення вказує не на саме минуле, а на його інтерпретації. Не вельми прихильний до такої переорієнтації французький історик Антуан Про в книжці «Дванадцять уроків з історії» (1996) афористично кваліфікує це так: «Всесвіт фактів щораз більше дискваліфіковано всесвітом уявлень».

Однією з найбільш усталених рис історіографії останніх тридцяти років є інтерес до аналізу мови: письмової та усної, символів і жестів, мови репрезентації, мови джерел, мови істориків і навіть мови мовчання. «Лінгвістичний поворот» у ширшому сенсі – вивчення всіх форм опосередкування між істориками та їхніми передбачуваними об'єктами досліджень – зачепив усі сфери «нової історії».

В історії «лінгвістичний поворот» та ідеї постструктуралізму згодом вплинули на теорію історії та інтелектуальну історію. Найважливішим моментом тут є новий інтерес істориків до «нарративу» («розповіді»). Ганс Келлнер розрізняє істориків, для яких «розповідь є єдиною ознакою нарративного» (наприклад, Р. Барт, Ж. Дерріда, М. Фуко), і тих, хто вважає нарративність «одним із способів світосприйняття, а розповідь-історію – окремим жанром» (П. Рікер, Ф. Анкерсміт, Й. Рюзен).

Усунулися від постмодерністського виклику, що підриває сенс самого існування історії як науки, було неможливо.

Відповіддю мало стати потвердження статусу історії як дисципліни, що таки досліджує минуле, а не «вигадує» його в мовній грі. Нині історикам вдалося відстояти свою територію, модернізувавши техніки дослідження, примноживши проблемні поля, тематичні напрями та способи пояснювати / описувати минуле.

Водночас запозичене від постмодернізму сприйняття будь-якого джерела як *тексту* з власною внутрішньою логікою прислужилося історикам, підштовхнувши їх до детального вивчення *контексту*, в якому виникло й функціонувало джерело або історіографічний твір: його мови, культурних навичок і позиції автора, обставин написання тощо. Мало хто з істориків замислюється, вони *конструюють* чи *реконструюють* минуле, проте, навіть усвідомлюючи, що, всупереч апологетам «об'єктивного знання», їм доступні лише уламки, розриви та «хаос одиничного», у душі переконані, що таки *реконструюють*.

Отже, доба постмодерну окреслила так званий «лінгвістичний поворот»: гра зі смислами текстів і їхня деконструкція стає провідним принципом наукової методики постмодернізму. Усе більш зрозумілим стає, що перед нами новий тип сучасної історіографії, відмінний від класичних варіантів «нової історії» тим, що вона спробувала відповісти на виклик як постструктуралістського «лінгвістичного повороту», так і символічної антропології К. Гіртца, що виражала «інтерпретативний поворот» 70-х років ХХ ст.

2. Мікроісторичні студії як розширення дослідницьких практик новітніх істориків

Слово «мікроісторія» в Європі вперше вжив Ф. Бродель у 1960 р., на що звернув увагу один з її засновників Карло Гінзбург (р. н.1939). Проте знаний представник школи «Анналів» використовував це поняття швидше мимохідь і осудливо. Для нього «мікроісторія» була синонімом історії ефемерних подій, явищ історичного процесу, які під час дослідження більш

тривалих процесів і глибинних структурних пластів опиняються на останньому місці. Поширенню цього терміна в професійній мові посприяло використання його в романі «Сині квіти» (1965) французького критика Раймона Кено. Літературний контекст і негативно-іронічний відтінок вживання слова «мікроісторія» в романі привернули увагу істориків. У кінці 60-х рр. цей термін вжив мексиканський дослідник Л. Гонсалес-і-Гонсалес як підзаголовок праці, присвяченої своєму рідному селу. Проте тільки в кінці 70-х років ХХ ст. група італійських істориків, змінивши негативний акцент поняття на позитивний, зробила термін «мікроісторія» назвою нового наукового напрямку.

Біля витоків італійської мікроісторії як програми досліджень у другій половині 1970-х років поряд з К. Гінзбургом і Джованні Леві (р. н.1939) стояли такі історики, як Едоардо Гренд, Карло Поні, Симона Черутті. Це була група лівих інтелектуалів, які працювали в межах ранньої нової історії. За винятком Гінзбурга, який був істориком народної культури, вони займалися соціальною історією і прагнули відійти від спрощених марксистських схем. Задля цього новатори вирішили відмовитися від усіх макроісторичних схем взагалі й змінити фокус досліджень, сконцентрувавши увагу на індивідуальних формах сприйняття соціального світу й стратегіях пристосування до нього.

Трибуною італійської мікроісторії став журнал «Quaderni storici», в ньому друкували програмні статті лідерів цього напрямку: К. Гінзбурга, Е. Гренд і Дж. Леві. З 1981 р. туринське видавництво «Ейнауді» започаткувало видання книг з мікроісторії (до середини 90-х рр. побачило світ понад двадцять томів), редакторами цієї серії були Карло Гінзбург разом з Джованні Леві. Серед знакових робіт представників цього напрямку відзначимо: «Галлей-еретик» П'єтро Редондо (1983), «Нематеріальна спадщина» Дж. Леві (1985), «Робітничий світ і робітничий міф» Мауріціо Грібауді (1987), «Майстри і привілеї» С. Черутті (1992) тощо.

В Італії мікроісторія постала як реакція на традиційну «риторичну» історію, історію-синтез; як протипоказ спрощеним уявленням щодо автоматизму суспільних процесів

і тенденцій. За визнанням Е. Гренді, потужний вплив на формування цього напрямку зробила соціальна антропологія. Варто наголосити, що саме роботи зарубіжних авторів Е. Ле Руа Ладюрі, К. Гінзбурга, Н. З. Девіс і П. Берка, на які у 70–80-х роках припав чималий успіх, суттєво вплинули не лише на формування сучасної історичної антропології, а й окреслили поворот до мікроісторії, ставши зразком (тепер уже хрестоматійним) нового підходу до вивчення минулого. Обставина, що ці історики представляють чотири різні національні школи (французьку, італійську, американську й британську), якнайкраще підкреслює міжнародний характер мікроісторичних студій.

Книга Емануеля Ле Руа Ладюрі (р. н.1929) «Монтайю, окситанське село з 1294 по 1324» (1975), стала справжньою сенсацією й завоювала визнання не лише фахівців-істориків, а й широкої читацької аудиторії. Автор поставив за мету на підставі аналізу протоколів допитів інквізиційного розслідування щодо виявлення альбігойської єресі реконструювати життєвий світ села в Аквітанії протягом одного покоління з кінця XIII до початку XIV ст.

Робота американського історика Наталі Земон Девіс (р. н. 1928) «Суспільство і культура у Франції початку нового часу» (1975) репрезентує 8 нарисів, що являють собою серію case studies, тобто досліджень окремих «випадків», об'єднаних спільним соціокультурним підходом. Авторку цікавить, як релігія, культура й соціальні процеси перепліталися й взаємодіяли в житті пересічних жителів – французьких містян і селян (переважно в XVI ст.). Проте найвідомішою з праць Н. З. Девіс стала книга «Повернення Мартена Герра» (1983), що змушує задуматися над питанням щодо ступеня індивідуальності людини в селянському середовищі XVI ст.

Італійський історик К. Гінзбург протягом кількох десятиків років зберігав відданість вивченню народної культури й релігії, у тому числі магії й знахарства. Проте світова слава прийшла до науковця після виходу його праці «Сир і хробаки. Космологія мельника XVI ст.» (1976), що стала класичним взірцем мікроісторії. В основі цієї роботи – почерпнута

з протоколів інквізиції історія грамотного фріульського мельника Доменіко Сканделли, на прізвисько Меноккіо, яка, за задумом Гінзбурга, мала виявити так звану «народну культуру». Автор прагнув не до створення якогось середнього, типового чи збірного образу людини з народу, а, навпаки, до його індивідуалізації. На думку К. Гінзбурга, поодинокий випадок може бути репрезентативний: він виявляє приховані можливості народної культури.

Праця англійського історика культури Пітера Берка (р. н. 1937) «Історична антропологія Італії початку нового часу» (1987) складається з двох частин: в одній розглянуто способи сприйняття дійсності (або «колективні уявлення»), у другій – форми спілкування італійців у XVI – XVIII ст.

Охарактеризовані вище роботи чотирьох видатних істориків відображають важливу тенденцію в розвитку сучасної історичної науки – поворот до мікроісторії. Попри відмінності сюжетів, індивідуальних дослідницьких методик і стилю викладу матеріалу, вищезазначені автори, зокрема К. Гінзбург і Н. З. Девіс, обрали обмежений у часі й просторі об'єкт для вивчення: місто / село чи незвичайну біографію «людини з народу».

Важко переоцінити вплив на історичну науку творчості знаного французького філософа, культуролога й історика Мішеля Фуко (1926–1984). Однією з головних його настанов історикам є теза про те, що не існує «природних» і незмінних об'єктів історичного дослідження. У своїх роботах він зумів показати, що безумство, медичне лікування, сексуальність, тюремне ув'язнення – не якісь «вічні» теми, а своєрідні соціальні «винаходи», що по-різному усвідомлювали й практикували в історичній ретроспективі. Праця М. Фуко «Наглядати і карати. Історія тюрми» (1975), окресливши питання про присутність влади на всіх рівнях життя суспільства, у всіх клітинках соціального організму, також прислужилася становленню мікроісторії як дослідницькому напрямку.

До зазначеного вище варто додати, що в 1990-і рр. мікроісторія вийшла за межі Італії. Нині в цього напрямку є активні прихильники в багатьох країнах (наприклад, Ханс Медик (р. н. 1939) у Німеччині, Жак Ревель (р. н. 1942) у Франції та ін.).

Мікроісторія запропонувала позитивну програму досліджень, що корелювалася з традиційним гаслом вивчати минуле таким, «яким воно було насправді», – історію «на рівні ґрунту», сформульованим французьким дослідником Ж. Ревелем, за підтримки якого мікроісторики набули визнання за межами Італії. Дослідники відзначають внутрішню неоднорідність мікроісторії, оскільки визначальною для представників цього напрямку завжди була конкретна дослідницька практика.

Проте певні загальні принципи мікроісторії існують. Для їхнього з'ясування звернемося до «маніфесту» мікроісторії – статті Дж. Леві, що вийшла друком у 1991 р. Щонайперше варто наголосити на експериментальному характері цього напрямку: історики експериментують і з методами дослідження, і з формою викладу матеріалу. Водночас найпомітнішою складовою експерименту, що втілилася в назві всього напрямку, є зміна масштабу вивчення: дослідники вдаються до мікроаналізу, який ніби під мікроскопом уможливило студіювання особливостей досліджуваного явища, що зазвичай вислизують з уваги істориків. Замість того щоб оперувати категоріями макроісторичних субстанцій (родина, індивід, держава, індустріалізація), мікроісторик реалізує експериментальне вивчення мережі соціальних відносин і типів поведінки індивідів, враховуючи також суспільні, економічні, культурні й політичні умови та взаємини, які діють і виражаються через них і навіть всупереч їм. У такий спосіб відкривається можливість нового погляду на становлення історичних структур, а також на коротко- і середньострокові історичні процеси.

Специфічні можливості пізнання в мікроісторії визначаються саме її здатністю до мінімізації предметного поля розгляду й вивчення явищ і подій. «Історики не проводять дослідження сіл, вони проводять дослідження в селах», – зауважив Леві, перефразовуючи Кліффорда Гірца. Найважливіше досягнення у сфері соціально-історичного пізнання за допомогою методів мікроісторії полягає в тому, що саме завдяки максимально точному й багатоаспектному висвітленню історичних особливостей і випадковостей, характерних для спільнот

індивідів досліджуваного регіону, виявляється взаємозв'язок і взаємозалежність культурних, соціальних, економічних і політико-владних аспектів усіх об'єктів історичного буття.

Дж. Леві підкреслює, що вивчення проблеми на мікрорівні аж ніяк не свідчить про масштаб самої проблеми. Навпаки, мікроаналіз дозволяє побачити відбиття загальних процесів «у конкретному локусі реального життя». Як це відбувається, можна зрозуміти із праці самого Джованні Леві, перекладеної на основні європейські мови: «Нематеріальна спадщина: кар'єра екзорциста в П'ємонті XVII століття» (1985).

Варто наголосити також на відмінності підходу мікроісториків від позиції послідовників структурного функціоналізму. Функціоналісти розглядають соціокультурні системи як органічну цілісність, використовуючи їх як контекст для пояснення складових. Мікроісторики, навпаки, акцентують на непослідовності нормативних систем, отже, на фрагментарності, суперечливості, плюралізмі думок, що роблять будь-яку систему рухомою, відкритою. Зміни відбуваються завдяки стратегії й вибору значного числа «маленьких людей», що стає можливим внаслідок... просвіту між некогерентними нормативними системами.

Таким чином, у 80–90-х рр. XX ст. в історичній науці на Заході окреслилися нові тенденції, пов'язані з певною переорієнтацією в мисленні й дослідницькій практиці істориків. Поява цих тенденцій обумовлена як внутрішньою, так і зовнішньою логікою розвитку історичної науки. Виявилось це, передусім, у розширенні предметного поля історичних досліджень. Історики все активніше зверталися до різних соціокультурних аспектів історичного буття окремої людини, відсунувши на другий план проблематику діяльності видатних історичних персонажів, розвитку процесів чи структур суспільства. Відбувся перехід від макро до мікроісторії. У центрі уваги істориків опинилися не колективні феномени, а маленькі групи і навіть окремі особистості. Історичні реконструкції й інтерпретації мікроісториків, здійснені завдяки концентрації в обмеженому предметному полі, якісно розширили можливості історичного пізнання.

3. ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ В НІМЕЧЧИНІ

Динаміку модифікації німецької історичної науки з 60-х років ХХ ст. визначило звернення науковців до антропологічної проблематики, що мала вагоме підґрунтя в попередній традиції. Одним з основних напрямів можна визначити культурну (соціальну) антропологію.

Так, Вільгельм Є. Мюльман звернув увагу вчених на антропологічні аспекти національно-визвольних рухів у країнах третього світу часів їх завоювання («Хіліазм і нативізм», Фрайбург, 1964). Аналізуючи їхні ранні форми, він спробував, з одного боку, провести паралелі між ними та релігійними війнами в Європі. Автор трактував такі рухи як «колективні дії», мотиви яких були пов'язані з руйнуванням ідентичності та групових самовідчуттів. Причини національно-визвольних рухів у Латинській Америці В. Є. Мюльман пояснював демонстрацією аборигенами власної культурної цінності, їхнім бажанням зберегти або оживити втрачені традиції. Подібний досвід бачення минулих подій очима «людини, яка бере в них участь» як носія культури, безперечно, не міг не привернути увагу істориків, що шукають нові орієнтири освоєння минулого.

Ще однією цеглиною у фундаменті формування історичної антропології у ФРН стала етнографія. Цю дисципліну соціальна історія в Німеччині відкрила зовсім по-новому, після того як протягом 1970-х рр. пробувала відійти від макроісторичних конструктів і поступово влилася в русло європейської етнології (як емпіричної дисципліни, що вивчає загальні закономірності розвитку людської культури). Прикметними ознаками антропологічного підходу в німецькій етнології стали «польове дослідження» і «включне спостереження» з їхнім «щільним описом» соціального в рамках культурного контексту. Написані у 80-і рр. роботи з народної культури Х. Мозера («Народні звичаї в історичних змінах. Результати 50-річних народознавчих досліджень», Мюнхен, 1985), Г. Баузінгера («Традиційні світи. Континуїтет і зміни в народній культурі» в «Історичному журналі», 1985) Р. Брауна і К.-С. Кремера були прочитані істориками ФРН під новим кутом зору.

Успіхи етнології певною мірою визначали масштаби антропологічно орієнтованих дослідницьких студій: вивчення «живого цілого» в сьогоденні зумовило звернення до аналогічної проблематики в минулому. Новими об'єктами аналізу традиційних культур стали системи спорідненості, звичаї, ритуали, манери поведінки й звички, зв'язки з природою тощо. Показовою в пошуках нового прочитання минулого є праця Рудольфа Брауна «Індустріалізація і народне життя. Зміни форм життя та вплив роботи на дому в сільському індустріальному регіоні до 1800» (1960). Автор бажав дізнатися, як змінювався стиль життя людей, коли їхнє існування майже цілком залежало від змін в економічному розвитку. Задля цього Р. Браун дослідив народження нової народної культури на тлі індустріалізації сільського господарства кінця XVIII ст.

Становлення історичної антропології як пізнавальної стратегії, на думку Ульріха Раульфа, відбулося після того, як сформувався властивий їй тип дискурсу, тобто специфічний характер постановки проблем і набір методів для їх вирішення. Аналіз антропологічних традицій у поясненні минулого переплітався в історіографії ФРН з полемікою навколо нормативних засад і особливостей історичної думки Німеччини взагалі. Значну увагу приділяли процесам формування німецького історизму та його видозмінам.

Протягом 1970–1980-х рр. історія ментальностей стає однією з найпопулярніших парадигм нової, антропологічно орієнтованої історіографії ФРН. Усі авангардні версії інтерпретації минулого так чи інакше включали в себе тематику й дослідницькі процедури історії ментальностей. За образним висловом У. Раульфа, вона функціонувала за типом «спільного підприємства», а тому в історії дитинства, історії знахарства та інших численних напрямках людинознавства наявні стратегії історії ментальностей. За всіх застережень щодо віддаленості класичної німецької історіографії від аналізу ментальних структур варто згадати імена Я. Буркхардта, К. Лампрехта, В. Дільтея.

Запропоновані школою «Анналів» пізнавальні стратегії отримали високу оцінку німецьких вчених. За словами

Гангольфа Хюбінгера, вона надала історичній науці інструментарій для того, щоб розкрити місце й значення колективної свідомості в соціальних вчинках і політичній поведінці. Більше того, історики ФРН зробили висновок, що саме ментальні структури можуть стати «синтезованим» предметом історичної антропології. Йшлося про нове осмислення «психологічних таємниць поведінки» індивіда, які інтерпретувалися на рівні подій повсякденного життя: народження, дитинство, старість і смерть, манери й стереотипи поведінки, шлюб і сім'я, робота й свята, реакції на різні економічні та політичні зміни.

Відзначимо також запізнілий, але невпинний інтерес світової науки до концепції «цивілізаційного процесу» соціолога Норберта Еліаса, «друге народження» і «відкриття» книги «Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження» (укр. вид. К., 2003) якого відбулося у Німеччині в 1968 р. Учений розглядав формування «гарних манер» у західноєвропейському аристократичному суспільстві кінця доби Середньовіччя й початку Нового часу як частину процесу цивілізації (і дисциплінування), що супроводжувався посиленням механізмів самоконтролю й зміною порогу відвертості й сором'язливості освічених верств суспільства, зумовлених соціально-політичними процесами тієї епохи, насамперед становленням абсолютистських держав у Європі.

Історична антропологія мала взяти на себе завдання пояснення антропологічних параметрів реальності. За словами Отто Келера, її мета – трактування діяльності людини як «чинника, що формує історію». Окреслимо «тематичне поле» історичної антропології, на якими працюють представники різноманітних шкіл і напрямів у ФРН.

Щонайперше це – *історія повсякденності*.

Відзначимо публікацію наприкінці 1970-х рр. трьох збірок статей із соціальної історії повсякденності, присвячених будням індустріального століття, зокрема повсякденню громадянського суспільства й змінам повсякденної культури в Німеччині «Фабрика. Родина. До соціальної історії повсякденного життя в індустріальну епоху» (1978), «Життя в перехідний період. До історії повсякденного життя в бюргерському

суспільстві» (1979), «Соціальна історія часу. Дослідження з трансформації повсякденної культури» (1980). Значна кількість раніше не досліджуваних питань зробила ці видання своєрідним вступом до формування історії повсякденності у ФРН. Важлива ініціатива щодо напрямку історії повсякденності виходила також з Мюнстера, від фахівців із соціальної та економічної історії Ханса Ю. Тойтеберга й Петера Боршайда. З 1983 р. вони започатковують серію видань (тематична назва – «Вивчення історії повсякденності»), окремі томи якої присвячені різним аспектам людського життя і, зокрема, історії житла, історії харчування тощо.

Надзвичайно актуальною й привабливою для німецької історії буднів стала тема «маленької людини» в добу фашизму. Один з найвідоміших проєктів, реалізований Інститутом сучасної історії (м. Мюнхен), вивчав різні форми переслідування жителів Баварії, а також їхнього опору в 1933–1945 рр. Шеститомне видання, керівником якого був Мартін Броскат «Баварія при націонал-соціалізмі. Соціальне становище та політична поведінка населення на матеріалі секретних звітів» (1977–1983), містило оцінки й диференціацію соціального становища і політичної поведінки населення Третього рейху крізь призму конфіденційних повідомлень. Дослідники в рамках «розуміючого пізнання» орієнтувалися на виявлення всього різноманіття конкретних практичних мотивів діяльності людей, що визначали їхнє буденне існування й способи комунікації в суспільстві. Чіткіше така стратегія виявилася в праці «Від Сталінграда до грошової реформи. До соціальної історії перелому в Німеччині» (1988), автори якої звернулися до аналізу процесів «перетворення досвіду в політику».

Суттєвим внеском в обґрунтування історії повсякденності як нового напрямку соціальної історії стали роботи Детлефа Пойкерта. Використовуючи досвід мюнхенських істориків, він продовжив вивчення проблем повсякденності за націонал-соціалізму («Співвітчизники та чужинці спільноти. Пристосування, знищення та протести при націонал-соціалізмі», Кельн, 1982; «Ряди міцно закриті. До історії побуту при націонал-соціалізмі», Вупперталь, 1981). Він

запропонував аналіз тогочасних уявлень про друзів та ворогів народу й суспільства, описав три основні форми поведінки пересічних громадян: пристосування до умов, усунення від зовнішніх обставин чи акції протесту в буденних ситуаціях. Д. Пойкерт наполягав на необхідності «направляючої теорії» для історії повсякденності, запропонувавши як таку теорію комунікативної поведінки Юргена Хабермаса.

Зміна орієнтирів у «новій» німецькій історіографії найбільш виразно виявилася на прикладі осмислення «світу трудящих». Якщо в 60–70-і рр. XX ст. публікації з теми зосереджувалися, головним чином, на проблемах соціально-економічного становища робітників і політичних аспектах їхнього руху, то вже наприкінці 70-х рр. ситуація змінилася. Учені підкреслювали необхідність не просто побачити робітника як «маленьку людину» з його щоденними потребами та інтересами. Він заслуговував на увагу як творець історії, для пояснення, як індивіди і групи, висловлюючи свої інтереси, радикально трансформували навколишній світ.

Перші результати новацій оприлюднені в збірнику «Культура робітників» (1979) за редакцією Герхарда А. Ріттера. У цьому ж році видано спеціальний номер часопису «Історія і суспільство», присвячений проблемам робітничої культури в XIX ст. На його шпальтах Юрген Кокка наполягав на розмежуванні понять «культура робітників» і «культура робітничого руху», а також на необхідності нового формулювання дефініції «культура народу». Ю. Кокка закликав вийти за рамки традиційного розуміння культури як одного з багатьох параметрів історичного буття. Учений характеризував культуру як «багатозначну систему, що обґрунтовує / містить зміст подій».

Ці побажання реалізовані в дослідницькій практиці німецьких істориків, зокрема Ф. Брюггемайера, М. Грютнера, Х. Штеффенса. Важливе значення мали роботи Альфа Людтке, в яких була сформульована програма вивчення «сміслових характеристик пролетарської свідомості в період розквіту фабричної індустрії» («Побутова дійсність, спосіб життя та розподіл потреб», 1978; «Колонізація життєвих світів, або Історія як дорога з одностороннім рухом», 1978). У центрі уваги дослідника будні робітників, які він

прагнув не тільки описати, а й умістити в контекст соціально-економічних процесів, спираючись на ідеї неомарксизму і теорію «колонізації життєвих світів» Ю. Хабермаса.

У 80-і рр. німецькі учені, яких очолив Лутц Нітхаммер, рішуче підтримали запозичення історією повсякденності методів американської усної історії. Широкомасштабне дослідження присвячено життю й соціальній культурі Рурського регіону протягом 1930–1960 рр. («Фашизм у Рурському регіоні. Історія життя та соціальна культура у Рурському регіоні 1930–1960», т. 1, 1983; «Повоєнний досвід у Рурському регіоні. Історія життя та соціальна культура у Рурському регіоні 1930–1960», т. 2, 1983; «У нас тепер інші часи». У пошуках досвіду народу у післяфашистській країні. Історія життя та соціальна культура у Рурському регіоні 1930–1960», т. 3, 1985). На основі ґрунтовного аналізу усних спогадів у тритомному виданні було реконструйовано життєвий досвід людей доби націонал-соціалізму та повоєнних років. Учені цілеспрямовано з'ясовували причини втрати довіри до демократичних інституцій і перемоги в «умах народу» фашистської ідеології; проаналізували післявоєнний досвід німців, зокрема їхню розгубленість, пов'язану з крахом звичних стереотипів мислення й поведінки. Робота мала потужний резонанс у Німеччині, оскільки стосувалася «болючих» проблем її історії.

Певні підсумки розвитку історії повсякденності й уточнення її завдань запропоновано в збірці статей «До реконструкції історичного досвіду і способів життя» (1989) за редакцією А. Людтке. Науковці акцентували, що предметом пізнання історії повсякдення стала соціальна практика людей, головне ж завдання – роз'яснення подій повсякденного життя людини як відображення її суб'єктивних орієнтацій та складової глобальних системних процесів.

На захист історії повсякденності став і П. Боршайд, який зауважив, що тематика досліджень скеровується на найбільш типові вчинки й думки людей. Науковець робить висновок про те, що історія повсякденності – це не «модна дрібничка», а «шлях до нового розуміння минулого», оскільки в ній, як у краплі води, відбивається логіка історичного процесу.

До вивчення «культури простих людей» звернувся Ріхард ван Дюльмен. Видані у 1980-х рр. збірки статей за його редакцією націлені на «нове прочитання забутої повсякденності» XVI–XX ст. («Культура простих людей. Баварське народне життя з IV до XIX ст.», Мюнхен, 1983; «До повторного відкриття забутого побуту», Франкфурт-на-Майні, 1984; «Студії до історичного дослідження культури», Франкфурт-на-Майні, 1984). Порушені в них питання стосувалися кодексу честі, ритуалів, культурних звичаїв баварців і процесів зміцнення дисциплінарних норм поведінки людей. Орієнтири поновлення дослідження народної культури були викладені в статті Норберта Шиндлера під промовистою назвою «Сліди в історії “інших” цивілізацій». Він вивчав сміхову культуру XVI ст., образ світу нужденних у XVII ст., історію народних звичаїв осуду й покарання. Статті Ханса Медика присвячені плебейській культурі доби переходу до капіталізму, молодіжній сексуальній культурі сільської громади раннього Нового часу. Сва Лябуві, спираючись на етнографічні та семіотичні моделі, запропонувала аналіз чоловічих уявлень про магію й знахарство крізь призму гендерних конструкцій. Певні критичні підсумки роботи з дослідження історії народної культури підбив у 1988 р. Вольфганг Кашуба. Епоха гласності посприяла появі російськомовних видань німецьких дослідників, а також реферативних оглядів, підготовлених ІНІОН.

Отже, огляд історико-антропологічних студій кінця XX ст. у ФРН яскраво демонструє розширення горизонтів вивчення минулого. Вчені часто звертаються до незвичних тем, які соціальна історія довгий час ігнорувала як незначні або несерйозні. Найбільш привабливою для прихильників антропологічної версії інтерпретації минулого виявилася її соціокультурна орієнтація. Людина як виразник тенденцій часу, життєвий досвід людини в різноманітті його складових, інтелектуальна діяльність людей – ось головні теми пошуків новаторських течій у німецькій історіографії.

* * *

Незважаючи на скептицизм постмодерну, донині актуально звучать слова Леопольда фон Ранке, що «кінцевою

метою, поки ще не досягнутою, завжди залишається розуміння й написання історії людства».

Поворот до мікроісторії обумовлений всією логікою розвитку «нової історичної науки» 60–80-х рр. ХХ ст. В епоху знецінення «великих наративів» і «функціоналістських парадигм» (марксизму, структуралізму та психоаналізу) мікроісторія виявилася однією з найбільш «позитивних» і оптимістичних програм історичних досліджень, яка мала плідні результати. Одним з головних підсумків роздумів німецьких учених щодо нових моделей історіописання є переконання в тому, що механізми еволюції суспільства можуть бути осмислені в ході історико-антропологічного аналізу модифікацій людського досвіду / культури.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ:

1. Розкрийте сутність «лінгвістичного повороту» в історії.
2. Схарактеризуйте поняття «мікроісторія». Визначте головних представників і їхні підходи до історичних досліджень у межах цього напрямку.
3. Окресліть засадничі принципи мікроісторичних студій.
4. Визначте проблематику й досягнення історичної антропології в Німеччині.

ДЖЕРЕЛА

1. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю / К. Гинзбург // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 207-236.
2. Гинзбург К. Образ шабаша ведьм и его истоки [Электронный ресурс] // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 132-146. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
3. Гинзбург К. Сыр и черви: картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург ; пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельской [предисл. О. Ф. Кудрявцева]. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.
4. Гренди Э. Еще раз о микроистории / Э. Гренди // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1997. – С. 291-302.

5. Кокка Ю. Аналитический и нарративный подходы к социальной истории / Ю. Кокка // Социальная история: проблемы синтеза. – М., 1994. – С. 46-54.
6. Кокка Ю. Социальная история между структурной и эмпирической историей / Ю. Кокка // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Вып. 2. – С. 174-189.
7. Леви Дж. Биография и история / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 191-207.
8. Леви Дж. К вопросу о микроистории / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории : материалы из цикла семинаров при поддержке TACIS. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 180-190.
9. Людтке А. «История повседневности» в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус : индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1999. – Вып. 2. – С. 117-126.
10. Людтке А. Полиморфная синхронность: немецкие промышленные рабочие и политика в повседневной жизни / А. Людтке // Конец рабочей истории? / под ред. Марселя ван дер Линдена. – М. : Улисс 1996. – С. 63-129.
11. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – М. : РОССПЭН, 1999. – С. 77-100.
12. Медик Х. Микроистория / Х. Медик // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1994. – Вып. 4. – Т. 2. – С. 193-202.
13. Медик Х. Народ с книгами. Домашние библиотеки и книжная культура в сельской местности в конце раннего Нового времени. Лайпциг (1748–1820) / Х. Медик // Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории / под ред. М. М. Кромма. – СПб. : Алетейя, 2003. – С. 181-222.
14. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе в XIX в. / Х. Уайт. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
15. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / А. Шютц ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой [сост. А. Я. Алхасов]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дубина В. С. «История повседневности» в плюрализме культурных поворотов: российский и немецкий опыт [Электронный ресурс] / В. С. Дубина. – Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/data/2012/12/15/1251395196/10.pdf>

2. Ким С. Г. Историческая антропология в Германии, методологические искания и историографическая практика : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.09 / С. В. Ким ; Том. ун-т. – Томск, 2003 – 327 с.
3. Копосов Н. Е. Дьявол в деталях : по поводу книги Карло Гинзбурга «Мифы – эмблемы – приметы» [Электронный ресурс] / Н. Е. Копосов // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 65. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/kopo2.html>
4. Митин И. И. Методика полевых гуманитарно-географических исследований в контексте мифогеографии / И. И. Митин // Гуманитарная география : научный и культурно-просветительский альманах. – М. : Институт Наследия, 2005. – Вып. 2. – С. 235-275. – Режим доступа: <http://www.imitin1.at.tut.by/MGMethodNet.pdf>.
5. Нора П. Всемирное торжество памяти [Электронный ресурс] / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. № 23 (40-41) – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>
6. Оболенская С. В. «История повседневности» в современной историографии ФРГ [Электронный ресурс] / С. В. Оболенская // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 182-198. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
7. Олабарри И. «Новая» новая история: структура большой длительности [Электронный ресурс] / И. Олабарри. – Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/olabarry.htm>
8. Пушкарева Н. Л. Предмет и методы изучения повседневности / Н. Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1.
9. Савельева И. М. Знание о прошлом: теория и история : в 2 т. [Электронный ресурс] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб. : Наука, 2003. – 632 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel/
10. Феллер В. Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005. – 672 с.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Метою самостійної роботи студентів є більш глибоке засвоєння ними теоретичних та аналітичних основ курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії», розвиток творчого мислення, набуття навичок і вмінь у самостійному виборі різних методів пізнання.

Самостійна робота передбачає ґрунтовне вивчення тієї складової частини навчальної програми, яка не включена до розгляду на лекціях та семінарських заняттях, але є важливим компонентом формування цілісного розуміння плину всесвітнього історіографічного процесу в історичній ретроспективі від XIX ст. до сьогодення. Здебільшого це питання, які поглиблюють, розширюють, конкретизують опанований під час аудиторних занять матеріал.

Самостійна робота проводиться в контексті передбачених змістових модулів і спрямована на опрацювання конкретних визначених викладачем проблем, які студент готує самостійно. Тематика, визначена для самостійного опрацювання студентами, стосується як дискусійних проблем, так і усталених питань зарубіжної історіографії.

Працюючи самостійно, потрібно скористатися навчальною літературою (підручниками, посібниками), рекомендованою науковою літературою, довідково-енциклопедичними виданнями, Інтернет-ресурсами. Обов'язковою умовою самостійної роботи є застосування знань, набутих при вивченні інших курсів та історичних дисциплін. Важливим є правильне оформлення посилань на історіографічні джерела та наукову літературу.

У процесі самостійної роботи потрібно формувати погляд і здатність творчо й уміло її відстоювати. Важливою умовою результативно-го самостійного опрацювання проблематики курсу є аналіз причинно-наслідкових зв'язків історіографічних процесів, подій і явищ.

Форми організації і контролю самостійної роботи залежать від складності окремих тем та навчальних можливостей груп і студентів. Передбачено такі форми, як самостійне опрацювання відповідної наукової літератури і джерел, їх рецензування і реферування, перевірка отриманих знань на колоквіумах та контрольних роботах, виступ з доповіддю на студентських наукових конференціях.

Навчальний реферат – це письмова робота, в якій у стислій формі на основі опрацювання наукової та навчально-методичної

літератури розкривають конкретну проблему чи окремий аспект теми.

Реферат складається з плану, який містить такі складові частини: вступ, основна частина (включає розділи і підрозділи), висновки, список використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовують актуальність обраної теми, її значення для поглибленого опанування програмного матеріалу, визначають мету та дослідницькі завдання реферату, об'єкт дослідження, загальні методи розкриття теми.

Основна частина може складатися з кількох розділів. В одному з них, як правило, розглядають рівень дослідження проблеми, характеризують різні погляди. В інших розділах розкривають зміст обраної теми, подають опис та аналіз опрацьованого матеріалу, оцінку тих чи інших процесів і явищ, роблять узагальнення щодо окремих аспектів проблеми.

Важливою структурною частиною реферату є висновки. У них лаконічно роблять узагальнення та формулюють результати виконаної роботи. Висновки засвідчують здатність студента до самостійних узагальнень.

У кінці реферату наводять список використаних джерел і літератури.

Оформлення реферату.

Реферат має бути написаний (надрукований) на аркушах формату А4 з однієї сторони аркуша українською мовою. Обсяг реферату 10–15 сторінок друкованого тексту (шрифт: Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, абзацний відступ – 1 см). Розмір лівого поля до 30 мм, правого – не менше 10 мм, верхнього та нижнього – 20 мм.

Використані у тексті наукової роботи першоджерела цитують мовою оригіналу, приміром, російською мовою й обов'язково в лапках – наприклад :

На думку Б. Рыбакова, зазвичай «в источниках мы найдём и прямые указания на то, что русы – варяги, и столь же прямые свидетельства их славянства» [7, 55].

Одним із обов'язкових атрибутів будь-якого реферату є посилання на джерела у квадратних дужках – [7, 55], де перша цифра означає порядковий номер джерела в списку опрацьованих джерел та літератури, а друга – сторінку цього джерела, з якої відтворено цитату. Наприклад, «7» означає, що під цим номером у Вашому списку міститься праця Б. Рыбакова:

7. Рыбаков Б. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII века / Б. Рыбаков. – М.: Наука, 1982. – 675 с.

а цифра 55 означає сторінку, з якої наведено цитату.

Посилання цитують у лапках – « », якщо їх перенесено в реферат дослівно, і без лапок, якщо в цитованому тексті суттєво змінено деякі слова.

Список опрацьованих джерел та літератури складають у порядку цитування цих джерел у рефераті.

Приміром, першу цитату до реферату взято з Котляр М...., то у списку опрацьованих джерел та літератури в нього буде порядковий номер 1, і всі цитати з нього матимуть цей номер: [1, 13], [1, 28], [1, 43-44] тощо. Наступне джерело, за порядком його появи у рефераті отримає порядковий номер 2 і так далі. Приміром, це буде джерело Брайчевський М. ... – [2, 89]. Якщо ж Вам доводиться повертатися знову до цитування попередніх джерел, вони зберігають свій порядковий номер.

Реферат має містити не менше 7 джерел, на які посилається його автор. До написання реферату потрібно користуватися: 1) навчальними підручниками й посібниками з дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії»; 2) основними джерелами та літературою, пропонованими до курсу, які відповідають тематиці проблеми; 3) додатковою літературою, рекомендованою до обраної теми; 4) літературою та джерелами, що віднайдені в результаті особистого пошуку студента і які відповідають обраній темі.

Оформлення списку використаних джерел та літератури у рефераті потрібно здійснювати відповідно до загальних правил бібліографічного опису документа.

Самостійна робота з дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» передбачає й індивідуальну навчальну роботу студентів. Основними формами *індивідуальної роботи студентів* у межах навчального курсу є написання есе та підготовка й захист індивідуального (групового) навчального або науково-дослідного проєкту (ІНДЗ).

Есе – письмовий твір-роздум над проблемою, який віддзеркалює особисту позицію студента та систему аргументів, на яких ця позиція ґрунтується. У ньому важливо продемонструвати глибоке знання обраної проблеми, збалансоване використання інформації, підпорядкованість її центральній ідеї (тезі), взаємопов'язаність, логічність, самостійність, аргументованість викладених думок і висновків.

Підготовка до написання есе передбачає ознайомлення з науковою літературою, яка відображає різні підходи до проблеми і її бачення, дає змогу студентові виробити власну позицію й систему її аргументації. Проаналізований та систематизований матеріал

викладають як систему доказів на користь сформульованої ключової тези автора.

Пошук практичної реалізації принципу ефективного поєднання аудиторного та індивідуального навчання студентів-істориків зумовлює використання *індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ)* як одного з важливих видів позааудиторної самостійної навчальної, навчально-дослідної роботи студента. Їх виконання покликане актуалізувати важливість самостійного вивчення матеріалу, систематизації, поглиблення, узагальнення, закріплення та практичного застосування знань, розвитку навичок самостійної роботи.

За змістом ІНДЗ є завершеною теоретичною або практичною роботою у межах навчальної програми курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії», яка виконується на основі знань, умінь і навичок, одержаних у процесі аудиторних занять, й охоплює певну кількість тем або весь зміст навчального курсу. ІНДЗ містить елемент пошукової, частково науково-дослідної роботи і є чинником залучення студента до науково-дослідницької діяльності, яка може бути продовжена через виконання курсової, дипломної, магістерської роботи тощо.

ІНДЗ «Вивчення творчої спадщини історика» у формі історіографічного аналізу джерела зі списку пропонованих до кожної теми джерел (за власним вибором) є обов'язковою формою звітності студента за самостійне опрацювання наукового доробку зарубіжних істориків XIX–XX ст.

СХЕМА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЕКТУ

«Вивчення творчої спадщини історика»

Необхідно ґрунтовно студіювати обране джерело з пропонованого переліку джерел до курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» і здійснити покроковий його аналіз за пропонованими пунктами:

1. Бібліографічний опис (відповідно до вимог) видання праці історика, що використовувалася при підготовці аналізу його спадщини.

2. Становище історичної науки в сучасному історикові суспільстві.

2.1. Престиж історичної науки, соціальні потреби й очікування різних соціальних прошарків щодо історії.

2.2. Ступінь інституціоналізації історичної науки.

2.3. Соціальний статус професії історика.

3. Характеристика історіографічної епохи, в яку працював історик.

3.1. Які загальноісторичні погляди (філософія історії) були домінуючими?

3.2. Яким був характер історіографічної епохи: стабільний або перехідний?

4. Життєвий шлях історика.

4.1. Найважливіші дати (не менше 15) життя і діяльності історика (у вигляді хронологічної таблиці).

4.2. Соціальне походження історика, його подальші переміщення в системі соціальної стратифікації.

4.3. Тип освіти історика. Навчальні заклади, в яких здобував середню і вищу освіту, їхня оцінка щодо підготовки до майбутньої дослідницької діяльності.

4.4. Основні етапи професійної кар'єри історика. Установи й організації, в яких він працював.

4.5. Джерела доходів історика, його життєвий рівень, ступінь матеріальної незалежності.

4.6. Політичні й ідеологічні орієнтації історика, форми його участі в суспільному житті.

4.7. Взаємини історика із владними структурами.

4.8. Форми соціального контролю над діяльністю історика. Можливості висловлення своїх поглядів.

5. Характеристика праці історика як історіографічного джерела.

5.1. Час написання праці.

- 5.2. Причини, що зумовили створення праці.
- 5.3. Цілі, які ставив історик у ході роботи.
- 5.4. Обставини створення праці.
- 5.5. Дата, місце й обставини першої публікації.
- 5.6. Реакція на першу публікацію праці історика (колег-істориків, критики, читачів, владних структур).
- 5.7. Перше і наступні видання українською (російською) мовою, причини, що їх зумовили. Видавці, перекладачі й коментатори українських (російських) видань.
- 5.8. Реакція на перше видання праці історика українською (російською) мовою (колег-істориків, критики, читачів, владних структур).
- 5.9. Оцінка видання з позицій його науковості.
- 5.10. Жанр історичної праці.
- 5.11. Форми пізнання минулого, використані істориком (наукова, художня, публіцистична, філософська, релігійна). Яка з них переважає в роботі?
- 5.12. Наявність довідкового апарату в роботі. Чим він відрізняється від загальноприйнятого наприкінці ХХ ст.? Чи застосовано цитування, посилання на джерела?
- 5.13. Наведіть приклади імпліцитної (прихованої) інформації, що міститься в роботі.
- 5.14. Яку інформацію при роботі із джерелом можна отримати щодо його автора (як віддзеркалюваному об'єкту)?
- 5.15. Наскільки достовірна інформація, що міститься в аналізованому історіографічному джерелі? Наведіть аргументи, на яких ґрунтується Ваша відповідь.

6. Внесок ученого в розвиток історичної думки.

- 6.1. Проблеми, які вивчав історик. Чинники, що вплинули на їхній вибір.
- 6.2. Види історичних джерел, які використовував учений. Які нові джерела він увів у науковий обіг?
- 6.3. Якою методикою і технікою аналізу користувався історик при роботі із джерелами? Чи використовував він нові підходи?
- 6.4. Загальноісторичні погляди вченого, методи пізнання історичного процесу.
- 6.5. Ставлення вченого до попередньої історіографічної традиції (заперечення, наступність) з досліджуваної проблематики.
- 6.6. Персональний внесок історика в розвиток науки, його концепція (концепції), ступінь її оригінальності порівняно з працями попередників.

- 6.7. Приналежність історика до наукової течії, напрямку і школи. Чи вдалося йому започаткувати власну наукову школу?
- 6.8. Шляхи поширення праць і ідей історика.
- 6.9. Вплив праць ученого на розвиток історичної науки в Україні, (Російській імперії, СРСР, Російській Федерації).
- 6.10. Вплив праць ученого на розвиток історичної науки у світі.
- 6.11. Вплив праць ученого на суспільну думку і суспільство загалом.
- 6.12. Оцінка діяльності історика наступними поколіннями вчених.

Варіантами навчально(науково)-дослідних проектів з дисципліни «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії» можуть бути електронна презентація, електронний урок (підручник), відеокліп (фільм), макет веб-сторінки (сайту), сценарій фільму або рольові гри, соціологічне опитування, макет номера газети (журналу), в т. ч. електронних, фотоесе (альбом) тощо. Як правило, його присвячують одній темі або проблемі курсу, маючи на меті її самостійне поглиблене пізнання, використання отриманих знань для професійних або суспільних потреб. Робота над ним потребує пізнавальних, аналітичних, творчих здібностей, а також спеціальних навичок (робота з комп'ютером, аудіо- та відеоапаратурою, обробка статистичних даних тощо). Групове виконання пов'язане з чітким розподілом і кооперацією функцій учасників. Критеріями оцінювання науково-дослідного проекту є оригінальність ідеї, самостійність її розробки, змістовність, наукова обґрунтованість, практична цінність тощо.

ІНДЗ розглядається як змістовий модуль, який виконують самостійно й оцінюють як частку навчального курсу з урахуванням у загальному підсумковому рейтинговому оцінюванні студента за курс.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1. Романтична історіографія першої половини XIX ст.: прикметні риси і представники.
2. Історична школа Леопольда фон Ранке: засади, методологія і представники.
3. Історична концепція Томаса Карлейля.
4. Позитивізм і наукова історія XIX ст. на Заході: основні школи і досягнення в історіописанні.
5. Вчення про культурно-історичні типи М. Я. Данилевського.
6. Глобальні теорії історичного процесу в історіографії першої половини XX ст. (О. Шпенглер і А. Тойнбі).
7. Бенедетто Кроче і його праця «Теорія й історія історіографії».
8. Р. Дж. Коллінгвуд і його праця «Ідея історії».
9. Виникнення школи «Анналів»: основні ідеї нового напрямку. М. Блок і Л. Февр.
10. Люсьєн Февр і його праця «Бої за історію».
11. Концепції глобальної історії та плінності часу Ф. Броделя.
12. Еммануель Ле Руа Ладюрі і концепція «історії без людей».
13. Філіп Ар'єс: історія Заходу крізь призму сприйняття смерті.
14. Вивчення картини світу й стереотипів поведінки традиційного суспільства у творах Жака Ле Гоффа.
15. Еммануель Ле Руа Ладюрі і його праця «Монтайю, окситанське село з 1294 до 1324 р.» як візитівка французької школи історичної антропології.
16. Європейська цивілізація класичної епохи в дослідженнях П'єра Шюно. Ретроспективна кліометрика у французькій історіографії.
17. Історія ментальності як напрям історіографії: історія становлення і представники.
18. Джордж Маколей Тревельян і його творчий доробок. «Англійська соціальна історія».
19. Ерік Гобсбаум: досвід розуміння європейської історії XIX–XX ст.
20. Британські історики-марксистки і формування «нової соціальної історії» другої половини XX ст.
21. Е. Томпсон і його праця «Становлення англійського робітничого класу».
22. Крістофер Хілл і Ричард Тоуні: британські історики-марксистки.
23. Діяльність Кембриджської групи з історії народонаселення й соціальної структури.

24. Американський історик Ричард Хофштадтер і його творчий доробок.
25. Артур Шлезінгер-молодший і його внесок у вивчення американської історії.
26. Роберт Фогель і становлення нової економічної історіографії. Праця «Залізниця і зростання американської економіки: есе з економетричної історії».
27. «Час на хресті» Р. Фогеля і С. Енгермана й наукові дискусії в США щодо економічної ефективності плантаційного рабства.
28. Американська «нова соціальна історія»: проблеми рабства й Громадянської війни 1861–1865 рр. Доробок Юджина Дженовезе.
29. Герберт Гатман і становлення «нової робітничої історії» у США.
30. Американський історик-марксист Філіп Фонер і його праця «Історія робітничого руху в США».
31. Становлення дослідницького напрямку «історія жінок» у США.
32. «Історія жінок» і «нова культурна історія» у творчості Наталі Земон Девіс.
33. Теорія соціального характеру й авторитарної особистості Еріха Фромма: можливості застосування неофрейдизму в історії.
34. Концепція ідентичності й модель лідера-новатора в працях Еріка Еріксона.
35. Психоісторичні інтерпретації фашизму.
36. Історія дитинства як напрям сучасних дослідницьких студій.
37. Психогенна теорія еволюції дитинства американського психісторика Л. деМоса.
38. Філіп Ар'єс і його концепція дитинства XVI–XVIII ст.
39. «Повернення Мартена Герра» Н. З. Девіс, «Велике котятче побойще і інші епізоди французької культурної історії» Р. Дарнтон: минуле крізь призму історичного казусу.
40. Історико-антропологічна тематика в роботах А. Я. Гуревича.
41. К. Гінзбург і його праця «Сир і хробаки. Космологія мельника XVI ст.». Вивчення народної культури.
42. Ю. Лотман і його внесок у сферу історико-культурних досліджень.
43. Хейден Уайт і його праця «Метаісторія. Історична уява в Європі XIX століття».
44. Постмодернізм і його вплив на історичні дослідження.
45. Франк Анкерсміт і його доробок з проблеми «Історіографія і постмодернізм».
46. Жак Дерріда і його позиція: «Не існує нічого поза текстом».

47. Постмодернізм у британській історіографії. К. Дженкінс і його доробок.
48. Мішель Фуко і його творчий доробок.
49. Ролан Барт – французький мислитель і теоретик семіотики.
50. Символічна антропологія Кліфорда Гіртца.
51. Ева Доманська: історія та сучасна гуманітаристика.
52. Войцех Вжосек і його погляди щодо становлення неklasичної історіографії.
53. Інтелектуальна історія сьогодні: проблеми та перспективи розвитку.
54. Історія повсякденності як проблема історичної антропології.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Предмет, завдання й періодизація курсу «Зарубіжна історіографія всесвітньої історії». Джерельна база.
2. Понятійно-категоріальний апарат сучасної історіографії.
3. Романтизм як напрям історіографії першої третини XIX ст.
4. Тип історичного мислення XIX ст. Класичний історизм і його характерні особливості.
5. Позитивізм як панівний дослідницький напрям історіописання другої половини XIX ст.: національні школи і їхні представники.
6. Криза історичної думки на рубежі XIX–XX ст.: ознаки, форми і шляхи подолання.
7. Формування «нової історичної науки» на Заході: ідеї, етапи, представники.
8. Марк Блок і Люсьєн Февр: діяльність за оновлення історичної науки.
9. Друге покоління школи «Анналів». Діяльність Ф. Броделя, його концепція глобальної історії і темпоральності.
10. Французька школа «Анналів» третього покоління: ідеї, представники і їхній науковий доробок.
11. Історія ментальності як напрям історіографії: концептуальні ідеї, представники і їхні праці.
12. Історична антропологія як напрям історіографії: концептуальні ідеї, представники і їхні праці (на прикладі американської, англійської, італійської, російської та французької шкіл за самостійним вибором).
13. Міждисциплінарний підхід в історії: збутки європейської історіографії XX ст.
14. «Нова історична наука» на Заході: загальна характеристика і варіанти розвитку.
15. «Нова історична наука» у Великобританії: проблематика, представники і їхній творчий доробок.
16. Тенденції й закономірності робочого руху в британській «новій соціальній історії».
17. Вивчення історії культури в сучасній британській історіографії.
18. «Нова соціальна історія» другої половини XX ст.: предмет і напрями досліджень.
19. «Нова соціальна історія» в США: загальна характеристика, проблематика студій і представники.
20. Кліометрика як новий напрям історичних студій на Заході: загальна характеристика і представники.

21. Кількісні дослідження в сучасній російській історичній науці.
22. «Історія жінок» і гендерна історія: методологія досліджень, представники і їхні здобутки.
23. Психоісторія як напрям історіописання ХХ ст.
24. «Психоісторія» в США: теоретичні положення й дослідницька практика.
25. Психоісторичні інтерпретації фашизму. Дослідження тоталітаризму в рамках американської «психоісторії».
26. Італійська мікроісторія: методологічні ідеї, представники та їхній науковий доробок.
27. Німецька «історія повсякденності»: проблематика, представники і наукові досягнення.
28. Школа історичної антропології в Німеччині в контексті формування «нової історичної науки».
29. «Нова локальна історія» і мікроісторія: загальне й особливе.
30. Історична демографія на Заході у ХХ ст.: школи, напрями досліджень, підсумки.
31. «Виклики» і «повороти»: історична наука в контексті загального розвитку гуманітарного пізнання ХХ ст.
32. Історична думка на сучасному етапі. Категорія постмодерну.
33. Постмодернізм і його вплив на історичні дослідження. Лінгвістичний поворот.
34. «Тропологічний» підхід у сучасному історіографічному дискурсі.
35. Історична наука на рубежі ХХ–ХХІ ст.: новітні тенденції.
36. Організація історичної науки в країнах Заходу.
37. Арон Якович Гуревич і російська школа історичної антропології й соціальної історії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА І ДЖЕРЕЛА

ОСНОВНА:

Підручники і посібники

1. Анкерсмит Ф. Р. Историография и постмодернизм / Ф. Р. Анкерсмит // Анкерсмит Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры; пер. с англ. М. Кукарцева, Е. Коломеец, В. Катаева. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 315-343.
2. Барг М. Эпохи и идеи: становление историзма / М. Барг. – М. : Наука, 1987. – 348 с.
3. Бердинских В. А. Ремесло историка в России / В. А. Бердинских. – М. : Новное литературное обозрение, 2009. – 608 с.
4. Вжосек В. Історія – Культура – Метафора: постання неklasичної історіографії : про історичне мислення : монографія / В. Вжосек ; пер. пер. з пол. С. О. Серяков, В. С. Саган, В. В. Склокін; [наук. ред. А. М. Киридон, С. С. Троян, В. В. Склокін]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 292 с.
5. Гринин Л. Е. Философия, социология и теория истории. Опыт философско-социологического анализа некоторых общественных законов и построения теории всемирно-исторического процесса : пособие для студентов / Л. Е. Гринин. – Волгоград: Учитель, 2003. – 357 с.
6. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Е. Доманська ; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна, [ред. В. Склокіна та С. Трояна]. – К. : Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
7. Зайцева Т. И. Зарубежная историография : XX – начало XXI века : учеб. пособие для студ. учрежд. высш. проф. образования / Т. И. Зайцева. – М. : Академия, 2011. – 144 с.
8. Зашкільняк Л. Сучасна світова історіографія : посібник / Л. Зашкільняк. – Л. : ПАЮ, 2007. – 312 с.
9. Історіографічний словник : навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів / [за ред. С. І. Посохова]. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.
10. Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки : учеб. пособие для студентов / под ред. И. П. Дементьева, А. И. Патрушева. – М. : Простор, 2000. – 432 с.
11. Историческая наука сегодня: теории, методы, перспективы / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012. – 608 с.
12. Исторические исследования в России – II. Семь лет спустя / [под ред. Г. А. Бордюгова]. – М. : АИРО-XX, 2003. – 560 с.
13. Исторические исследования в России: тенденции последних лет / [под ред. Г. А. Бордюгова]. – М. : АИРО-XX, 1996. – 464 с.
14. Историческое знание в современной России: дискуссии и поиски новых подходов: сб. ст. / [отв. ред. И. Эрманн, Г. Зверева, И. Чечель]. – М. : РГГУ, 2005. – 523 с.

15. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII–XXI вв.: сб. ст. / [под ред. Н. Н. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011. – 512 с.
16. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / [под редакцией Л. П. Репиной]. – М. : Кругъ, 2006. – 768 с.
17. К новому пониманию человека в истории: очерки развития современной западной исторической мысли / [отв. ред. Б. Г. Могильницкий]. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1994. – 226 с.
18. Кром М. М. Историческая антропология : учебное пособие / М. М. Кром. – СПб. : Изд-во Европей. ун-та, Квадрига. – 2010. – 216 с.
19. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 194 с.
20. Междисциплинарный синтез в истории и социальные теории: теория, историография и практика конкретных исследований / ИВИ РАН ; [под ред. Б. Г. Могильницкого, И. Ю. Николаевой, Л. П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2004. – 170 с.
21. Могильницкий Б. Г. История исторической мысли XX века : курс лекций / Б. Г. Могильницкий. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2000. – Вып. III : Историографическая революция. – 554 с.
22. Могильницкий Б. Г. История исторической мысли XX века : курс лекций / Б. Г. Могильницкий. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 2001. – Вып. I : Кризис историзма – 206 с.
23. Нові підходи до історіописання / за ред. П. Берка ; пер. з англ.; [наук. ред. Т. Цимбал] – К. : Ніка-Центр, 2010. – 367 с.
24. Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации : сб. ст. / [под ред. Л. П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2005. – 288 с.
25. Образы историографии. Историки в поиске новых смыслов : сб. науч. ст. – Казань, 2003. – 168 с.
26. Очерки истории исторической науки в СССР / под ред. М. Н. Тихомирова, М. В. Нечкиной. – М., 1955–1963. – Т. 1-3.
27. Очерки истории отечественной исторической науки XX века / под ред. В. П. Корзун. – Омск : ОмГУ, 2005. – 308 с.
28. Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история / Л. П. Репина. – М. : Изд-во ЛКИ, 2009. – 320 с.
29. Репина Л. П. Историческая наука на рубеже XX–XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / Л. П. Репина. – М. : Кругъ, 2011. – 560 с.
30. Репина Л. П. История исторического знания: учебное пособие для студентов / Л. Репина. – М. : ДРОФА, 2004. – 214 с.
31. Розов Н. С. Философия и теория истории. Кн. 1 : Прологомены / Н. С. Розов. – М. : Логос, 2002. – 656 с.
32. Рохас К. А. Историография в XX веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К. А. Рохас ; пер. с исп. К. Г. Гладыш. – М. : Кругъ, 2008. – 163 с.
33. Русакова О. Ф. Философия и методология истории в XX веке: школы, проблемы, идеи / О. Ф. Русакова. – Екатеринбург : УрО РАН, 2000. – 224 с.
34. Савельева И. М. Знание о прошлом: теория и история : в 2 т. [Электронный ресурс] / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – Т. 1: Конструирование

прошлого. – СПб. : Наука, 2003. – 632 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel/

35. Сахаров А. Н. О предмете историографических исследований / А. Н. Сахаров // История СССР. – 1974. – № 2.

36. Смирнов В. П. Фернан Бродель: жизнь и труды [Электронный ресурс] / В. П. Смирнов // Французский ежегодник 2002. – М., 2002. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Smirnov-2002.html>

37. Согрин В. В. 1985–2005: перипетии историографического плюрализма / В. В. Согрин // Общественные науки и современность. – 2005. – № 1.

38. Соколов А. Б. Введение в историографию нового и новейшего времени стран Западной Европы и США : учеб. пособие / А. Б. Соколов. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2007. – 242 с.

39. Тартаковский М. С. Историософия. Мировая история как эксперимент и загадка / М. С. Тартаковский. – М. : Прометей, 1993. – 336 с.

40. Теории и методы исторической науки: шаг в XXI век : материалы международной научной конференции / [отв. ред. Л. П. Репина]. – М., 2008. – 245 с.

41. Терехов О. Э. Историческая мысль и историческая наука Запада XIX–XX веков : учебное пособие / О. Э. Терехов. – Кемерово, 2005. – 133 с.

42. Феллер В. Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005. – 672 с.

43. Цветков И. А. Американские историки : учебное пособие / А. И. Цветков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2008. – 192 с.

44. Шапиро А. Л. Историография с древнейших времен по XVIII в. : курс лекций / А. Л. Шапиро. – Л. : Наука, 1982. – 241 с.

45. Шарифжанов И. И. Современная английская буржуазная историография: проблемы теории и метода : учебное пособие / И. И. Шарифжанов. – М. : Изд-во МГПИ, 1984. – 98 с.

46. Яковенко Н. Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Історіографія Європи й Америки

1. Алпатов М. А. Политические идеи французской буржуазной историографии XIX в. / М. А. Алпатов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 406 с.

2. Американская историография внешней политики США 1945–1970 / [под ред. Г. Н. Севостьянова]. – М. : Наука, 1972. – 403 с.

3. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон / . – М. : Прогресс-Политика, 1992. – 608 с.

4. Арьес Ф. Время истории / Ф. Арьес ; пер. с франц. и примеч. М. Неклюдовой. – М. : ОГИ, 2011. – 304 с.

5. Афанасьев Ю. Н. Историзм против эклектики: Французская историческая «школа Анналов» в современной буржуазной историографии / Ю. Афанасьев. – М. : Мысль, 1980. – 277 с.

6. Афанасьев Ю. Н. Квантитативная, или серийная историография. Ретроспективная клиометрия П. Шоню / Ю. Н. Афанасьев // Афанасьев Ю. Н.

Историзм против эклектики. Французская историческая школа «Анналов» в современной историографии. – М. : Мысль, 1980. – С. 181-196.

7. Байбакова Л. В. Становление научных традиций в освещении политических партий последней трети XIX века: от «прогрессистской» парадигмы до современных концепций «организующего синтеза» / Л. В. Байбакова // США: становление и развитие национальной традиции и национального характера. Материалы VI научной конференции ассоциации изучения США. – М., 1999. – С. 3-44.

8. Бёрк П. Антропология итальянского Возрождения [Электронный ресурс] / П. Бёрк ; пер. с англ. И. М. Бессмертной // Одиссей. Человек в истории. – М., 1993. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1993.htm

9. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / М. Блок ; пер. с франц. – М. : Наука, 1988. – 623 с.

10. Болховитинов Н. Н. Изучение американской историографии в России [Электронный ресурс] / Н. Н. Болховитинов // Американское общество на пороге XXI века. Материалы научной конференции. – М. : Изд-во МГУ, 1996. – Режим доступа: <http://www.ushistory.ru/stati/21-bolhovitinov.html>

11. Болховитинов Н. Н. Основные этапы и направления развития американской историографии внешней политики США / Н. Н. Болховитинов // Вопросы истории. – 1986. – № 9.

12. Болховитинов Н. Н. США: проблемы истории и современная историография / Н. Н. Болховитинов. – М. : Наука, 1980. – 405 с.

13. Борисов В. Н. Марксизм как наука и утопия : пособие по спецкурсу / В. Н. Борисов. – Самара : Пифагор, 1996. – 202 с.

14. Буржуазная историография Второй мировой войны: анализ современных тенденций / АН СССР, Ин-т всеобщей истории ; [отв. ред. О. А. Ржешевский. – М. : Наука, 1985. – 424 с.

15. Буржуазные и реформистские концепции фашизма : сборник. – М. : ИНИОН, 1973. – 167 с.

16. Вайнштейн О. Л. Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX–XX вв. / О. Л. Ванштейн – Л. : Наука, 1979. – 270 с.

17. Вебер Б. Г. Историографические проблемы / Б. Г. Вебер – М. : Наука, 1974. – 336 с.

18. Винайдения традиції / За ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчук. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 448 с.

19. Волгин В. П. Сен-Симон и сен-симонизм / В. П. Волгин. – М. : Изд-во АН СССР 1961. – 158 с.

20. Гаджиев К. С. Проблемы междисциплинарного подхода к «новой научной» истории в современной американской историографии / К. С. Гаджиев // Вопросы методологии и истории исторической науки. – Вып. 2. – М., 1978. – С. 291-313.

21. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю / К. Гинзбург // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 207-236.

22. Гольман Л. И. Энгельс – историк / Л. Гольман. – М. : Мысль, 1984. – 418 с.

23. Грабски А. Вопросы методологии / А. Грабски // Новая и новейшая история. – 1990. – № 5.

24. Гренди Э. Еще раз о микроистории / Э. Гренди // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1997. – С. 291-302.
25. Губман Б. Л. Смысл истории: очерки современных западных концепций / Б. Л. Губман. – М. : Наука, 1991. – 192 с.
26. Гуревич А. Я. Проблема ментальностей в современной историографии / А. Я. Гуревич // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. – Вып. 1. – М., 1989.
27. Гуревич А. Я. Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении и зарубежной историографии / А. Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – М., 1989.
28. Далин В. Историки Франции XIX–XX вв. / В. Далин. – М. : Наука, 1981. – 328 с.
29. Данилов А. И. Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии конца XIX – начала XX в / А. И. Данилов. – М. : ГИЗ, 1958. – 368 с.
30. Дельеж Р. Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельеж; пер. з франц. Є. Марічев. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008. – 287 с.
31. Дементьев И. Американская историография гражданской войны в США (1861–1865) / И. Дементьев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1963. – 350 с.
32. Дементьев И. П. Об исторических взглядах Чарльза Бирда / И. П. Дементьев // Вопросы истории. – 1957. – № 6.
33. Дементьев И. П. Чарльз Остин Бирд / И. П. Дементьев // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3.
34. Дюби Ж. Развитие исторических исследований во Франции / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории. – М. – 1991. – С. 54-55.
35. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліас; пер. з нім. О. Логвиненко. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 672 с.
36. Жук С. И. Современная историография ранней Америки: путь к историческому синтезу / С. И. Жук // Вопросы истории. – 1994. – № 2.
37. Зверева Г. И. Интеллектуальная история сегодня / Г. И. Зверева // Новая и новейшая история. – 2000. – № 5.
38. Иванов Г. Кризис позитивистской концепции исторического источника и Б. Кроче / Г. Иванов // Вопросы истории. – 1974. – № 1.
39. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII–XXI вв. : сб. ст. / [под ред. Н. Н. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011. – 512 с.
40. Кан А. С. Историк Г. В. Форстен и наука его времени / А. С. Кан. – М. : Наука, 1979. – 158 с.
41. Кантор Р. Е. «Новые левые» в американской исторической ассоциации / Р. Е. Кантор // Вопросы истории. – 1971. – № 9.
42. Кареев Н. И. Историки французской революции / Н. И. Кареев. – Л. : ГИЗ, 1925. – 306 с.
43. Ким С. Г. Историческая антропология в Германии, методологические искания и историографическая практика : дис. ... д-ра ист. наук : 07.00.09 / С. Г. Ким ; Том. ун-т. – Томск, 2003. – 327 с.
44. Кокка Ю. Аналитический и нарративный подходы к социальной истории / Ю. Кокка // Социальная история: проблемы синтеза. – М., 1994. – С. 46-54.

45. Кокка Ю. Социальная история между структурной и эмпирической историей / Ю. Кокка // THESIS : теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Вып. 2. – С. 174-189.

46. Количественные методы советской и американской историографии / [отв. ред. И. Д. Ковальченко]. – М. : Наука, 1983. – 427 с.

47. Кон И. Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли: критические очерки философии истории эпохи империализма / И. Кон. – М. : Соцэкгиз, 1959. – 403 с.

48. Копосов Н. Е. Дьявол в деталях : по поводу книги Карло Гинзбурга «Мифы – эмблемы – приметы» [Электронный ресурс] / Н. Е. Копосов // Новое литературное обозрение. – 2004. – № 65. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2004/65/kopo2.html>

49. Кречетова Н. С. Учение о «понимании» В. Дильтея / Н. С. Кречетова // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1980. – Вып. 14.

50. Кунина А. США: методологические проблемы историографии / А. Кунина. – М. : Наука, 1988. – 212 с.

51. Леви Дж. Биография и история / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 191-207.

52. Леви Дж. К вопросу о микроистории / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории : материалы из цикла семинаров при поддержке TACIS. – М. : ИВИ РАН, 1996. – С. 180-190.

53. Левчик Д. А. Р. А. Фогел и «новая экономическая история» / Д. А. Левчик // Новая и новейшая история. – 1989. – № 6.

54. Любин В. П. Германия: концепция Э. Нольге и «спор историков» [Электронный ресурс] / В. П. Любин. – Режим доступа: <http://alestep.narod.ru/lubin/totalitarianism2.htm>

55. Людтке А. «История повседневности» в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1999. – Вып. 2. – С. 117-126.

56. Людтке А. Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – М. : РОССПЭН, 1999. – С.77-100.

57. Мальков В. Л. Джон Коммонс и висконсинская школа / В. Л. Мальков // История и историки : историография всеобщ. истории : сб. ст. / редкол. М. А. Алпатов [и др.]. – М. : Наука, 1966. – С. 38-46.

58. Маркс-историк : сб. ст. – М.: Наука, 1968. – 576 с.

59. Медик Х. Микроистория / Х. Медик // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1994. – Вып. 4. – Т.2. – С. 193-202.

60. Мерцалов А. Западногерманская буржуазная историография Второй мировой войны / А. Мерцалов. – М. : Наука, 1978. – 268 с.

61. Могильницкий Б. Г. Американская буржуазная «психоистория» / Б. Г. Могильницкий, Г. К. Гульбин, Н. Ю. Николаев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. – 273 с.

62. Могильницкий Б. Г. Об одном опыте психологической интерпретации истории средневековой Германии (культурно-исторический метод Карла

Лампрехта) / Б. Г. Могильницкий // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1969. – Вып. 6.

63. Моммзен В. Макс Вебер и историческая наука / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.

64. Мосс М. Общество. Обмен. Личность : труды по социальной антропологии / М. Мосс ; пер. с фр. – М. : Восточ. лит-ра, 1996. – 360 с.

65. Назаров С. Огюстен Тьерри: биография и библиография [Электронный ресурс] / С. Назаров. – Режим доступа: http://family-history.ru/material/var/var_23.html

66. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США : сб. ст. – М. : ИНИОН, 1982. – 245 с.

67. Олабарри И. «Новая» новая история: структура большой длительности [Электронный ресурс] / И. Олабарри. – Режим доступа: <http://abuss.narod.ru/Biblio/olabarry.htm>

68. Основные проблемы истории США в американской историографии / [отв. ред., авт. предисл. Г. Н. Севостьянов]. – М. : Наука, 1971. – 376 с.

69. Основные проблемы истории США в американской историографии 1861–1918 гг. / Ин-т всеобщей истории ; [под ред. Г. Н. Севостьянова]. – М. : Наука, 1974. – 360 с.

70. Паррингтон В. Л. Основные течения американской мысли : в 3-х т. / В. Л. Паррингтон. – М. : Изд-во Иностр. лит-ры, 1963-1965.

71. Патрушев А. И. Взлет и низвержение К. Лампрехта / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 1995. – № 4.

72. Патрушев А. И. Неолиберальная историография ФРГ / А. И. Патрушев. – М. : Изд-во МГУ, 1981. – 149 с.

73. Патрушев А. И. Проблемы и значение творческого наследия Макса Вебера / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история – 2000. – № 6.

74. Патрушев А. И. Ренессанс Макса Вебера / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история – 1993. – № 1.

75. Патрушев А. И. Х. У. Велер и немецкая социально-научная история / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история – 2004. – № 3.

76. Перельман З. История тред-юнионистского движения в Соединенных Штатах / З. Перельман. – М.-Л. : Госуд. изд-во, 1927. – 176 с.

77. Политическая история на пороге XXI в.: традиции и новации : сб. статей / ИВИ РАН ; [отв. ред. Л. П. Репина]. – М. : ИВИРАН, 1995. – 186 с.

78. Ратман А. Б. Новая социальная история в США / А. Б. Ратман // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.

79. Ревель Ж. Биография как историографическая проблема / Ж. Ревель ; пер. с франц. Ю. В. Ткаченко. – М. : РГГУ, 2002. – 56 с.

80. Ревель Ж. История ментальностей : опыт обзора / Ж. Ревель ; пер. с франц. // Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы «Анналов». – М., 1996. – С. 63-129.

81. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального / Ж. Ревель ; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996. – С. 110-127.

82. Ревуненков В. Марксизм и проблема якобинской диктатуры / В. Ревуненков. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1966. – 176 с.

83. Реизов Б. Г. Французская романтическая историография (1815–1830) / Г. Б. Реизов. – Л. : ЛГУ, 1956. – 536 с.
84. Репина Л. П. «Новая историческая наука» и социальная история / Л. П. Репина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2009. – 320 с.
85. Репина Л. П. Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории / Л. П. Репина // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996. – С. 11-24.
86. Репина Л. П. Социальная история и историческая антропология: новейшие тенденции в современной британской и американской медиевистике [Электронный ресурс] // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 167-181. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
87. Салов В. И. Историзм и современная буржуазная историография / В. И. Салов. – М. : Мысль, 1977. – 253 с.
88. Салов В. И. Современная западногерманская историография: некоторые проблемы новейшей истории / В. И. Салов. – М. : Наука, 1968 – 382 с.
89. Самохвалов Д. С. Анализ групповых фантазий в современной психологии: проблемы деконструкции и интерпретации [Электронный ресурс] / Д. С. Самохвалов // Тезисы участников семинара «Психологические свойства современного исторического знания» (Краснодар, 8 февраля 2003). – Режим доступа: <http://mncipi.narod.ru/t023.htm>
90. Согрин В. В. Мифы и реальности американской истории / В. В. Согрин. – М. : Мысль, 1986. – 256 с.
91. Согрин В. Критические направления немарксистской историографии США XX века / В. Согрин. – М. : Наука, 1987. – 270 с.
92. Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг школы «Анналов». – М. : Наука, 1993. – 207 с.
93. Суслопарова Е. А. Ричард Тоуни (1880–1962): лейбористский идеолог этического социализма и ученый историк / Е. А. Суслопарова // Новая и новейшая история. – 2012. – № 2.
94. Сухоруков С. Р. Западногерманская буржуазная историография советско-германских отношений / С. Р. Сухоруков. – М. : Наука, 1976. – 230 с.
95. Тимофеева М. В. Историк и время: британский марксист Кристофер Хилл / М. В. Тимофеева // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. – 2009. – № 1/2 (63).
96. Тишков В. А. История и историки в США / В. А. Тишков. – М. : Наука, 1985. – 352 с.
97. Трелья Э. Историзм и его проблемы / Э Трелья. – М. : ЮристГод, 1994. – 720 с.
98. Уильямсон С. История клиометрики в США / С. Уильямсон ; пер. А. Н. Полевой // Экономическая история. Обзорение. Вып. 1 / [под ред. В. И. Бовыкина, Л. И. Бородкина]. – М. : Центр эконом. истории при ист. ф-те МГУ, 1996. – С. 75-107.
99. Федосова Е. И. Франсуа Гизо: историк и государственный деятель [Электронный ресурс] / Е. И. Федосова // Новая и новейшая история. –

1997. – № 2. – Режим доступа до журн.: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/HISTORY/GUIZOT.HTM>

100. Фуко М. История сексуальности III. Забота о себе / М. Фуко. – М. : Изд-во Рефл-бук, 1998. – 288 с.

101. Хаас Г. Германская оккупационная политика в Ленинградской области (1941–1944 гг.) / Г. Хаас // Новая и новейшая история. – 2003. – № 6.

102. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; пер. с нем. В. В. Библихина – М. : Ad Marginem, 1997. – 312 с.

103. Харц Л. Либеральная традиция в Америке / Л. Харц ; пер. с англ., [общ. ред. В. В. Согрина]. – М. : Прогресс-Академия, 1993. – 406 с.

104. Чикалова И. Р. Англоведение в России : зарубежные труды по истории и государственному строю Англии в интеллектуальном пространстве империи (1860-е–1917 гг.) [Электронный ресурс] / И. Р. Чикалова // Диалог со временем. – 2011. – Вып. 36. – С. 314-343.– Режим доступа: http://roii.ru/publications/dialogue/article/36_15/chikalova_i.p./english-studies-in-russia-foreign-works-on-english-history-and-state-in-the-intellectual-space-of-the-russian-empire-1860s-1917

105. Шютц А. Смысловая структура повседневного мира : очерки по феноменологической социологии / А. Шютц ; пер. с англ. А. Я. Алхасова, Н. Я. Мазлумяновой [сост. А. Я. Алхасов]. – М. : Институт Фонда «Общественное мнение», 2003. – 336 с.

106. Эриксен Т. Х. Тирания момента: Время в эпоху информации / Т. Х. Эриксен. – М. : Весь мир, 2003. – 486 с.

Російська історіографія

1. 150-тилетие со дня рождения А. С. Лаппо-Данилевского // Журнал «Клио». – 2003. – № 12.

2. Аверинцев С. Бахтин, смех, христианская культура/ С. Аверинцев // М. М. Бахтин как философ. – М., 1992. – С. 7-19.

3. Алпатов М. А. Русская историческая мысль и Западная Европа (XVIII–первая половина XIX в.) / М. А. Алпатов. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

4. Бажов С. И. Философия истории Н. Я. Данилевского / С. И. Бажов. – М. : ИФРАН, 1997. – 375 с.

5. Бахтин М. М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса / М. М. Бахтин. – М. : Худ. лит-ра, 1965. – 527 с.

6. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 215 с.

7. Беленький И. Л. Биография и биографика в отечественной культурно-исторической традиции / И. Л. Беленький // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. Спец. Вып. : Историческая биография и персональная история. – М., 2001. – С. 29-45.

8. Белоусов Л. С. Как преподавать новую и новейшую историю в университете? / Л. С. Белоусов // Новая и новейшая история. – 2009. – № 1.

9. Бовькин Д. Ю. О современной российской историографии Французской революции XVIII века (полемиические заметки) / Д. Ю. Бовькин // Новая и новейшая история. – 2007. – № 1.

10. Бузескул В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX в. / В. П. Бузескул. – Л. : Соцэкгиз, 1929–1931. – Ч. 1-2.
11. Васильев Ю. А. Феномен «Ecole russe»: теория истории Н. И. Кареева [Электронный ресурс] / Ю. А. Васильев // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 2-3. – Режим доступа до журн.: <http://cyberleninka.ru/article/n/fenomen-ecole-russe-teoriya-istorii-n-i-kareeva-nachalo>
12. Вебер Б. Г. Историографические проблемы / Б. Г. Вебер. – М. : Наука, 1974. – 336 с.
13. Виппер Р. Ю. Очерки теории исторического познания / Р. Ю. Виппер. – М., 1911. – 292 с.
14. Высокова В. В. Универсальная история в современной историографии / В. В. Высокова // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Вып. 18. – М., 2007. – С. 170-189.
15. Гуревич А. Я. Историческая наука и историческая антропология / А. Я. Гуревич // Вопросы философии. – 1988. – № 1.
16. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов» / А. Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993. – 327 с.
17. Гуревич А. Я. Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении в зарубежной историографии / А. Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1989. – С. 114-135.
18. Гуревич А. Я. Социальная история и историческая наука / А. Я. Гуревич // Вопросы философии. – 1990. – № 4.
19. Гуревич А. Я. Проблема ментальностей в современной историографии / А. Я. Гуревич // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. – Вып. 1. – М., 1989.
20. Дорошенко Н. М. Философия и методология истории в России (конец XIX – начало XX века) : учебное пособие / Н. М. Дорошенко. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1997. – 162 с.
21. Заковоротная М. В. Идентичность человека. Социально-философские аспекты / М. В. Заковоротная. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1999. – 300 с.
22. Зверева Г. И. Историческое знание в контексте культуры конца XX века: проблема преодоления власти модернистской парадигмы / Г. И. Зверева // Гуманитарные науки и новые информационные технологии. – М., 1994. – Вып. 2. – С. 127-142.
23. Зверева Г. И. Историческое образование в высшей школе России: состояние и проблемы / Г. И. Зверева // Преподавание социально-гуманитарных дисциплин в вузах России: состояние, проблемы, перспективы : аналитический доклад / Ред. Л. Г. Ионин. – М., 2003. – С. 486-532.
24. Зверева Г. И. Новая российская историософия: риторические стратегии и прагматика / Г. И. Зверева // Феномен прошлого: сб. ст. / [отв. ред. И. М. Савельева, А. В. Полетаев]. – М., 2005. – С. 292-315.
25. Золотарев В. П. Исторические концепции Н. И. Кареева: содержание и эволюция / В. П. Золотарев. – Л. : ЛГУ, 1988. – 160 с.
26. Золотухина-Аболина Е. В. Повседневность и другие миры опыта. Деконструктивизм. Постмодернизм / Е. В. Золотухина-Аболина. – М. : Интрада, 1996. – 255 с.

27. Иллерицкий В. Е. Революционная историческая мысль в России: до-марксистский период / В. Е. Иллерицкий. – М. : Мысль, 1974. – 349 с.
28. Ионин Л. Г. Историзм повседневности / Л. Г. Ионин // Структуры культуры и человек в современном мире. – М. : Институт философии, 1987. – С. 37-71.
29. Ионин Л. Г. Повседневность как несправадник и неидеал / Л. Г. Ионин // Художественный журнал. – 1997. – № 17.
30. Ионов И. Н. Глобальная история и история мировых цивилизаций / И. Н. Ионов // Глобальная история и история мировых цивилизаций. – М., 2003. – Вып 5(28). – С. 5-45.
31. Ионов И. Н. Глобальная история: основные направления и существенные особенности / И. Н. Ионов // Цивилизации. Вып. 5 : Проблемы глобалистики и глобальной истории / [Отв. ред. А. О. Чубарьян]. – М., 2002. – С. 83-117.
32. Ионов И. Н. Основные направления и методология глобальной истории / И. Н. Ионов // Новая и новейшая история. – 2003. – № 1.
33. Искендеров А. А. Два взгляда на историю / А. А. Искендеров // Вопросы истории. – 2005. – № 4.
34. Искендеров А. А. Историческая наука на пороге XXI века / А. А. Искендеров // Вопросы истории. – 1996. – № 4.
35. Каганович Б. С. Евгений Викторович Тарле и петербургская школа историков / Б. С. Каганович. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1995. – 138 с.
36. Каменский А. Б. Повседневность русских городских обывателей: Исторические анекдоты из провинциальной жизни XVIII века / А. Б. Каменский. – М. : РГГУ, 2006. – 408 с.
37. Каменский З. А. Тимофей Николаевич Грановский / З. А. Каменский. – М. : Мысль, 1988. – 193 с.
38. Кареев Н. И. Прожитое и пережитое / Н. И. Кареев. – Л. : ЛГУ, 1990. – 384 с.
39. Ковальченко И. Д. Кризис русской буржуазной исторической науки в конце XIX – начале XX вв. / И. Д. Ковальченко, А. Е. Шикло // Вопросы истории. – 1982. – № 1.
40. Корзун В. П. Образы исторической науки на рубеже XIX–XX вв.: анализ отечественных историографических концепций / В. П. Корзун. – Екатеринбург; Омск : ОМГУ, 2000. – 226 с.
41. Культурная история жеста // История ментальностей, историческая антропология. Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М. : РГГУ, 1996. – С. 119-128.
42. Левандовский А. А. Т. Н. Грановский в русском общественном движении / А. А. Левандовский. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 258 с.
43. Лелеко В. Д. Повседневность в исторических исследованиях / В. Д. Лелеко // Историзм в культуре : материалы междунар. науч. конф. – СПб., 1998. – С. 160-167.
44. Лелеко В. Д. Пространство повседневности в европейской культуре / В. Д. Лелеко. – СПб. : СПбГУКИ, 2002. – 320 с.
45. Леонтьева О. Б. «Субъективная школа» в русской мысли: Проблемы теории и методологии истории / О. Б. Леонтьева. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. – 346 с.

46. Леонтьева О. Б. Марксизм в России на рубеже XIX–XX веков. Проблемы методологии истории и теории исторического процесса / О. Б. Леонтьева. – Самара : Изд-во «Самарский университет», 2004. – 206 с.
47. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
48. М. М. Бахтин: эстетическое наследие и современность : межвузовский сборник. – Саранск : Изд-во Мордов. ун-та, 1992. – 367 с.
49. Малинов А. В. Философия истории в России : конспект университетского спецкурса / А. В. Малинов. – СПб. : Летний сад, 2001. – 190 с.
50. Митин И. И. Методика полевых гуманитарно-географических исследований в контексте мифогеографии / И. И. Митин // Гуманитарная география : научный и культурно-просветительский альманах. – М. : Институт Наследия, 2005. – Вып. 2. – С. 235-275.
51. Могильницкий Б. Г. Методология истории в системе университетского образования / Б. Г. Могильницкий // Новая и новейшая история. – 2003. – № 6.
52. Мягков Г. П. «Русская историческая школа». Методологические и идейно-политические позиции / Г. П. Мягков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988. – 198 с.
53. Мягков Г. П. Научное сообщество в исторической науке: опыт «русской исторической школы» / Г. П. Мягков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2000. – 295 с.
54. Нечухрин А. Н. Содержание понятия «кризис историографии» [Электронный ресурс] / А. Н. Нечухрин, С. П. Рамазанов // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 3 / рэдкал.: У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2007. – С. 35-46. – Режим доступа: http://www.hist.bsu.by/images/stories/files/nauka/izdania/istochnik/3/Nechuhrin_Ramazanov.pdf
55. Оболенская С. В. «История повседневности» в современной историографии ФРГ [Электронный ресурс] / С. В. Оболенская // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 182-198. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
56. Петров А. Е. Перевернутая история. Лженаучные модели прошлого / А. Е. Петров // Новая и новейшая история. – 2004. – № 3.
57. Побережников И. В. Переход от традиционного к индустриальному обществу: теоретико-методологические проблемы модернизации / И. В. Побережников. – М. : РОССПЭН, 2006. – 240 с.
58. Погодин С. Н. «Русская школа» историков: Н. И. Кареев, И. В. Лучицкий, М. М. Ковалевский / С. Н. Погодин. – СПб. : СПбГУ, 1997. – 337 с.
59. Портреты историков: время и судьбы : в 2 т. Т. 1 : Отечественная история / Отв. ред. Г. Н. Севостьянов, Л. Т. Мильская. – М. : Иерусалим, 2000. – 431 с.
60. Проскуракова Н. А. Концепции цивилизации и модернизации в отечественной историографии / Н. А. Проскуракова // Новая и новейшая история. – 2005. – № 7.
61. Пушкарева Н. Л. История повседневности и частной жизни глазами историка / Н. Л. Пушкарёва // Социальная история. Ежегодник 2202 г. – М., 2003. – С. 142-144.

62. Пушкарёва Н. Л. История повседневности и частной жизни: содержание и соотношение понятий / Н. Л. Пушкарёва // Социальная история. Ежегодник 2004 г. – М., 2005. – С. 247-258.
63. Пушкарева Н. Л. Предмет и методы изучения повседневности / Н. Л. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1.
64. Пушкин С. Н. Историсофия русского консерватизма XIX века / С. Н. Пушкин. – Н. Новгород : Изд-во Волг.-Вят. акад. гос. службы, 1998. – 251 с.
65. Рамазанов С. П. Кризис в российской историографии начала XX века Ч. 1-2. / С. П. Рамазанов. – Волгоград, 1999-2000.
66. Репина Л. П. Всеобщая история в российской интеллектуальной традиции / Л. П. Репина // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Вып. 17. – М., 2006. – С. 5-11.
67. Репина Л. П. Гендерная история: проблемы и методы исследования / Л. П. Репина // Новая и новейшая история. – 1997. – № 6.
68. Репина Л. П. Идея всеобщей истории в России: от классики к неоклассике / Л. П. Репина. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 160 с.
69. Репина Л. П. Новые исследовательские стратегии в российской и мировой историографии : препринт WP6/2008/06 / Л. П. Репина. – М. : ГУ ВШЭ, 2008. – 32 с.
70. Репина Л. П. Т. Н. Грановский и идея всеобщей истории: от классики к пост-постмодерну / Л. П. Репина // Тимофей Николаевич Грановский: идея всеобщей истории : [статьи. Тексты] / РАН ; [Под ред. Л. П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2006. – С. 5-28.
71. Ростовцев Е. А. А. С. Лаппо-Данилевский в петербургской университетской корпорации / Е. А. Ростовцев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2013. – Т. XVI. – № 3 (68).
72. Савельева И. М. Современное общество и историческая наука: вызовы и ответы / И. М. Савельева // Мир Клио. Т. 1 : сб. ст. в честь Лорины Петровны Репиной / ИВИРАН ; Рос. о-во интеллектуальной истории ; [под общ. ред. А. Г. Суприянович]. – М. : [б. в.], 2007. – С. 157-186.
73. Савицкий Е. Е. Удовольствие от прошлого и чувство свободы в историографии 1990-х годов / Е. Е. Савицкий // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – Вып. 15. – М., 2005. – С. 179-209.
74. Сафронов Б. Г. Вопросы исторической теории в работах М. С. Корелина / Б. Г. Сафронов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1984. – 149 с.
75. Сафронов Б. Г. Историческое мировоззрение Р. Ю. Виппера и его время / Б. Г. Сафронов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1976. – 222 с.
76. Сафронов Б. Г. М. М. Ковалевский как социолог / Б. Г. Сафронов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1960. – 463 с.
77. Сафронов Б. Г. Н. И. Кареев о структуре социологического знания / Б. Г. Сафронов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1995. – 380 с.
78. Сахаров А. Н. Историческая наука на перепутье / А. Н. Сахаров // Россия в XX веке: судьбы исторической науки / Под общ. ред. А. Н. Сахарова. – М. : Наука, 1996. – С.5-10.
79. Сахаров А. Н. О новых подходах в российской исторической науке. 1990-е годы [Электронный ресурс] / А. Н. Сахаров. – Режим доступа: <http://www.iri-ran.ru/saxarov-o-novyx.html>

80. Севостьянов Г. Н. О тенденциях в исторической науке / Г. Н. Севостьянов // Новая и новейшая история. – 1991. – № 5.
81. Сеницын О. В. Неокантианская методология истории и развитие исторической мысли в России в конце XIX – начале XX вв. / О. В. Сеницын. – Казань : Унипресс, 1998. – 162 с.
82. Федотова В. Г. Истина и правда повседневности / В. Г. Федотова // Философская и социологическая мысль. – 1990. – № 3.
83. Федотова В. Г. Типология модернизаций и способов их изучения / В. Г. Федотова // Вопросы философии. – 2000. – № 4.
84. Филюшкин А. И. «Постмодернистский вызов» и его влияние на современную теорию исторической науки / А. И. Филюшкин // Топос. Философско-культурологический журнал. – 2000. – № 3.
85. Филюшкин А. И. Методологические инновации в современной российской исторической науке (вместо предисловия) / А. И. Филюшкин // Actio nova. 2000 : сб. науч. ст. – М., 2000. – С. 7-50.
86. Филюшкин А. И. Произошла ли методологическая революция в современной российской исторической науке? / А. И. Филюшкин // Историческая наука и методология истории в России XX века: к 150-летию со дня рождения акад. А. С. Лаппо-Данилевского. – СПб., 2003. – С. 59-68.
87. Филюшкин А. И. Смертельные судороги или родовые муки? Споры о конце исторической науки в начале XXI в. / А. И. Филюшкин // Россия XXI. – 2002. – № 4.
88. Хвостова К. В. Проблемы исторического познания в свете современных междисциплинарных исследований / К. В. Хвостова, В. К. Финн ; РГГУ ; ИВИРАН. – М. : [б.и.], 1997. – 257 с.
89. Хмылев Л. Н. Проблемы методологии в русской буржуазной историографии конца XIX – начала XX вв. / Л. Н. Хмылев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1978. – 240 с.
90. Хут Л. Р. Теоретико-методологические проблемы изучения истории Нового времени в отечественной историографии рубежа XX–XXI вв. : монография / Л. Р. Хут ; МПГУ ; АГУ. – М. : Прометей, 2010. – 704 с.
91. Цамутали А. М. Борьба течений в русской историографии во второй половине XIX века / А. М. Цамутали. – Л. : Наука, 1977. – 317 с.
92. Чапкевич Е. И. Евгений Викторович Тарле / Е. И. Чапкевич. – М. : Наука, 1977. – 126 с.
93. Чубарьян А. О. Историческая наука в России к началу XXI в. / А. О. Чубарьян // Новая и новейшая история. – 2003. – № 3.
94. Чубарьян А. О. О некоторых тенденциях развития исторической науки на рубеже веков / А. О. Чубарьян // Историческая наука и образование на рубеже веков : сб. ст. [сост. А. А. Данилов]. – М., 2004. – С. 62-74.
95. Чураков Д. О. 1917 год в современной историографии: проблемы и дискуссии / Д. О. Чураков // Новая и новейшая история. – 2009. – № 4.
96. Шкуринов П. С. Позитивизм в России в XIX в. / П. С. Шкуринов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1980. – 416 с.
97. Шмидт С. О. Путь историка : избр. труды по источниковедению и историографии / С. О. Шмидт. – М. : РГГУ, 1997. – 362 с.

98. Шувалов В. И. Социально-психологический аспект изучения истории в российской историографии последней трети XIX – первой половины XX вв. / В. И. Шувалов. – М. : МГПУ, 2001. – 227 с.

ДЖЕРЕЛА

1. Арьес Ф. Ребёнок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Арьес ; пер. с франц. Я. Ю. Старцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с.

2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес ; пер. с франц. В. К. Ронин ; [общ. ред. С. В. Оболенский]. – М. : Прогресс, 1992. – 528 с.

3. Берк Э. Размышления о революции во Франции / Э. Берк. – М. : Рудомино, 1993. – 143 с.

4. Блок М. Короли-чудотворцы: очерк представлений о сверхъестеств. характере королев. власти, распространен. преимущественно во Франции и в Англии / М. Блок ; [пер. с франц. и коммент. В. А. Мильчиной]. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 709 с.

5. Блок М. Феодальне суспільство / М. Блок ; пер. з франц. В. Шовкуна. – К. : Вид. дім «Весесвіт», 2001. – 528 с.

6. Бокль Г. Т. История цивилизаций: история цивилизации в Англии / Г. Т. Бокль. – М. : Мысль, 2000–2002. – Т. 1, 2.

7. Бродель Ф. Время мира / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Прогресс, 1988. – 634 с.

8. Бродель Ф. Динамика капитализма / Ф. Бродель ; пер. с франц. – Смоленск : Полиграмма, 1993. – 128 с.

9. Бродель Ф. История и общественные науки и историческая длительность / Ф. Бродель ; пер. с франц. // Философия и методология истории / под ред. И. С. Кона ; [РИО БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ]. – 2000. – С. 115–142.

10. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 1 : Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К. : Основи, 1995. – 540 с.

11. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 2 : Ігри обміну. – К. : Основи, 1997. – 585 с.

12. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII ст. : у 3-х т. / Ф. Бродель ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 3 : Час світу. – К. : Основи, 1998. – 631 с.

13. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – Кн. 1 : Пространство и история. – 406 с.

14. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – Кн. 2 : Люди и вещи. – Ч. 1 : Численность народонаселения и её колебания на протяжении веков. – 244 с.

15. Бродель Ф. Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель ; пер. с франц. – М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1997. – Кн. 2 : Люди и вещи. – Ч. 2 : «Крестьянская экономика» до начала XX века. – 512 с.

16. Буркхард Я. Век Константина Великого / Я. Буркхардт ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003. – 367 с.
17. Буркхардт Я. Культура Италии в эпоху Возрождения : опыт исследования / Я. Буркхардт ; пер. с нем. [2-е изд., испр.]. – М. : Инграда, 1996. – 543 с.
18. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.
19. Виндельбанд В. История и естествознание : речь при вступлении в ректорскую должность в 1894 г. / В. Виндельбанд. – М., 1901. – 25 с.
20. Виндельбанд В. Прелюдии : философские статьи и речи / В. Виндельбанд. – СПб., 1904. – 374 с.
21. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. Книга 1. / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 350 с.
22. Гиббон Э. Закат и падение Римской империи : в 7 т. / Э. Гиббон ; пер. с англ. – М. : Терра, 1997. – Т. 1-7.
23. Гиббон Э. История упадка и крушения Римской империи / Э. Гиббон ; пер. с англ. В. Н. Неведомского. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 704 с.
24. Гизо Ф. История Английской революции / Ф. Гизо ; пер. с фр. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – Т. 1, 2.
25. Гизо Ф. История цивилизации в Европе / Ф. Гизо. – Минск : Беларуская Энцыклапедыя, 2005. – 416 с.
26. Гизо Ф. История цивилизации во Франции : в 4-х т. / Ф. Гизо. – М. : Рубежи XXI. – 2006. – Т. 1-4.
27. Гинзбург К. Образ шабаша ведьм и его истоки [Электронный ресурс] / К. Гинзбург // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 132-146. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
28. Гинзбург К. Сыр и черви: картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург ; пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельской, [предисл. О. Ф. Кудрявцева]. – М. : РОССПЭН, 2000. – 272 с.
29. Гобсбаум Е. Вік екстремізму : коротка історія XX віку, 1914–1991 / Е. Гобсбаум ; пер. з англ. О. Мокровольский. – К. : Вид. дім «Альтернативи», 2001. – 543 с.
30. Грановский Т. Н. Лекции по истории средневековья / Т. Н. Грановский. – М. : Наука, 1987. – 315 с.
31. Грин Дж. Р. История Англии и английского народа / Дж. Р. Грин ; пер. с англ. – М. : Кучково поле : Гиперборея, 2007. – 886 с.
32. Гуревич А. Я. Средневековый купец [Электронный ресурс] / А. Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 97-146. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
33. Гуревич А. Я. Индивид : статья для возможного в будущем «Толкового словаря средневековой культуры» [Электронный ресурс] / А. Я. Гуревич // От мифа к литературе : сборник в честь семидесятилетия Е. М. Мелетинского. – М., 1993. – Режим доступа: <https://sites.google.com/site/lubitelkultury/Home-5-6>
34. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
35. Гуревич А. Я. Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Exempla, XIII в. / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1989. – 366 с.

36. Гуревич А. Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990. – 395 с.
37. Данилевский Н. Я. Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н. Я. Данилевский; [сост., вступ. статья и комментарии А. А. Галактионова]. – СПб. : Глаголь, 1995. – 552 с.
38. Дарнтон Р. Великое кошачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Р. Дарнтон ; пер. Т. Доброницкой, С. Кулланды. – М. : Новое литературное обозрение, 2002. – 384 с.
39. Два письма Марка Блока и Люсьена Февра [Электронный ресурс] / пер., коммент. и вступ. ст. И. С. Филиппова // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 199-211. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
40. Демос Л. Психоистория [Электронный ресурс] / Л. Демос. – СПб. : Феникс, 2000. – 512 с.
41. Демос Л. Детские источники терроризма [Электронный ресурс] / Л. Демос // XXI век : актуальные проблемы исторической науки : материалы междунар. науч. конф., посвящ. 70-летию ист. фак. БГУ. Минск, 15–16 апр. 2004 г. / [отв. ред В. Н. Сидорцов и др.]. – Минск : БГУ, 2004. – С. 195-198. – Режим доступа: <http://www.elib.bsu.by/handle/123456789/1137>
42. деМос Л. Психоисторические мотивы войны и геноцида [Электронный ресурс] / Л. деМос // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны : навук. зб. Вып. 3 / рэдкал. : У. Н. Сідарцоў, С. М. Ходзін (адк. рэдактары) і інш. – Мінск : БДУ, 2007. – С. 168-180. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/198>
43. Дильтей В. Категории жизни / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1995. – № 10.
44. Дильтей В. Сущность философии / В. Дильтей // Философия в систематическом изложении. – СПб. : Тов-во «Общ-ная польза», 1909. – С. 1-70.
45. Дубина В. С. «История повседневности» в плюрализме культурных поворотов: российский и немецкий опыт [Электронный ресурс] / В. С. Дубина. – Режим доступа: <http://ecsosman.hse.ru/data/2012/12/15/1251395196/10.pdf>
46. Дюби Ж. Европа в Средние века / Ж. Дюби ; пер. с франц. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994. – 316 с.
47. Дюби Ж. Кургузая любовь и перемены в положении женщин во Франции XII в. [Электронный ресурс] // Одиссей. Человек в истории. – М., 1990. – С. 90-96. – Режим доступа: http://www.krotov.info/libr_min/15_o/di/ssey_1990_00.htm
48. Дюби Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о себе самом / Ж. Дюби ; пер. с франц. Ю. А. Гинзбург. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 311 с.
49. Земон Дэвис Н. Дамы на обочине. Три женских портрета XVII века / Н. Земон Дэвис ; пер. с англ. – М. : Новое литературное обозрение, 1999. – 400 с.
50. Земон Дэвис Н. Возвращение Мартена Герра / Н. Земон Дэвис ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990. – 208 с.

51. Земон Дэвис Н. Обряды насилия / Н. Земон Дэвис ; пер. с англ. // История и антропология : междисциплинарные исследования на рубеже XX–XXI веков. – СПб. : Алетейя, 2006. – С. 111–162.
52. Зибель Г. О законах исторического знания / Г. Зибель. – СПб., 1866. – 363 с.
53. Зинн Г. Народная история США: с 1492 года до наших дней / Г. Зинн ; пер. с англ. – М. : Весь мир, 2006. – 880 с.
54. История женщин на Западе : в 5 томах. – СПб. : Алетейя, 2006–2014. – (Серия: «Гендерные исследования»).
55. Кайзер Д. Н. Возраст при браке и разница в возрасте супругов в городах России в начале XVIII в. / Д. Н. Кайзер // Сословия и государственная власть в России. XV – середина XIX вв. : в 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1994. – С. 225–237.
56. Карамзин Н. М. История государства Российского : в 3-х кн. / Н. М. Карамзин. – М. : Книга, 1988–1989.
57. Кареев Н. И. Историология: теория исторического процесса / Н. И. Кареев. – Пг., 1915. – 675 с.
58. Кареев Н. И. Крестьяне и крестьянский вопрос во Франции в последней четверти XVIII века / Н. И. Кареев. – М., 1879. – 284 с.
59. Кареев Н. И. Основные вопросы философии истории [Электронный ресурс] / Н. И. Кареев. – СПб., 1897. – 286 с. – Режим доступа: <http://minervium.com/sociology/Kareev-Osnovnyye-voprosy-filosofii-istorii.html>
60. Кареев Н. И. Сущность исторического процесса и роль личности в истории / Н. И. Кареев. – СПб. : Тип. Стасюлевича, 1914. – 574 с.
61. Карлейль Т. Герои и почитание героев в истории / Т. Карлейль. – М. : Эксмо, 2008. – 865 с.
62. Карлейль Т. История Французской революции / Т. Карлейль ; пер. с англ. Ю. В. Дубровина, Е. А. Мельниковой (ч. I). – М. : Мысль, 1991. – 575 с.
63. Карлейль Т. Теперь и прежде / Т. Карлейль ; [сост., подгот. текста и примеч. Р. К. Медведевой]. – М. : Республика, 1994. – 415 с.
64. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский // Ключевский В. О. Сочинения : в 9 т. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1. – 432 с.
65. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории: автобиография / Р. Дж. Коллингвуд. – М. : Наука, 1980. – 486 с.
66. Кропоткин П. А. Великая французская революция 1789–1793 / П. А. Кропоткин. – М. : Мысль, 1979. – 450 с.
67. Лампрехт К. История германского народа : в 3-х т. / К. Лампрехт. – М., 1894–1896. – Т. 1–3.
68. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории / А. С. Лаппо-Данилевский. – М. : Территория будущего, 2006. – 622 с.
69. Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века : сб. ст. / под ред. А. Г. Вишневого, И. С. Кона. – М. : Статистика, 1979. – С. 132–157.
70. Ле Гофф Ж. Другое Средневековье: время, труд и культура Запада / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – 378 с.
71. Ле Гофф Ж. Средневековый мир воображаемого / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. [общ. ред. С. К. Цатуровой]. – М. : Прогресс, 2001. – 440 с.

72. Ле Гофф Ж. Является ли все же политическая история становым хребтом истории? / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М., 1994. – С. 192-224.
73. Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф ; пер. с франц. ; [послел. А. Я. Гуревича]. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 376 с.
74. Ле Руа Ладюри Э. Монтайю, окситанская деревня (1294–1324) / Э. Ле Руа Ладюри ; пер. с франц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 544 с.
75. Лебина Н. Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии: 1920–1930 годы / Н. Б. Лебина. – СПб. : Летний сад, 1999. – 334 с.
76. Ленин В. И. Карл Маркс : краткий биографический очерк с изложением марксизма [Электронный ресурс] / В. И. Ленин. – Режим доступа: <https://www.marxists.org/russkij/lenin/works/lenin008.htm>
77. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке / М. Лернер ; пер. с англ. – М. : Радуга, 1992. – 671 с.
78. Ле Руа Ладюри Е. Відкритість. Суспільство. Влада / Е. Ле Руа Ладюри, Г. Буржуа ; пер. з франц. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 264 с.
79. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. Быт и традиции русского дворянства / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 1994. – 670 с.
80. Людтке А. Полиморфная синхронность: немецкие индустриальные рабочие и политика в повседневной жизни / А. Людтке // Конец рабочей истории? / под ред. Марселя ван дер Линдена. – М. : Улисс 1996. – С. 63-129.
81. Мандру Р. Франция раннего Нового времени, 1500–1640 : эссе по исторической психологии / Р. Мандру; Пер. с франц. А. Лазарева. – М. : Территория будущего, 2010. – 328 с.
82. Маркс К. [Рецензия на книгу] Гизо. Почему удалась английская революция? Рассуждение об истории английской революции / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1956. – Т. 7. – С. 218-223.
83. Маркс К. Капитал / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М.: Политиздат, 1960. – Т. 23. – 878 с.
84. Маркс К. Манифест коммунистической партии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1955. – Т. 4. – С. 419-459.
85. Маркс К. Немецкая идеология [Электронный ресурс] / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Режим доступа: https://www.marxists.org/russkij/marx/1845/german_ideology/index.htm
86. Медик Х. Народ с книгами. Домашние библиотеки и книжная культура в сельской местности в конце раннего Нового времени. Лайхинген (1748–1820) / Х. Медик // Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории / под ред. М. М. Кромма. – СПб. : Алетейя, 2003. – С. 181-222.
87. Мишле Ж. Народ / Ж. Мишле ; [подгот. В. Г. Дмитриев, Ф. А. Коган-Бернштейн]. – М. : Наука, 1965. – 148 с.
88. Моммзен Т. История Рима / Т. Моммзен; [препринт изд. 1909 г.]. – М. : Вече, 2009. – 455 с.
89. Нора П. Всемирное торжество памяти [Электронный ресурс] / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41). – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/nora22.html>

90. Писаренко К. Повседневная жизнь русского двора в царствование Елизаветы Петровны / К. Писаренко. – М. : Молодая гвардия, 2003. – 873 с.
91. Плеханов Г. В. Огюстен Тьерри и материалистическое понимание истории [Электронный ресурс] / Г. В. Плеханов // Плеханов Г. В. Сочинения. – Т. VIII. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1925. – Режим доступа: <https://www.marxists.org/russkij/plekhano/1895/tierry.htm>
92. Ревель Ж. Микроисторический анализ и конструирование социального / Ж. Ревель ; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996. – С. 110-127.
93. Риккерт Г. Границы естественнонаучного образования понятий: логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт ; вступ. ст. Б. В. Маркова. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.
94. Риккерт Г. Наука о природе и науки о культуре / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998. – 413 с.
95. Риккерт Г. Философия жизни / Г. Риккерт. – К. : Ника-Центр, 1998. – 512 с.
96. Рюде Дж. Народные «низы» в истории: 1730–1848 / Дж. Рюде ; пер. с англ. Е. Бухаровой, О. Зелениной ; [предисл. М. А. Барга]. – М. : Прогресс, 1984. – 318 с.
97. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства: 1990–1992 гг. / Ч. Тилли ; пер. с англ. Т. Б. Менской. – М. : Территория будущего, 2009. – 328 с.
98. Тойнби А. Дж. Исследование истории : в 3 т. / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2006. – 1333 с.
99. Тойнби А. Дж. Роль личности в истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Астрель, 2012. – 222 с.
100. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1991. – 736 с.
101. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории : сборник / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Рольф, 2002. – 592 с.
102. Токвиль А. Давній порядок і революція / А. Токвиль ; з франц. пер. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2000. – 224 с.
103. Токвиль А. Про демократію в Америці / А. Токвиль ; з франц. пер. Г. Філіпчук, М. Москаленко. – К. : Всесвіт, 1999. – 590 с.
104. Тюрго А.-Р. Ж. Рассуждения о всеобщей истории (план двух рассуждений) / А.-Р. Ж. Тюрго // Тюрго А.-Р. Ж. Избранные философские произведения ; пер. А. И. Шапиро. – М. : Соцэкгиз, 1937. – С. 77-142.
105. Тьерри О. Избранные произведения / О. Тьерри ; пер. с фр. – М. : Соцэкгиз, 1937. – 410 с.
106. Уайт Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе в XIX в. / Х. Уайт. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 528 с.
107. Февр Л. Бои за историю / Л. Февр ; пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича, Ю. Н. Стефанова ; [статья А. Я. Гуревича ; коммент. Д. Э. Харитоновича]. – М. : Наука, 1991. – 529 с.
108. Фромм Э. АнаATOMия человеческой деструктивности / Э. Фромм ; [авт. вст. ст. П. С. Гуревич]. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
109. Хаджнал Дж. Европейский тип брачности в перспективе / Дж. Хаджнал // Брачность, рождаемость, семья за три века : сб. ст. / под ред. А. Г. Вишневского, И. С. Кона. – М. : Статистика, 1979. – С. 14-70.

110. Хальбвакс М. Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41).
111. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М.: Новое изд-во, 2007. – 348 с.
112. Хилл К. Английская Библия и революция XVII века / К. Хилл ; пер. с англ. – М. : ИВИ РАН, 1998. – 505 с.
113. Шартье Р. «Народные читатели» и их чтение от эпохи Возрождения до эпохи Классицизма / Р. Шартье // История чтения в западном мире от Античности до наших дней [ред.-сост. Г. Кавалло, Р. Шартье ; пер. с франц. М. А. Руновой, Н. Н. Зубкова, Т. А. Недашковской]. – М. : ФАИР, 2008. – С. 339-358.
114. Шартье Р. История сегодня : сомнения, вызовы, перспективы / Р. Шартье ; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1995. – С. 193-205.
115. Шартье Р. Культурные истоки Французской революции / Р. Шартье ; пер. с франц. О. Э. Гринберг. – М. : Искусство, 2001. – 256 с.
116. Шартье Р. Новая культурная история / Р. Шартье ; пер. с франц. // Homo Historicus : к 80-летию со дня рождения Ю. Л. Бессмертного : в 2 кн. / ИВИ РАН ; [отв. ред. А. О. Чубарьян]. – М. : Наука, 2003. – Кн. 1.
117. Шартье Р. Письменная культура и общество / Р. Шартье ; пер. с франц. и послесл. И. К. Стаф. – М. : Новое изд-во , 2006. – 272 с.
118. Шартье Р. Социология текстов и история письменной культуры : дон Кихот в книгопечатне / Р. Шартье ; пер. с франц. И. К. Стаф. – М. : РГГУ, 2006. – 52 с.
119. Шлезингер А. М. Циклы американской истории / А. М. Шлезингер ; пер. с англ., [закл. статья В. И. Терехова]. – М. : Прогресс-Академия, 1992. – 688 с.
120. Шоню П. Во что я верую / П. Шоню. – М. : Русский путь, 1996. – 288 с.
121. Шоню П. История Латинской Америки / П. Шоню. – М. : Астрель; АСТ, 2009. – 160 с.
122. Шоню П. Цивилизация классической Европы / П. Шоню. – Екатеринбург : У-Фактория, 2005. – 608 с.
123. Шоню П. Цивилизация Просвещения / П. Шоню. – Екатеринбург; М. : У-Фактория; АСТ, 2008. – 688 с.
124. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / О. Шпенглер ; пер. с нем., [вступ. ст., прим. К. А. Савьяна]. – М. : Мысль, 1993-1998. – Т. 1, 2.
125. Шюц А. Структура повседневного мышления / А. Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2.
126. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; пер. с англ., [общ. ред. и предисл. А. В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996. – 344 с.
127. Эриксон Э. Г. Детство и общество / Э. Г. Эриксон ; пер. с англ. А. А. Алексеев. – СПб. : Летний сад, 2000. – 416 с.
128. Эриксон Э. Г. Молодой Лютер : психоаналитическое историческое исследование / Э. Г. Эриксон ; пер. с англ. А. М. Каримского. – М. : Медиум, 1996. – 560 с.
129. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 1996. – 736 с.
130. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Наука, 1991. – 527 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З ТЕМИ «ІСТОРИЧНА АНТРОПОЛОГІЯ ЯК НОВІТНЯ ПАРАДИГМА ІСТОРІОПИСАННЯ»

1. Галузь антропологічного знання, яка зосереджує увагу на вивченні проблем людського буття у світі загалом та ставить питання про сутність людини:

- ◆ теологічна антропологія;
- ◆ філософська антропологія;
- ◆ культурна антропологія;
- ◆ когнітивна антропологія;
- ◆ історична антропологія.

2. Галузь антропологічного знання, яка вивчає взаємодію людини зі світом надвербального, божественного:

- ◆ теологічна антропологія;
- ◆ філософська антропологія;
- ◆ культурна антропологія;
- ◆ когнітивна антропологія;
- ◆ історична антропологія.

3. Особлива галузь наукових досліджень, сформована в останній чверті XIX ст., яка зосереджує увагу на процесі взаємовідносин людини та культури:

- ◆ теологічна антропологія;
- ◆ філософська антропологія;
- ◆ культурна антропологія;
- ◆ когнітивна антропологія;
- ◆ історична антропологія.

4. Галузь антропологічних досліджень, основою якої є уявлення про культуру як систему символів, специфічно людський спосіб пізнання й організації ментального конструювання навколишньої дійсності:

- ◆ теологічна антропологія;
- ◆ філософська антропологія;
- ◆ культурна антропологія;
- ◆ когнітивна антропологія;
- ◆ історична антропологія.

5. Дискурсивний аспект антропологічного знання полягає у:

- ◆ знання розглядається не тільки як відображення дослідником «іншої культури», але як діалог між вченим та культурою, яку він досліджує;
- ◆ істинне знання можна отримати тільки з урахуванням історичного контексту, де функціонувало досліджуване явище;

- ◆ інформацію про минуле можна отримати тільки за умови комплексного дослідження історичних джерел;
- ◆ факти минулого поділяються на антропологічні та власне історичні;
- ◆ істинне знання можна отримати тільки за умови «проникнення» у дискурс минулого.

6. Учений, який започаткував підхід до культурної антропології як до науки інтерпретації, спрямованої на пошук смислів та значень:

- ◆ Клод Леві-Строс;
- ◆ Броніслав Малиновський;
- ◆ Макс Вебер;
- ◆ Альфред Редкліф-Браун;
- ◆ Кліфорд Гірц.

7. Англійський соціальний антрополог, який розглядав соціальні феномени як природні факти, в основі яких лежать загальні структурні ознаки:

- ◆ Клод Леві-Строс;
- ◆ Броніслав Малиновський;
- ◆ Макс Вебер;
- ◆ Альфред Редкліф-Браун;
- ◆ Кліфорд Гірц.

8. Теорія та методологія тлумачення текстів, яка здійснила безпосередній вплив на розвиток антропології як науки:

- ◆ семіотика;
- ◆ семантика;
- ◆ геральдика;
- ◆ логістика;
- ◆ герменевтика.

9. Історик, який у французькому енциклопедичному словнику «Нова історична наука» у 1978 р. використав назву «історична антропологія» у значенні окремої дисципліни:

- ◆ Жюль Мішле;
- ◆ Фернан Бродель;
- ◆ Емануель Ле Руа Ладюрі;
- ◆ Андре Бюрг'єр;
- ◆ Марк Блок.

10. Родоначальник теорії «нація – уявна спільнота»:

- ◆ Бенедикт Андерсон;
- ◆ Ентоні Сміт;
- ◆ Ернест Гелнер;

- ◆ Карл Маркс;
- ◆ Жорж Дюбі.

11. Методи лінгвістичного аналізу почали активно залучатися західними істориками, починаючи з:

- ◆ середини XIX ст.;
- ◆ 80–90 рр. XIX ст.;
- ◆ 20–30 рр. XX ст.;
- ◆ 60–70 рр. XX ст.;
- ◆ XXI ст.

12. Основи теорії ментальності були закладені:

- ◆ радянською школою марксистів;
- ◆ англійською школою соціальної антропології;
- ◆ американською школою структурної антропології;
- ◆ італійською школою мікроісторії;
- ◆ французькою школою «Анналів».

13. Оберіть правильне твердження:

А. Термін «менталітет» характеризує колективні уявлення, світогляд певної епохи.

Б. На межі XIX–XX ст. термін «менталітет» використовувався у сенсі примітивності чи архаїки:

- ◆ правильне твердження А;
- ◆ правильне твердження Б;
- ◆ правильні обидва твердження;
- ◆ жодне з тверджень не є правильним.

14. Автор книги «Королі-чудотворці» – французький історик:

- ◆ Марк Блок;
- ◆ Люсьєн Февр;
- ◆ Філіп Ар'єс;
- ◆ Емануель Ле Руа Ладорі;
- ◆ Андре Бюрг'єр.

15. «Історія тіла» є центральним предметом:

- ◆ матеріальної та біологічної антропології;
- ◆ економічної антропології;
- ◆ соціальної антропології;
- ◆ культурної антропології;
- ◆ політичної антропології.

16. Оберіть правильне твердження:

А. Основною тезою Філіпа Ар'єса є твердження про відсутність у середньовічних родинах особливого ставлення до дітей та взагалі материнської та батьківської любові.

Б. У своїх дослідженнях Ар'єс використав матеріали, що стосуються, головним чином, вищих прошарків суспільства.

- ◆ правильне твердження А;
- ◆ правильне твердження Б;
- ◆ правильні обидва твердження;
- ◆ жодне з тверджень не є правильним.

17. Історія ментальності стала провідним напрямом у французькій історіографії у:

- ◆ середині XIX ст.;
- ◆ 80–90 рр. XIX ст.;
- ◆ 20–30 рр. XX ст.;
- ◆ 60–70 рр. XX ст.;
- ◆ на початку XXI ст.

18. Автор книги «Магістрати та чаклуни у Франції XVII ст. Аналіз історичної психології»:

- ◆ Філіп Ар'єс;
- ◆ Люсьєн Февр;
- ◆ Робер Мандру;
- ◆ Марк Блок;
- ◆ Арон Гуревич.

19. Думку про те, що історія та антропологія є двома різними методами спілкування з фактами культури й змішувати їх не варто, висловив:

- ◆ Броніслав Малиновский;
- ◆ Альфред Редкліф-Браун;
- ◆ Едвард Еванс-Прічард;
- ◆ Пітер Берк;
- ◆ Емануель Ле Руа Ладюрі.

20. На думку Томаса Карлейля, головний урок, який здатна надати історикам соціальна антропологія, полягає у тому, що:

- ◆ суспільство студіюють як єдине ціле на протигагу традиційному поділу на сфери – економічну, соціальну, політичну, духовну і т. д.;
- ◆ доцільним видається дослідження окремих галузей суспільного життя – економічної, соціальної, політичної, духовної, оскільки кожна із них вимагає власних специфічних методів аналізу;

- ◆ основну увагу слід приділяти питанням соціальної організації суспільства з урахуванням головних тенденцій суспільного розвитку;
- ◆ основну вагу слід відводити ролі окремих «великих» постатей в історії;
- ◆ слід приділяти увагу ролі «людини другого плану» в історії.

21. Оберіть правильне твердження:

А. Одним із висновків Айдана Макфарлейна є твердження про те що, відьомські процеси в Англії у XVII ст. виникали на ґрунті конфліктів між родичами.

Б. На думку Айдана Макфарлейна, серед відьом переважали жінки похилого віку, а ті, хто постраждав від їхніх капостей, зазвичай були молодші, що свідчить про конфлікт поколінь:

- ◆ правильне твердження А;
- ◆ правильне твердження Б;
- ◆ правильні обидва твердження;
- ◆ жодне з тверджень не є правильним.

22. У Німеччині найбільшого розвитку набула галузь історичної антропології:

- ◆ мікроісторія;
- ◆ історія повсякдення;
- ◆ історія ментальності;
- ◆ нова персональна історія;
- ◆ гендерна історія.

23. Оберіть правильне твердження:

А. Поняття «мікроісторія» ввійшло до наукового обігу в 30–40-х рр. і пов'язано із науковою діяльністю французької школи «Анналіс».

Б. Від початку виникнення термін використовували з негативним та іронічним підтекстом, слугував синонімом історії, яка досліджує нісенітничі та дрібничі:

- ◆ правильне твердження А;
- ◆ правильне твердження Б;
- ◆ правильні обидва твердження;
- ◆ жодне з тверджень не є правильним.

24. Що із зазначеного Андре Бюрг'єр не виокремив як принциповий напрям історичної антропології:

- ◆ матеріальну та біологічну антропологію;
- ◆ економічну антропологію;
- ◆ соціальну антропологію;
- ◆ культурну та політичну антропологію;
- ◆ релігійну антропологію.

25. Французький історик, який вперше зробив сприйняття дитинства у різні епохи предметом історичного дослідження:

- ◆ Марк Блок;
- ◆ Люсьєн Февр;
- ◆ Філіп Ар'єс;
- ◆ Емануель Ле Руа Ладюрі;
- ◆ Андре Бюрг'єр.

26. Родинно-споріднені відносини є предметом дослідження:

- ◆ матеріальної та біологічної антропології;
- ◆ економічної антропології;
- ◆ соціальної антропології;
- ◆ культурної антропології;
- ◆ політичної антропології.

27. Сюжет про вшанування Гінефора – собаки, який буцімто врятував малюка від величезного змія, але був убитий господарем-лицарем, як святий, описаний у книзі Ж. К. Шміта «Святий Гінефор, цілитель дітей (від XIII ст.)» і є прикладом дослідження:

- ◆ впливу родин протестантів на народну культуру;
- ◆ культу тварин у середньовіччі;
- ◆ ставлення лицарів до тварин;
- ◆ зіткнення фольклорної та клерикальної культури;
- ◆ взаємодії фольклорної та клерикальної культури.

28. Дослідження К. Гінзбурга «Нічна історія. Тлумачення шабашу» є прикладом:

- ◆ взаємодії наукової та фольклорної культури;
- ◆ соціальної структури учасників відьомських процесів;
- ◆ політичних відносин у Європі в період розквіту відьомських процесів;
- ◆ духовних витоків відьомства;
- ◆ впливу язичництва на формування відьомства.

29. Андре Бюрг'єр у статті, написаній 1986 р., визначив дослідницьке поле історичної антропології як:

- ◆ подієву історію;
- ◆ історію інституцій та рішень;
- ◆ історію свідомості;
- ◆ мікроісторію;
- ◆ історію поведінки та звичок.

30. Центральною категорією історії ментальностей, на думку Арона Гуревича, є:

- ◆ конфлікт;

- ◆ свідомість;
- ◆ мислення;
- ◆ картина світу;
- ◆ релігія.

31. Предметом історичної антропології, на думку представників школи «Анналів», є:

- ◆ структури повсякдення;
- ◆ економічні структури;
- ◆ соціальні структури;
- ◆ політичні відносини;
- ◆ духовні зв'язки людей.

32. Кого із російських істориків жодним чином не можна зарахувати до представників історичної антропології:

- ◆ Павла Мілюкова;
- ◆ Миколу Покровського;
- ◆ Лева Карсавіна;
- ◆ Бориса Романова;
- ◆ Михайла Бахтіна.

33. У концепції П'єра Бурдьє «хабітус» – це:

- ◆ соціальний прошарок новозеландського суспільства, який займає проміжне становище між племінною знаттю та військовим станом;
- ◆ сільське поселення в Шотландії, до складу якого входять усі родичі по чоловічій лінії та який є центром господарського життя;
- ◆ обов'язкова безшлюбність католицького духовництва, яка використовується церквою як засіб охорони церковного землеволодіння;
- ◆ сукупність матриць мислення та поведінки, які існують у певній групі і з яких індивід обирає стратегію поведінки;
- ◆ соціальна група, положення якої в суспільстві визначається ставленням до власності.

34. За К. Гірцом опис конкретної події, ритуалу чи ситуації, внаслідок якої дослідник намагається реконструювати значення чи відтінки сенсу, що містять слова чи вчинки її учасника:

- ◆ «конкретний» опис;
- ◆ «реальний» опис;
- ◆ «щільний» опис;
- ◆ «історичний опис»;
- ◆ «антропологічний опис».

35. Роберт Дарнтон, автор книги «Велике побиття котів та інші епізоди французької культурної історії», визначив жанр своєї книги як:

- ◆ містичну історію;
- ◆ антропологічну історію;
- ◆ зоологічну історію;
- ◆ культурологічну історію;
- ◆ просто історію.

36. Шаріварі – це:

- ◆ викуп, який наречений сплачував батькові за наречену;
- ◆ назва першої шлюбної ночі у Франції;
- ◆ обряд посвяти молодого нареченого у володіння жінкою;
- ◆ язичницьке свято на честь богині плодючості;
- ◆ обряд, який висміював нерівний шлюб та недостойну поведінку одного із подружжя.

37. Сукупність уявлень суспільства та окремих його індивідів про себе, узагальнений образ «Я» в певному соціокультурному контексті вміщує поняття:

- ◆ іманентність;
- ◆ ірреальність;
- ◆ імунітет;
- ◆ ідентичність;
- ◆ інфантильність.

38. Із чим пов'язана назва книги Карла Гінзбурга «Сир та хробаки. Космологія мельника XVI ст.»:

- ◆ головний герой книги Меноккіо дуже полюбляв сир;
- ◆ світ в уявленні Меноккіо являв собою сир, де з'явилися хробаки (ангели);
- ◆ з антисанітарними умовами, в яких жила середньовічна людина;
- ◆ з особливою метою дослідження середньовічної свідомості, яку використовував К. Гінзбург;
- ◆ з корпусом джерел, які використовував дослідник.

39. Автор статті «Чаклунство: дурість чи переворот у свідомості»:

- ◆ Люсьєн Февр;
- ◆ Марк Блок;
- ◆ Філіп Ар'єс;
- ◆ Емануель Ле Руа Ладюрі;
- ◆ Жак Ле Гофф.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАТЬ З ДИСЦИПЛІНИ

1. Відомий німецький антикознавець першої половини XIX ст., основоположник джерелознавства римської історії:

- а. Бартольд Нібур;
- б. Фрідріх Шлоссер;
- в. Готхольд Лессінг.

2. Один із перших американських істориків, засновник «англо-саксонської школи» в американській історіографії:

- а. Генрі Адамс;
- б. Джордж Банкрофт;
- в. Вернон Паррінгтон.

3. Марксистська історична методологія може бути зарахована до групи концепцій:

- а. географічного детермінізму;
- б. економічного детермінізму;
- в. провіденціалізму.

4. Один із найбільших російських візантиністів, засновник часопису «Византийский временник», автор концепції Візантійської цивілізації:

- а. Олександр Васильєв;
- б. Федір Успенський;
- в. Юліан Кулаковський.

5. Німецький філософ та історик, автор концепції локальних культур:

- а. Освальд Шпенглер;
- б. Генріх Ріккерт;
- в. Макс Вебер.

6. Пізнання історії соціальних груп, соціальної історії є основною метою такого напрямку в історіографії XX ст., як:

- а. історичної школи «Анналів»;
- б. Франкфуртської школи;
- в. теорії «історичного синтезу» Анрі Берра.

7. Американський філософ та історик, один із засновників «інтелектуальної історії», автор книги «Великий ланцюг буття: Історія одної ідеї»:

- а. Артур Лавджой;
- б. Джон Тош;
- в. Артур Шлезінгер.

8. Засновник грецької епіграфіки, автор книги «Державний лад Афін»:

- а. Бертольд Нібур;
- б. Філіпп Бек;
- в. Фрідріх Шлоссер.

9. Відомий фундатор російського антикознавства:

- а. Тимофій Грановський;
- б. Степан Єшевський;
- в. Михайло Куторга.

10. Визначний німецький антикознавець, автор концепції історії Давнього Риму з позиції державно-правового підходу, лауреат Нобелівської премії 1902 р.:

- а. Теодор Моммзен;
- б. Йоганн Дройзен;
- в. Бертольд Нібур.

11. Німецький економіст, соціолог, історик, автор теорії «ідеальних типів», автор праці «Протестантська етика й дух капіталізму»:

- а. Генріх Ріккерт;
- б. Вільгельм Дільтей;
- в. Макс Вебер.

12. Згідно з концепцією Арнольда Тойнбі, одиницями історичного буття є:

- а. локальні культури;
- б. локальні цивілізації;
- в. етноси.

13. Американський історик, автор «теорії кордону» в американській історії:

- а. Артур Шлезінгер;
- б. Фредерік Тернер;
- в. Чарльз Бірд.

14. Англійський історик, філософ, автор концепції «історичної уяви» як основного методу розуміння історії:

- а. Робін Коллінгвуд;
- б. Джордж Тревельян;
- в. Льюїс Немір.

15. Відомий італійський історик XX ст., автор концепції про тожність історії, філософії та мистецтва:

- а. Ренцо де Феліче;
- б. Норберто Боббіо;
- в. Бенедетто Кроче.

16. «Історія народу та історія для народу» – гасло такого напряму в історіографії, як:

- а. Історична «школа права»;
- б. Гейдельберзька школа;
- в. Франкфуртська школа.

17. Знаний представник французького історичного позитивізму, автор концепції плавної трансформації античності в середньовіччя:

- а. Фюстель де Куланж;
- б. Ернест Ренан;
- в. Іпполіт Тен.

18. Відомий німецький антикознавець, автор концепції еллінізму:

- а. Йоганн Дройзен;
- б. Теодор Моммзен;
- в. Генріх Шліман.

19. Російський дослідник і меценат, власник найбільшої колекції східних старожитностей у Росії, автор перекладу «Сказки о потерпевшем кораблекрушении»:

- а. Володимир Голєніщев;
- б. Сергій Жебельов;
- в. Михайло Ростовцев.

20. Згідно з концепцією О. Шпенглера, одиницями історичного буття є:

- а. локальні цивілізації;
- б. локальні культури;
- в. етноси.

21. Французький історик, представник школи «Анналів», автор теорії «глобальної історії»:

- а. Марк Блок;
- б. Люсьєн Февр;
- в. Фернан Бродель.

22. Англійська дослідниця, авторка гендерного підходу до історії:

- а. Джоанна Тош;
- б. Джилл Скотт;
- в. Денні Райсон.

23. Американський історик, автор концепції «економічної інтерпретації» американської історії:

- а. Чарльз Бірд;
- б. Артур Шлезінгер;
- в. Вільям Дюбуа.

24. Один із засновників історичного романтизму, автор праці «Геній християнства»:

- а. Вальтер Скотт;
- б. Франсуа Шатобріан;
- в. Жан Сімонді.

25. Німецький філолог, який поклав початок «гомерівському питанню» в антикознавстві:

- а. Бертольд Нібур;
- б. Фрідріх Вольф;
- в. Фаррух Бек.

26. Американський дослідник, засновник етнографії, творець сучасної концепції історії первісного суспільства:

- а. Джон Мак Леннан;
- б. Йоганн Бахофен;
- в. Льюїс Морган.

27. «Писати історію так, як це було насправді» – одне з головних гасел традиції історіописання для:

- а. Леопольда фон Ранке;
- б. Франсуа Гізо;
- в. Томаса Карлейля.

28. Засновник російської науки про середньовіччя, видатний російський історик XIX ст.:

- а. Михайло Ломоносов;

- б. Тимофій Грановський;
- в. Степан Єшевський.

29. Один із найбільших представників німецького історичного позитивізму, творець концепції феномену Ренесансу:

- а. Генріх фон Зібель;
- б. Карл Лампрехт;
- в. Якоб Буркхардт.

30. Німецький філософ та історик, представник неокантіанства, автор теорії «приватних причин»:

- а. Генріх Ріккерт;
- б. Макс Вебер;
- в. Освальд Шпенглер.

31. Радянський історик, автор концепції еллінізму як етапу історії рабовласницької формації:

- а. Михайло Ростовцев;
- б. Абрам Ранович;
- в. Ірина Свенцицька.

32. Французький медієвіст, який увів у науку термін «менталітет»:

- а. Фернан Бродель;
- б. Жорж Дюбі;
- в. Жак Ле Гофф.

33. Найбільший представник афроамериканської історіографії в США, творець концепції «чорної Реконструкції Півдня»:

- а. Вернон Паррінгтон;
- б. Майкл Лернер;
- в. Вільям Дюбуа.

34. Засновник «тропологічної теорії» історії, один із ідеологів постмодерністського повороту в історіографії:

- а. Хайден Уайт;
- б. Джон Тош;
- в. Арон Гуревич.

Навчальне видання

Драч Оксана Олександрівна

ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Навчальний посібник
для студентів спеціальності «Історія»

Здано до набору 25.04.2015
Підписано до друку 30.06.2015.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір офсетний,
Умов. друк. арк. 11,6. Гарнітура Neuristica.
Зам. № 1246. Тираж 300 прим.

Видавець: Чабаненко Ю. А.
Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11. 08. 2004 р.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел: (0472) 56-46-66; (093) 788-99-99
E-mail: office@2upost.com

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел: (0472) 56-46-66; (093) 788-99-99
E-mail: office@2upost.com